

GÖDÖLLŐ
ENYEDI GYÖRGY
REGIONÁLIS TUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

A TERÜLETI TŐKE KISTÉRSÉGI JELLEGZETESSÉGEI

KÉSZÍTETTE:
JÓNA GYÖRGY

GÖDÖLLŐ
2013

A doktori iskola

megnevezése: Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola

tudományága: Regionális Tudományok

vezetője: Dr. Sikos T. Tamás
egyetemi tanár, MTA doktor
Szent István Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet

Témavezető: Dr. Tóth Tamás
egyetemi docens
Gazdálkodás és Szervezéstudományok PhD
Szent István Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet

Társ témavezető: Dr. Sikos T. Tamás
egyetemi tanár, MTA doktor
Szent István Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet

Az iskolavezető jóváhagyása

Az témavezető jóváhagyása

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	5
1. IRODALMI ÁTTEKINTÉS	9
1.1. A regionális gazdasági növekedés elméletei	9
1.2. A területi tőke fogalmi megközelítései	17
1.3. A láthatatlan tőkejavak szerepe a területitőke-koncepcióban	21
1.4. A területi tőke fogalmi modelljei	27
1.4.1. Az OECD definíciós modellje	27
1.4.2. Tóth Balázs István definíciós modellje	31
1.4.3. CAMAGNI definíciós modellje	34
1.5. A területi tőke prediktív módszertana – a MASST modell	44
1.5.1. A nemzetgazdasági al-modell	48
1.5.2. A regionális al-modell	50
1.5.3. Röviden a MAN-3 modellről	51
1.6. A területi tőke vizsgálatainak nemzetközi eredményei	53
1.6.1. Területi tőke megoszlás az Európai Unió államaiban	53
1.6.2. Egy makrorégió területi tőkéjének mérése	65
1.6.3. Három ország területi tőkéjének összehasonlítása	66
1.6.4. Középvárosok a területitőke-kutatásokban	68
1.6.5. A területitőke-megoszlása az olasz régiókban	71
1.6.6. Urbanizáció és metropolizáció folyamata a területitőke-kutatásokban	77
2. ANYAG ÉS MÓDSZER	81
2.1. Az adatbázis létrehozásának folyamata	81
2.2. Az indexkészítés folyamata	86
2.3. Az adatok elemzési módszertana	89
3. EREDMÉNYEK	91
3.1. A gazdasági tőke változásai	91
3.2. Infrastrukturális tőke ingadozása	93
3.3. Intézményi tőke módosulásai	94
3.4. Humán tőke változásai	95
3.5. Társadalmi tőke ingadozása	97
3.6. Kapcsolati tőke módosulásai	100
3.7. Kulturális tőke változásai	101
3.8. Területi tőke módosulásai 2004 és 2010 között	103
3.8.1. A területi tőke ingadozása	104

3.8.2. Felzárkózó és leszakadó kistérségek, avagy az egyenlőtlenségek alakulása a területitőke-vizsgálat szempontjából	107
3.8.3. A területi tőkét meghatározó faktorok	118
3.8.4. A területi tőke változásának okairól	120
3.8.5. Új és újszerű tudományos eredmények	128
4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK	131
5. ÖSSZEFOGLALÁS	133
SUMMARY	137
6. MELLÉKLETEK	141
1. melléklet	141
2. melléklet	143
3. melléklet	150
4. melléklet	151
IRODALOM	152
Ábrajegyzék	168
Táblázatjegyzék	170

BEVEZETÉS

A területi tőke fogalma közel egy évtizede jelent meg a modern regionális tudomány terminológiai rendszerében. Jelentése napjainkra kezd kikristályosodni, egyértelművé válni, ám fogalmi komponensei még képlékenyek, gyakran változnak, definíciós megközelítései között gyakran mutatkoznak tartalmi átfedések, illetve eltérések. A területitőke-paradigma bevezetésére és kiterjesztésére azért van szükség, mert számos empirikus és elméleti munka alátámasztja, hogy adott térség értékének megállapításánál nem csak a materiális tőkét, hanem a láthatatlan tőkét is figyelembe kell venni (ENYEDI, 1990). A fizikai (termelt tőke, pénztőke, reáltőke, stb.) és az immateriális (területi miliő, mentalitás, lokális bizalom, kapcsolati háló, kultúra, bottom-up típusú klaszterek közötti integráció, attitűd, tradíciók, habitus, helyi identitás, stb.) tőkekomponenseket egy új kategóriával, a területi tőke fogalmával lehet mérhetővé tenni, elemezni.

A disszertáció keretein belül célom az, hogy a területitőke-koncepció teoretikus háttéréről szóló irányzatokat, felfogásokat összegyűjtssem, majd ezeket szintetizálva, logikus keretek között prezentáljam. Ezután a gyakorlatban is alkalmazom, tesztelem az elméletet: a magyarországi kistérségek területi tőkéjét vizsgálom 2004 és 2010 között. Longitudinális kutatásomban arra keresem a választ, hogy ebben a periódusban:

- a területi tőke és annak hét eleme (kapcsolati tőke, kulturális tőke, gazdasági tőke, intézményi tőke, infrastrukturális tőke, társadalmi tőke, humán tőke) hogyan oszlott meg kistérségenként,
- a területi tőke mértéke és növekedésének üteme idővel miként változott (vagyis a kistérségi szintű egyenlőtlenségek alakulását is feltérképezem),
- az alacsony területitőke-ellátottsággal rendelkező kistérségek átlagos évi növekedési tendenciája gyorsabb volt-e, mint a magasabb területi tőkével rendelkező kistérségeké (volt-e konvergencia, felzárkózás), illetve
- az egyes tőketípusok milyen erősen határozták meg a területi tőke változását országos és kistérségi szinten.

A disszertációban az irodalmi áttekintés című fejezetben a regionális gazdasági növekedési elméleteket, majd az endogén növekedéseméletből kiindulva a területi tőke fogalmi elemeit, osztályozását, modelljeit, definíciós kísérleteinek eredményeit mutatom be. Emellett a területi tőke jelentését,

funkcióit, újítási lehetőségeit, legfőbb jellemzőit, deskriptív és normatív fogalmi megközelítéseit, (re)konverziós stratégiáinak lehetőségeit, valamint a fejlesztéspolitikai célok kialakításánál gyakran alkalmazott metodikai eljárásának (MAcroeconomic, Sectoral, Social and Territorial – MASST-modell) sajátosságait tekintem át. Jelezni szeretném, hogy a MASST kutatás-módszertani modellt egyre kevésbé alkalmazzák nemzetközi vizsgálatokban, ennek prezentációját azért tartom fontosnak, mert – bár teljes egészében én sem használom – néhány metodikai lépést adaptáltam belőle. Ezt követően az OECD (2001), TÓTH B. I. (2010, 2011b) és CAMAGNI (2009b) által konstruált területi tőke definíciós modelljeit, majd a területitőke-paradigmán alapuló nemzetközi empirikus kutatások módszertanát, eszközszerét és eredményeit vázoló fel. Összesen 15 ilyen vizsgálatot prezentálok, kizárólag azokkal foglalkozom, melyek explicit formában, direkt módon a területitőke-konceptió alapján készültek. Itt kell kiemelni, hogy kivétel nélkül, mindegyik kutatás a Camagni-féle definíciós modellje alapján készült, ami bizonyítja, hogy ez nem csak teoretikusan, hanem empirikusan is tesztelt, az elméleten túl a gyakorlati életben is helytálló. Empirikus kutatásomban én is a Camagni-féle területitőke klasszifikációt alkalmazom.

A vizsgálati eredmények prezentálása területi nagyság alapján történik: elsőként a legnagyobb területet átfogó, az Európai Unió tagállamainak NUTS-2 regionális szintű területitőke-vizsgálati eredményeit, ezt követően egy makrorégió (Duna Régió) területi tőkéjével kapcsolatos elemzést mutatok be. Ezután egy komparatív elemzés keretében Olaszország, Franciaország és Spanyolország területi tőkéjének megoszlását hasonlítom össze, majd figyelmem leszűkítem és Olaszország NUTS-2 régióinak területitőke-akkumulációjával kapcsolatos eredményeit foglalom össze. Majd az olasz Turin-tartományt vizsgáló felmérést ismertetem, amit kvantitatív és kvalitatív módszerrel vettek fel. A területitőke-elmélet szempontjából vizsgálták a délkelet-európai középvárosok és a metropolizáció folyamatát – ennek végeredményeit is röviden összefoglalom. Végül, Bécs és Barcelona területitőke-felhalmozásának vizsgálati eredményeit vázoló fel röviden.

Az anyag és módszer című részben az idősoros kutatásom során alkalmazott módszertani eljárások lépéseit mutatom be. Ez a fejezet három részből áll: (1) az adatbázis létrehozása, (2) az indexalkotás folyamata és (3) az elemzés során alkalmazott eljárások bemutatása. Elsőként a hiányzó adatokat becslés útján pótoltam, majd *Q-típusú* a priori főkomponens-analízissel a változók közötti multikollinearitást kiszűrtem, és így a változók számának statisztikailag is elfogadható mértékű csökkentése megtörtént. Ennek eredményeképpen egy 62.118 (51 indikátor, 174 kistérség, 7 év szorzata) cellából álló adatbázist hoztam létre, ez a nyers adatbázisom. Az indexkészítés során a területitőke-kutatásokban általánosan elfogadott,

ügynevezett min-max módszerrel standardizálom adataimat, ezzel azonos vetítési alapot alkotok. Mivel a különböző regionális potenciálok kölcsönösen hatnak egymásra, ezért egy újszerű eljárással, a *szűk keresztmetszetekért történő büntetés módszerével* (penalty for bottleneck – PFB) pontosítom, korrigálom adataimat. Ezt a területitőke-vizsgálatokban eddig még nem használták, inkább az innovációs rendszerek területi hatásánál vezették be. Azért tartom fontosnak használni ezt a módszert, mert logikusan illeszkedik a területi tőke elméleti hátteréhez, a Camagni-féle fogalmi megközelítésével szinkronban van.

Az eredmények című fejezetben kutatási eredményeimet foglalom össze. Céлом tehát az volt, hogy a magyarországi területi tőke kistérségi szintű megoszlását, felhalmozását, valamint sajátosságait megvizsgáljam 2004 és 2010 közötti hét éves periódusban. A kistérség nem minden európai uniós tagállamban ismert, ám Magyarországon elfogadott és gyakran vizsgált területi egység. Ez a LAU1 (Local Administrative Units) területi egység, ami a korábbi NUTS-4 területi szintnek felel meg. Kutatásomban a területi tőkének 7 komponensét (gazdasági-, infrastrukturális-, intézményi-, humán-, társadalmi-, kapcsolati- és kulturális tőke) különböztetem meg. Először ezek egyenkénti longitudinális elemzését, majd összesített értékük, a területi tőke időbeli megoszlásának területi alakulását mutatom be. Részletesen leírom, hogy a területi tőke növekedésének üteme a válság előtt (*2004-2008*) és *a válság első 2 éve alatt (2009-2010)* hogyan alakult. Ezt követően arra keresem a választ, hogy a területi tőke értékét mely tőketípus, milyen mértékben határozta meg 2004 és 2010 között. Ezzel a területi tőke belső szerkezetének, struktúrájának leírására nyílik lehetőség. Ez az eljárás lehetőséget teremt arra, hogy a területitőke-konceptió teoretikus hátterét gyakorlati ismeretekkel bővítsem. Végül, a területi tőke ingadozásait meghatározó okait vizsgálom. Megnézem, hogy kistérségenként melyik alindex és indikátor(ok) módosulásával magyarázható a szubrégió területi tőkéjének növekedése, illetve csökkenése. Így a trendek vázolása mellett a háttértényezők megismerésére is lehetőség nyílik.

1. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

1.1. A regionális gazdasági növekedés elméletei

A regionális gazdaságtan egyik központi kérdése, hogy melyek azok a tényezők, melyek alapvetően meghatározzák, fokozzák a gazdasági növekedést. Mielőtt ennek részletes elemzésére kitérnék, néhány alkalmazott fogalmat definiálni kell. A regionális növekedés, bővülés, haladás kvantifikálható kategóriaként értelmezhető, mely a régió gazdasági teljesítményének mennyiségi alakulásával, rendszerint a reál GDP-vel (GNP, GNI) áll kapcsolatban (CAPELLO – NIJKAMP, 2009). A gazdasági növekedés determinánsait SAMUELSON-NORDHAUS (2005 716.p.) csoportosította, ezek a következők: népesség, technológiai fejlődés, tőkeállomány és természeti adottságok.

A regionális fejlődés kategóriája nem kvantitatív, inkább kvalitatív jellegű, mely a gazdasági determinánsok mellett egyéb szociokulturális háttérfeltételek változásait, hatásait is figyelembe veszi (ENYEDI, 2002). Ez a megközelítés közel áll a területitőke-konceptióhoz, hiszen az immateriális tőkefajtákat is figyelembe veszi. „A regionális fejlődésénél a térszerkezet és településhálózat, az intézményrendszer és kiépültsége, a környezet állapota, a régió önállósága, a közösség elvárásai, a lakosság egészségi állapota stb. is fontos mérlegelési szempont.” (LENGYEL, 2010 29.p.) Hasonló felfogáson van LACKÓ is, aki szerint: „a területi fejlődés tartalmilag felöleli egy ország egészére, különböző részeire, a településre jellemző változásokat, a természeti erőforrások, a népesség, a termelés, az infrastrukturális hálózatok és ellátóintézmények területi eloszlási és változási viszonyait, a köztük meglévő kapcsolatokat.” (LACKÓ, 2009 27.p.). A két fogalom természetesen egymástól elválaszthatatlan, tartalmilag, logikailag összekapcsolódik, ám a precíz elemzés érdekében érdemes ezeket külön választani.

A különböző időszakokban egymástól jelentősen eltérő irányzatok domináltak a regionális gazdasági növekedés vonatkozásában. Azért változtak, illetve változnak ezek folyamatosan, mert a gazdasági, társadalmi és politikai környezet is dinamikusan alakul, így a korábbi felfogások gyakorlati alkalmazásával nem lehetett megőrizni a regionális növekedés ütemét (MULDER-NIJKAMP-STOUGH, 2012). *Hangsúlyozni szeretném, nem arról van szó, hogy egyik növekedésmélet jó, a másik pedig elfogadhatatlan – véleményem szerint mindegyik modell alkalmazható..*

Eredményességük attól függ, hogy milyen korban, melyik társadalomban és térgazdasági struktúrában, környezetben alkalmazzák.

Az 1960-as és 1970-es években a keynesi gazdaságfilozófia befolyása volt a legerősebb a regionális növekedésméletben. Ennek lényege, hogy a piaci automatizmusok nem tökéletesek, csupán néhány esetben, időszakonként képesek egyensúlyi helyzetet teremteni. A piaci mechanizmusok egyenlőtlenséget implicálnak és reprodukálnak a fejlettebb régió javára, így a területi differenciálódás nő (FENYŐVÁRI-LUKOVICS, 2008). Éppen ezért a központi kormányzatnak intervenciót kell alkalmaznia a piaci kudarcok korrigálása érdekében; a legtöbb esetben az állam a főszereplő – napjainkban ez a megközelítés is némileg megváltozott (CSÁKI, 2010). Bár felismerték a kormányzati kudarcokat is, úgy vélték, hogy ennek káros hatása kisebb, mint a piaci kudarcoké. Regionális szinten a közösségi beavatkozások, főként a kormányzati beruházások és kiadások multiplikátorhatást eredményeznek, így javulnak a foglalkoztatási mutatók, a kereslet élénkül, a növekedés elkezdődik. A kormányzati beruházás során munkahelyek létesülnek, csökken a régió munkanélküliségi rátája, magasabb bevétel realizálódik a lakosságnál, a fogyasztás javul, ami újabb beruházást implicál. Ez egy cirkuláris, önfenntartó fejlődést is eredményezhet. A lemaradt térségek esetében még hatékonyabb a kormányzati intervenció, mert az állami támogatásokkal ezeket a régiókat fel lehet zárkóztatni, ami a területi diverzifikáció mérséklését jelenti. A költségvetési források megfelelő redistribúciójával és a javak allokációjával a területi egyenlőtlenségek kezelhetővé válnak.

Domar és Harrod növekedési modelljükben rávilágítanak (DOMAR, 1946), hogy a beruházás nyomán piaci bővülés érhető el. A szerzőpáros a beruházásnak két fajtáját különböztette meg: az autonóm és indukált beruházást. Az első exogén adottságként értelmezték. Meglátásuk szerint az autonóm beruházásnak három determinánsa emelhető ki:

- állami kiadások, melyek a régiókba direkt vagy indirekt beruházásként jutnak el,
- stratégiai, hosszú távú beruházás, melyek a távolabbi jövőben térülnek meg, végül
- technológiai fejlődés, amit szintén exogén tényezőnek tartottak. Szerintük ez olyan adottság, mely mindenféle ráfordítás nélkül mindenkinek rendelkezésére áll, „mannaként hull alá”. Véleményem az, hogy a technológiai haladást egyszerűen exogén hatásként értelmezni tévedés. Egyet értek a Nobel-díjas, kissé nyersen fogalmazó

Arrow-val, aki szerint „a technikai fejlődés ilyen kezelése alapvetően a tudatlanság bevallása.” (ARROW, 1962 155.p.)

Az indukált beruházás a fogyasztási javak iránti kereslettől függ. Ha a kereslet nő, akkor emelkedik a fogyasztási javak termelése, ami újabb beruházásokat indukál. Ez a folyamat fordítva is helytálló.

A keynesi felfogás hangsúlyozza, hogy a kormányzati szerepvállalásnak, beruházásnak komplementer hatása is lehet. Meghatározott beruházás esetén a lokális társadalom jövedelme nő, ami a fogyasztást serkenti, ami újabb piaci beruházásokat indíthat el. HIRSCHMANN-NELSON (1976) szerzőpáros a komplementer hatásnak két fajtáját emeli ki, az előrecsatoló (kínálatban nyilvánul meg) és a visszacsatoló (kereslethez kapcsolódik) effektust. Előrecsatoló hatásról akkor beszélhetünk, ha a kormányzati beruházás során létrejött termelési egységek termékeihez kapcsolódik, illetve azt kiegészíti egy újabb termék, amit egy új piaci szereplő biztosít, ezzel javul a régió foglalkoztatási szerkezete. A visszacsatoló hatás lényege az, hogy a termeléshez szükséges áruk létrehozásához társul újabb termelési egység. Végző soron, a központi beruházásnak tovagyrűző hatása van, mely hosszabb távon nem torzítja a piaci automatizmusokat, hanem serkenti.

Az 1973-as olajválság-sorozat kirobbanása után a regionális és nemzetközi társadalmi, gazdasági háttárfeltételek gyökeresen megváltoztak. A keynesi felfogás helyére a neoklasszikus exogén regionális növekedésmélet kerül (LUKOVICS, 2008). Ez SOLOW-modelljét (SOLOW, 2000) veszi alapul, a monetáris és racionális gondolkodás dominál benne. A kormányzati intervenció kritikája felerősödött, helyette a „piac láthatatlan kezé”-ben bíztak, a piac hatékonyabb a források (újra)elosztásában, mint az állam: kormányzati kudarcok károsabbak, mint a piaci kudarcok. A piaci kudarcokat állami intervencióval részlegesen, vagy nem is lehet korrigálni, a kormányzati beavatkozás káros, drága, ezért a piac önreflexióját hagyni kell kibontakozni, mely képes növekedési pályára állítani a régiót (KÁPOSZTA-NAGY, 2012). Elfogadottá vált az a nézet, miszerint a regionális gazdasági növekedést jobban serkentik a piaci automatizmusok, a régiók közötti verseny, amit meghatároz:

- a munkaerő-piaci kínálat szerkezete, fejlődése és bővülése,
- a technológiai fellendülés, valamint a
- a tőkeállomány növekedése.

Az elmélet feltételezi, hogy a tőke- és a munkaerő szabad áramlása adott, a régiók közötti verseny szabad, a termelési tényezők mobilitását nem gátolják,

a jövedelem mértéke a termelés output-jától függ. Ebből következik, hogy a magasabb életszínvonalat biztosító régió vonzóvá válik, így megkezdődik az országon belüli migráció, a szegényebb térségekből vándorolnak a gazdagabbak felé. A szabadpiaci elvek térnyerése következtében a tőkemozgást sem korlátozza semmi. A tőke a gyorsabb megtérülést keresi, oda helyezik át, ahol alacsonyabb munkabért kell fizetni. A tőke és a munkaerő migrációja tehát ellentétessé válik, így a területi egyenlőtlenségeket a piaci önszabályozók – kisebb-nagyobb ingadozásokkal, de – megoldják. Közösségi intervencióra tehát nincs szükség, az állam partvonalon kívülre kerül (CAPELLO, 2007 756.p.). E megközelítés bírálata korán kialakult, a gyakorlat hamar felülírta ezeket a scénáriókat. A valóságban ezzel szemben a tőke nem minden esetben vándorol át alacsonyabb jövedelmű régiókba, mert ott általában alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező munkaerő él, a technológiai eszközök sem túl fejlettek, a kibocsátás növekedésével összefüggő feltételek nem adóttak; a regionális differenciálódásokat a piaci automatizmusok részlegesen kezelik. Fogjuk látni, a nemzetközi területitőke-vizsgálatok is hasonló eredményre jutottak.

Álláspontom szerint a keynesi felfogás kritikája itt többé-kevésbé helytálló, valóban a kormányzat túl magas arányban vonhat el forrásokat a gazdaság szereplőitől a központi beruházások érdekében. Több esetben az ilyen típusú beavatkozás nem eredményes, a piaci mechanizmusok a beruházásra szánt források allokációjában rendszerint hatékonyabbak. Egyetértek Friedman megállapításával, hogy a kelet- és közép-európai államokban rendszerint előfordul, hogy a problémára adott kormányzati reakciók még nagyobb gondot okoznak, mint maga az eredeti probléma.

A következő évtizedben a neoklasszikus endogén növekedésmélet (szokták ezt „új növekedésméletnek” is nevezni, lásd erről BUTTON, 2011) kiterjesztésének hatására a régiók endogén kapacitásaiban látták a gazdasági bővülés hajtóerejét (ÁCS J.-VARGA, 2000). Ezt a változást az indokolta, hogy makrogazdasági szinten nem tudták megmagyarázni a konvergencia hiányát, illetve annak speciális formáit. Csupán néhány leszakadt régió volt képes a felzárkózásra, ám a neoklasszikus elmélet szerint többnek kellett volna bekapcsolódnia ebben a folyamatba (MARGARIAN, 2013). „Az új növekedésmélet képviselői szerint az empirikus kutatások nem támasztják alá a neoklasszikus modellek legfontosabb következtetéseit és feltételezéseit, nevezetesen a konvergenciahipotézist és a minden országot egyformán érintő technológiafejlődés létezésére vonatkozó feltevést.” (VALENTINYI, 1995 586.p.) Az exogén források helyett az endogén kapacitásokkal hozták összefüggésbe, magyarázták a regionális gazdaság fejlődését. Ennek a megközelítésnek a lényege, hogy a térség endogén forrásait fel kell ismerni, mobilizálni kell és – amennyiben ennek relevanciája van – be kell emelni a

termelési folyamatba. A régió belső kapacitásaira akkor irányult a figyelem, mikor először felismerték, hogy a lokális technológiának milyen erős befolyásoló hatása van a helyi növekedésre, majd a humán tőke szerepét vizsgálták (STIMSON-STOUGH-NIJKAMP, 2011 5.p.). Ezután a ROMER (1990) és LUCAS (1993) tanulmányain alapuló megközelítések fejlesztették az endogén növekedésméletet, vagyis a humán erőforrások fejlesztésével az innováció bővíthet, ami újabb beruházásokkal a régió magasabb jövedelemképződését teszi lehetővé. Majd FUKUYAMA (1995) kezdett érdeklődni a nem-tárgyi tőkejavak területi hatása iránt, még pontosabban, a kulturális és társadalmi effektusokat elemezte. Ezután kiemelt figyelmet kapott az, hogy a szilícium-völgyi, illetve közeli KKV-k, egyetemek és üzleti körök, befektetők közötti bizalom, együttműködés milyen hatással van a regionális folyamatokra.

Az endogén növekedésméleti modell a regionális versennyel kapcsolatos felfogást részben módosította, eszerint nem a régiók közötti verseny, hanem sokkal inkább az endogén kapacitások kollektív együttműködéssel történő kihasználása járul hozzá a regionális növekedéshez (SIKOS-KOVÁCS, 2011). Nem kell megszüntetni a lokális versenyt, ám a térségek közötti kooperációra a korábbihoz képest nagyobb hangsúlyt kell helyezni. E felfogás kiindulópontja az, hogy a térség belső adottságait, a már meglévő földrajzi, társadalmi, gazdasági, kulturális, tradicionális, stb. tényezőit kell felismerni és mozgósítani a regionális növekedés érdekében.

VALENTINYI (1995) az endogén növekedés három forrását különbözteti meg, melyek egymáshoz szorosan kapcsolódnak: (1) a tudás, humán tőke, (2) innováció, valamint a (3) a régióban meglévő területi potenciálok. LENGYEL (2010 45-47.p.) az endogén növekedés 4 determinánsát emeli ki, úgymint humán tőke, technológiai fejlettség, innováció, tőkeintenzitás (tőke/munka aránya). LUKOVICS (2008) a régióon belül az endogén forrásoknak több elemét emeli ki, úgymint:

- tőkemennyiség,
- földrajzi adottság,
- a régió munkaerejének minőségi és mennyiség összetétele,
- fizikai infrastruktúra minősége,
- társadalmi, kulturális, tradicionális háttér,
- hatalmi (központi- vagy önkormányzati) intézményrendszer döntései,

- piaci szereplők kapcsolatrendszer,
- környezeti állapot.

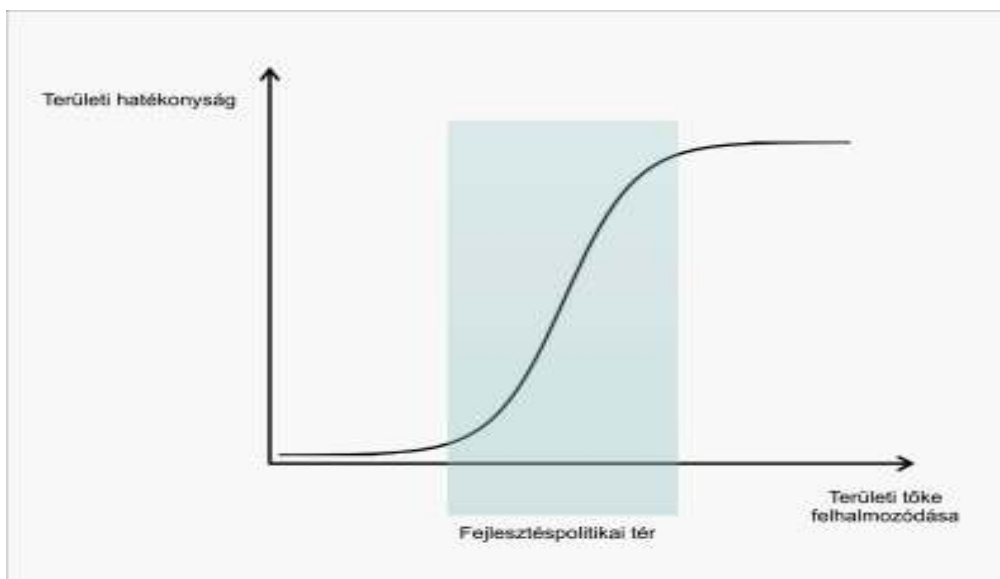
Az elgondolás az, hogy a humán tőke és a technológia fejlődés összekapcsolásával indítható el a regionális bővülés (SIKOS, 2011). A magas tudásalapú üzletágak (magas hozamú szektorok egységei) közelébe költöznek a magas tudásbázissal, piacképes ismeretekkel rendelkező társadalmi csoportok (CAPELLO, 2012). Ebben funkcionális térben a lexikális és tacit tudás koncentráltan megjelenik, amely ha bizonyos kritikus tömeget elér, akkor regionális növekedést indít el. A tudásból ered az innováció, melyhez szerves módon társulnak az endogén regionális növekedést meghatározó további faktorok, úgymint a vállalkozókészség, a területileg beágyazódott intézmények, a jó képességekkel és kapcsolatokkal rendelkező menedzsment és kreativitás (CHAPAIN-CLIFTON-COMUNIAN, 2013). Ezek az endogén források egymáshoz rendelve a régió termelékenységét javítják.

A regionális egyenlőtlenségeket a tudás differenciált területi megoszlásával magyarázza a teória. A kiegyenlítőedés akkor valósul meg, ha a fejlettebb régiókból a tudás „túlsordul” (spillover) a feltörekvő területekre, ott elér egy kritikus tömeget és a növekedés forrásává válik. A tudás túlsordulása azonban nem akadálymentes. Az alulfejlett régiókban nem, vagy csak elhanyagolható mértékben van meg az új tudás (new knowledge) iránti nyitottság, önmagukat zárják ki a növekedés folyamatából. A diffúzió (új tudás által termelt áru terjedése) részlegesen valósul meg. Ennek hátterében társadalmi, kulturális, esetleg szociálpszichológiai magyarázatok állnak – fogjuk látni az 1.6. fejezetben, hogy a területitőke-koncepciók empirikus kutatásokba való beemelésével ezek a tendenciák tisztán leírhatók.

Szeretném azt hangsúlyozni, hogy nem minden tudás alkalmas a regionális növekedés elindítására, meghatározó a tudás minősége és piacképessége. A piaci kereslethez, illetve a beruházáshoz hozzá kell igazítani a lokális társadalom tudását, csak ekkor lehet a humán erőforrást pénztőkévé transzformálni. Adott régióban a diolpmások arányának növekedése ezért nem minden esetben vezet növekedéshez.

A területitőke-modell fejlesztéspolitikája szintén az endogén növekedésmélethez bontakozott ki. Ennek lényege, hogy a professzionális és strukturális részeket érintő fejlesztéspolitikát felváltotta a stratégiai tervezéssel összefüggésben álló gondolat. Ez olyan kínálatorientált szemléletet foglal magába, mely a meglévő materiális és immateriális javak kihasználásával idítja el a regionális növekedést. A területitőke-modell fejlesztési koncepcióinak betartásával – szigorúan elméletileg – a területi

növekedés elindul, illetve a területitőke-állomány nő. Ahogy azt az 1. ábra is mutatja, a fejlesztéspolitikai térben a növekedés dinamikus, majd eléri maximális értékét, amit a területi hatékonyság határoz meg. Ezután inkább a fenntartható fejlődés tényezőit kell felismerni és hasznosítani (SIKOS, 2010).

1. ábra: A területitőke-koncepció fejlesztéspolitikájának hatása

Forrás: CAMAGNI-CAPELLO 2005 7.p.

Az endogén növekedésmélet fejlesztéspolitikája a fejlesztések fenntarthatóságával állnak szoros kapcsolatban. Ennek lényege az úgynevezett „hármasspirálszavár szcenárió”-val (triple helix scenario) interpretálható (ETZKOWITZ-LEYDESDORFF, 2000), mely az ipar, az egyetem és kutatóintézet, valamint az önkormányzat közötti spirális összefonódásra, koopoerációra mutat rá. Ebben a konstellációban az oktatói és kutatói szektor szerepe jelentős, ahol a tudás alapú gazdaság tényezői koncentrálnak. FLORIDA (2002) szerint ez a szinergia a lokális társadalmi viszonyrendszereket is átrendezi, ilyen területeken alakul ki a kreatív társadalmi osztály, mely ágazati körzetet, funkcionális teret alkot, ez tudásával, mindennapi munkájával és életével a térség innovációs milióját is megteremti, ezzel újból serkenti a regionális növekedést (GABE-FLORIDA-MELLANDER, 2013).

A fenntartható fejlődést öt kritikus sikerességi faktor pentagon modellje integrálja (CAPELLO-NIJKAMP-PEPPING 1999; NIJKAMP-VLEUGEL-MAGGI, et.al. 1994) az endogén növekedésméletben. Ezeket a tényezőket tőkeként fogják fel az elmélet alkotói, ez a megközelítés nagyon közel áll a

területitőke-paradigma felfogásához. Kiemelik, hogy a regionális bővülés folyamatában az alábbi öt tőkefajtának mobilizálhatóvá kell válnia, a köztük lévő transzformációt meg kell őrizni:

1. termelési tőke: itt a termeléssel és a munkával összefüggésben álló tényezők szerepelnek,
2. humán tőke: ide azok a tudás- és képességformáló képzések, tréningek tartoznak, melyek a munkaerő minőségét javítják, végső soron a termelési output minőségi és mennyiségi fenntartását határozzák meg,
3. társadalmi tőke: ez olyan gyűjtőfogalom, mely magába foglalja a rászoruló társadalmi csoportok szociális támogatását, az egyének közötti kommunikációját, a formális és informális üzleti hálózatok interakcióit, valamint a társadalmi és gazdasági határokon átívelő kommunikációs csatornákat,
4. kreatív tőke: olyan képességek és készségek kapcsolódnak ide, melyek alkalmasak egy egész régió gazdaságát növekedési pályára állítani. Mindezt meghatározza a vállalkozókészség, a termeléssel összefüggő új gondolatok adaptálása. Ezek a feltételek leggyakrabban a városi multikulturális „olvasztótégely”-ekben adóttak (STIMSON-STOUGH-NIJKAMP, 2011 11.p.),
5. ökológiai tőke: a környezeti tényezők az életminőséget befolyásolják hosszú távon, ezért a zöldterületek, a víz, stb. minőségi és mennyiségi fenntartására irányuló stratégiák a régió jólétét jelzi.

A fenti pentagonszerű struktúrába rendezett endogén növekedés fenntarthatóságával kapcsolatos tényezők empirikus tesztelését, mérését, kvantifikációját és magyarázó modelljét már kidolgozták (CAPELLO-NIJKAMP-PEPPING, 1999).

A következő, a területi irányzat szoros összefüggésben áll az endogén növekedéssel. A decentralizáció, a szubszidiaritás értelmében inkább a kistérségre fókuszál, a fejlesztés lehetőségeit, beavatkozásának irányait itt tartja megvalósíthatónak (NEMES NAGY, 2009). Alulról formálódó, természetes kezdeményezések preferálásában, lokális vagy interregionális szinergiák létrehozásában fedezi fel a regionális növekedés determinánsait. Ennek napjaink egyik legfontosabb „eszköze” a klaszter (KÁPOSZTA, 2007). A különböző elméleti irányzatok rövid összefoglalóját lásd az 1. táblázatban.

Elméleti szempontok	Keynes-i irányzat	Neoklasszikus (exogén) irányzat	Neoklasszikus (endogén) irányzat	Neoklasszikus (heterodox) irányzat	Területi irányzat
Időszak	1960-70-es évek	1960-70-as évek	1980-90-es évek	1980-90-es évek	1990-2000-es évek
Gazdasági növekedés értelmezése	Jövedelmek és foglalkoztatás növekedése	Termelékenység és az életszínvonal javulása	Termelékenység és az életszínvonal javulása	Versenyképesség javulása	Versenyképesség javulása
Növekedési tényezők	Kereslet	Tényező-ellátottság és termelékenység	Termelékenység növekedésének endogén forrásai	Nem-hagyományos tényezőellátottság javulása	Endogén területi elemek
Elméleti alapok	Exportbázis-elmélet, kumulatív okság elmélet	Régiók közötti tényezőáramlás	Makroökonómiai endogén növekedés-elméletek	Növekedési potenciál-elméletek	Kistérségi endogén növekedési elméletek

1. táblázat: A regionális gazdasági növekedési elméletek főbb közgazdaságtani irányzata

Forrás: CAPELLO 2007 757.p.

Röviden összefoglalva az eddigieket, elmondható, hogy a regionális növekedéssel kapcsolatos elméletek az utóbbi fél évszázadban jelentős átalakuláson mentek keresztül. Az 1960-70-es években úgy vélték, hogy a területi növekedés forrásai közé sorolható a közlekedési infrastruktúra, az agglomerációs előnyök, a tradicionális tényezőellátottság, az ipari- és pénzügyi szektor működése. A területitőke-paradigma által is elfogadott modern megközelítés szerint újabb faktorok is szerepet játszanak a regionális növekedésben, úgymint a területi identitás és fogékonyság, a tudás termelés és diffúzió, a területi miliő és szinergiák, valamint a kollektív tanulás folyamata (CAMAGNI, 2011 62.p.).

1.2. A területi tőke fogalmi megközelítései¹

Adott terület gazdasági növekedését nem csak közgazdaságtani, hanem számos szociológiai, antropológiai, szociokulturális, vallási és szociálpszichológiai tényező határozza meg. (A gazdasági növekedés, fejlődés és haladás jelentésbeli különbségeiről plasztikus elemzést ad LENGYEL (2012) tanulmánya.) A köztük lévő kölcsönhatás fordított irányú: a vallási, kulturális és társadalmi struktúrát szignifikánsan meghatározzák a gazdasági folyamatok, tendenciák, ezek egymásra kölcsönösen hatnak, miközben egymást és önmagukat is formálják.² Napjainkra egyre

¹ Az 1.2. alfejezet a JÓNA, 2013 tanulmány hosszabb, bővített változata.

² Kiemelkedő közgazdasági munkának minősül SCHLEIFER-GLAESER (2003) műve, mely a bíróságok joggyakorlatának gazdasági hatását vizsgálja. De itt kell megemlíteni

nyilvánvalóbb és egyre több empirikus bizonyíték áll rendelkezésre arról, hogy a regionális gazdaság szerkezete és folyamatai sokkal pontosabban érthetők akkor, ha a nem gazdasági jellegű (vagyis az immateriális tőkeelemeket) változókat is beemeljünk elemzésünkbe (ROTA, 2010; VENERI, 2011). A területi tőke fogalma alkalmas arra, hogy mindezeket a tényezőket együtt, integrált formában, átfogóan konceptualizálja, operacionalizálja.

A területitőke-koncepció egy olyan komplex, sokrétű terminus, mellyel adott térstruktúra látható és láthatatlan tőkeelemeit lehet együtt mérni, majd a regionális neoklasszikus endogén fejlődéstudomány keretei között területi fejlesztési programok alkothatók ezáltal. Újszerűsége, hogy a korábban mérhetetlennek tartott immateriális tőkejavakat felismeri, tőkeként értelmezi, ugyanolyan értéket tulajdonít nekik, mint a materiális tőkének, így ezeket együtt, összevonva veszi figyelembe a területi állapotfelmérésnél és a fejlesztési irányok meghatározásánál (FABBRO-MESOLELLA, 2010). AFFUSO-CAMAGNI (2010 2.p.) szerint a területi tőke fogalma segítségével kvantifikálhatók a régióban található tárgyi és nem-tárgyi tőkekomponensek, melyek adott terület versenyképességének erőforrásait, a regionális gazdasági fejlődés aspektusait közösen alkotják (CAMAGNI-CAPELLO, 2009; PERUCCA, 2013). Megmutatja, hogy adott térségben milyen és mennyi látható és láthatatlan vagyonelem halmozódott fel, ezeknek milyen a területi megoszlása, illetve milyen tőketípusból mekkora a kihasználatlan tőkekapacitás vagy tőkehiány. „A területi tőke tehát nem illeszthető be a materiális és a tárgyalt immateriális tőketípusok egyszerű folytatásaként, hanem a területi tőkében összesítendő a láthatatlan és a fizikai komponensek.” (TÓTH B. I., 2010 78.p.)

A területi tőke olyan összetett fogalom, mely a gazdasági térszerkezet mélyebb összefüggésrendszerét képes vizsgálni, a térstruktúra tőkevonzó- és felhalmozó képességét állapítja meg (ESPON, 2011 80-81.p.), szorosan követi a területi tőkeállomány pontszerűen vagy halmazokban elterülő jellemzőit (RECHNITZER, 2010 2.p.). A láthatatlan tőkejavak meghatározó elemei: a lokális közösség, a térgazdasági feltételek és folyamatok, a földrajzi tényezők, a területi miliő, habitus és beágyazódottság, identitás és kultúra (CZARNITZKI-HOTTENROTT, 2009). Egy terület jellemzőit, legfőbb vonásait a területi tőke differenciáltan prezentálja, mely egyszerre vonatkozik területi funkciókra és viszonyokra (ILLÉS, 2009 217.p.), holisztikus, integrált szemléletű, a regionális folyamatokat dinamikájában képes

KŐSZEGI-t (2010) is, aki az emberi viselkedés és a gazdasági döntésmechanismusok közötti relációt kutatja, vagy KURAN (2004) írásait, aki az iszlám vallásgyakorlás és a gazdasági növekedés viszonyát analizálja.

magyarázni (TÓTH B. I., 2011b 141.p.). Keresztmetszeti és longitudinális felmérések elkészítésére alkalmas paradigma, interdiszciplináris szemléletű, leginkább a szociológia, a politika- és a közgazdaság-tudomány elméleti háttérét szintetizálja térökonometriai eljárások figyelembe vételével (ZAMOVA-JOU-WILLIAMS, 2008). Az alulról induló kezdeményezéseket, a decentralizált, lokális intervenciót, illetve a politikai-közösségi irányítást, a területi autonómia megőrzésével, ötvözi a többszintű kormányzást és a kínálatorientált területfejlesztési programokat preferálja. A helyi önkormányzatiság, a devolúció, valamint a szubszidiaritás elve organikusan összefonódik a területi tőke gondolatkörével (ÁGH, 2007).

RECHNITZER-SMAHÓ (2011) a regionális fejlesztéspolitika szempontjából közelít a területi tőke lényegéhez: „A *területi tőke* tehát olyan adottságok összessége, amelyek hely- vagy térségspecifikusak, s egyben arra orientálják a fejlesztéspolitikát, hogy annak fókuszába a lokális értékek kerüljenek, azok folyamatos megújítására koncentráljanak. A fejlesztéspolitikában a területi tőke révén a hangsúly már nem az uniformizált kiegyenlítésre vagy a kohézióra épülhetne, hanem az alulról jövő kezdeményezésre, a meglévő adottságok és értékek hasznosítására vagy éppen a lendületes fejlődés fenntartására. Ez felveti a beavatkozások átrendezésének kérdését is, azaz oda irányulnak a jelentősebb közösségi támogatások, ahol a területi tőke koncentráltabban jelen van, s ezzel folyamatosabb, fenntartható, egyben megújítást ösztönző és kisugárzó fejlődés érhető el.” (RECHNITZER-SMAHÓ, 2011 25.p.)

Az elmaradott térségek felzárkóztatásához újszerű módon képes segítséget nyújtani, mert a térség azon látható és láthatatlan forrásait is figyelembe veszi, melyek korábban esetleg nem, vagy csak részben jelentek meg a területi elemzésekben. Újszerű példát hoz erre KUNZMANN (2009) egyik előadásában, aki megkülönbözteti a középvárosok sajátos területi növekedésének lehetséges forrásait, úgymint regionális identitás, lokális tacit tudás és képességek, építészeti örökségek, nyelvhasználat és nyelvtudás, lokális üzleti szereplők szocioökonómiai beágyazódottsága, középvárosi közösségi formális és informális hálózatok, helyi média, regionális civil társadalom, helyi kulturális és gazdasági tradíciók. „A kínálatorientált szemléletű területi tőke gondolatköre kiválóan összegzi és rendszerezi az összes olyan tényezőt, amelyek az endogén fejlődés vizsgálatánál illetve az alulról szerveződő fejlesztési elképzelések kidolgozásánál fontosak lehetnek. Ez a gondolatkör elismeri, hogy létezik területi verseny, nem automatikus a fejlődés, emiatt a haladáshoz tevékenyen tennie kell a helyi közösségnek is, egyféle „versenystratégiát” kidolgozva a területi tőke megerősítésére.” (LENGYEL, 2012 163.p)

A területitőke-koncepció kidolgozásával a cél a régió versenyképességének javítása, a lokális társadalom jólétének növelése (FALUDI, 2006 672.p.). Ezen a ponton fontos kiemelni, hogy a területi tőke figyelembe veszi a lokális jólét sajátos vonását, nevezetesen azt, hogy a gazdasági növekedés nem mindig járul hozzá közvetlenül a társadalmi jólét eléréséhez, mert a redisztribúciós csatornák egyre inkább beszűkülnek és forrásallokációs hatékonysága romlik (BARCA, 2009; OECD, 2001 16.p.). Ez azt jelenti, hogy a realizált profítnövekedés a lakossági jövedelmekben számos esetben nem jelenik meg, az újraelosztásért felelős intézményrendszerig nem jut el, mert az csak a tulajdonosi oldalon realizálódik (TÓTH T., 2009b). A haszon adott része nem jut el a fogyasztókhöz, a helyi termelőkhez, végső soron a lakossághoz. A területi tőke koncepciója alkalmas arra, hogy a forrásallokációs mechanizmusok diszfunkcióját összekapcsolja a társadalom jólétének szintjével, a társadalom állapotát, szerkezetét és egyenlőtlenségeit, valamint a gazdasági struktúra jellemzőit plasztikusan veti össze.

A területitőke-paradigmában jól megkülönböztethető az egymással komplementer viszonyban álló deskriptív és normatív személelmód (JÓNA-TÓTH T., 2012). A deskriptív, illetve pozitivistá aspektus leíró módon, empirikus adatfelvétellel gyűjti össze a térstruktúrában fellelhető immateriális és objektivált tőketípusokat, azokat felsorolásszerűen mutatja be. Ez a megközelítés a területi viszonyrendszerről és állapotokról egy holisztikus diagnózist készít, funkciója ebben kimerül. Ilyen kutatási eredményről számos helyen olvashatunk (CAPELLO-CARAGLUI-NIJKAMP, 2009b; CAMAGNI-CARAGLUI-PERUCCA, 2011; ROTA, 2010). A normatív szemlélet ezen túlmege, a területi helyzetfelmérés után problémamegoldó modelleket, alternatívákat, területi terveket dolgoz ki a feltárt diszfunkciók kezelésére, a térbeli differenciálódások mérséklésére, település- és területfejlesztési koncepciók háttérfeltételeit állapítja meg, intervenciós irányokat jelöl ki a területi kohézió megőrzése érdekében (GIFFINGER-SUITNER, 2010; RUSSO- SMITH-ATKINSON-SERVILLO és mtsai ,2012; VENERI, 2011). A szubszidiaritás elve – normatív megközelítésben – központi szerepet tölt be, mert hozzájárul mindazon kritériumrendszerek gyakorlati adaptációjához, melyek az agglomerációs-, urbanizációs- és klaszterelőnyöket, a külső és belső méretgazdaságosságból eredő hasznót megőrizik, fenntartják és reprodukálják. A területi tőke mérésével adott térség fejlettségi szintjének megállapításához (helyzetfelmérés) és a regionális gazdasági növekedés determinánsainak fenntarthatóságához járulhatunk hozzá. Mindennek felismerése teszi szükségessé a területitőke-koncepciójának alkalmazását a regionális tudományban (MARSDEN-PLOEG, 2008 233.p.).

A disszertációban a területi tőke kategóriát a következőképpen definiálom: ez egy holisztikus szemléletet követő fogalom, melynek alkalmazásával a gazdasági térszerkezet materiális és nem-tárgyi tőkejavai kvantifikálhatók, így egyszerre vehetők figyelembe a regionális helyzetfeltárás és fejlesztés során. A területitőke-konceptió szerinti fejlesztések során rendszerint a hely alapú (place-based) fejlesztési stratégiát követnek.

1.3. A láthatatlan tőkejavak szerepe a területitőke-konceptióban

A területi tőke fogalmának bevezetése azért időszerű, mert a korábbi mérések rendszerint a materiális javakat, a közgazdaságilag könnyen operacionalizálható változókat vették figyelembe. Napjainkra azonban bizonyítottá vált, hogy adott térség gazdasági értékét nemcsak a látható, hanem az immateriális tőkefajta is befolyásolja (FÁBIÁN-TÓTH B. I., 2009). „A regionális GDP nem lehet a különbségek egyetlen mércéje, mert a régiók GDP-je közelíthet egymáshoz, miközben az emberek és a társadalmak helyzetében való különbségek növekednek... Fabrizio Barca 2009 áprilisában készített jelentése – Barca-jelentés – azt állítja, hogy a fejlődést és a hatékonyságot az szolgálja leginkább, ha minden régió adottságait, lehetőségeit, potenciálját, területi tőkéjét a lehető legnagyobb mértékben használjuk fel, és aknázzuk ki... A területi tőke alapú megközelítésekkel rámutathatunk arra, hogy a regionális GDP-ben mért régiók hátránya vagy előnye mégsem pontosan annyi, mint ahogy azt a regionális GDP mutatja.” (TÓTH B. I., 2010 79.p.) Emellett érvelt a szociológus PIERRE BOURDIEU (akitől a regionális tudomány sokat adaptált) is, aki szerint: „a társadalmi világ struktúráját és működését akkor ítéltjük meg csak helyesen, ha a tőke fogalmát nem csupán a közgazdaságtanból ismert formában, hanem valamennyi megjelenési formájában vezetjük be.” (BOURDIEU, 2004 123.p.).

A nem-tárgyi tőkejavához javakhoz (intangible assets) azok a szociokulturális, földrajzi tényezők tartoznak, melyek gazdaságon kívüliek (extern tényezők), mégis jelentős mértékben meghatározzák a régió gazdasági növekedését és a helyi termelési folyamatokat. Ezek bizonyos ágazaton vagy vállalaton belül (humán- és szervezeti tőke, márkanev, stb.) és kívül (társadalmi tőke, tulajdonosi jogok védelme, intézményrendszer, oktatási struktúra, stb.) is megtalálhatók (SURINACH-MORENO, 2012 1277.p.). A láthatatlan tőkejavak figyelembevételével a regionális gazdasági folyamatok és tendenciák még pontosabban értékelhetők, értelmezhetők (ARTIS-MIGUELEZ-MORENO, 2012).

A regionális növekedés kritériumainak csupán egyike a gazdasági indikátorok javulása, mert a GDP alakulásával nem lehet adekvát formában kifejezni a térbeli folyamatok fejlődési irányait. A regionális gazdasági növekedést és pluralizáltságot nem csak közgazdasági, hanem szociológiai kategóriákkal leírható folyamatok is meghatározzák: „a nem tárgyiasuló technikai fejlődés független a tőke állományától, és jelentős regionális eltéréseket mutat: ez adja a régiók közötti valódi egyenlőtlenségeket.” (LENGYEL-RECHNITZER, 2004 244.p.) Ezért is jelent meg a területi tőke definíciója, mert a gazdasági fogalmak mellett a szintén nagy gazdasági befolyással bíró immateriális tőkekomponenseket is figyelembe veszi. Ezeket a forrásokat további társadalomtudományi (szociológiai, szociálpszichológiai, stb.) módszerekkel és megközelítéssel lehet tudományosan értelmezni. A regionális tudomány tehát adekvát keretet és feltételrendszert nyújt a területitőke-koncepciójának elméleti és gyakorlati alkalmazásának (SERVILLO, 2010).

Az immateriális erőforrások területi hatására elsőként MARSHALL – a cambridge-i közgazdasági iskola egyik alapítója – hívta fel a figyelmet, később a WORLD BANK (2006) egyik tanulmánya kezdte el hangsúlyozni ezeknek a tőkeelemeknek a régiókra gyakorolt hatását. Marshall nem láthatatlan javaknak nevezte ezeket, hanem a „levegőben lévő” (in the air) javaknak, szerinte ezek alkotják a gazdasági „környezet” (environment) jellemvonásait. Tényezői közé sorolta a térségben lévő intézményi hálózatot, formális és informális szabályokat, a helyi kutatók, politikusok és termelők normáit és érdekérvényesítő képességüket, illetve a lokális gazdaságban bevett szokásokat, gyakorlatokat.

A megfoghatatlan tőkeelemek feltárásának és reprodukálásának feltételeinek megteremtése egyre fontosabbá válik, mert a fizikai tőke korlátozottan áll rendelkezésre (ZONNEVELD-WATERHOUT, 2005). Valószínűleg, bizonyos mértékig a láthatatlan javak fogják fokozatosan kiváltani, pótolni, vagy akár fel- vagy lecserélni a materiális javakat (TÓTH B. I., 2010 77-78.p.).

A nem-tárgyi tőkejavakat is tőkeként kell felfogni, mert ugyanolyan értéket képviselnek, mint az objektivált források (LUUKKONEN, 2010 46.p.). A területi tőke terminusban a tőke szó utal arra, hogy a láthatatlan tőkeformák a látható vagyonelemekhez hasonlóan ugyanúgy felhalmozhatók, mobilizálhatók, elveszíthetők és amortizálhatók (FALUDI, 2006).

A megfoghatatlan tőkefajták kötődhetnek az egyénhez, közösséghez és térstruktúrához egyaránt. Legnagyobb részének mobilitása nem olyan gyors, mint a tárgyiasult tőkéé, mert – mint fentebb említettük – a megfoghatatlan

javak rendszerint a társadalom tagjaihoz, az individuumhoz vagy valamilyen csoporthoz szorosan kapcsolódnak, tehát társadalmilag és földrajzilag meghatározottak. Az egyénhez fűződő nem-tárgyi jószágokat a határon belüli és a nemzetközi migráció tényezői befolyásolják. A szociológia megállapításai jelentősek ebben a vonatkozásban is: „A társadalmi tőke fogalmával és lényegi jellemzőivel kapcsolatban egyes szociológiai irányzatok alapvető eredményeket értek el, a regionális tudományban is megjelent a *területi tőke* fogalma.” (LENGYEL, 2010 285.p.).

Az immateriális területi források kisebb halmaza a térszerkezethez kapcsolódik, földrajzilag meghatározott, mozdíthatatlan, illetve esetenként magát a teret jelenti, mely önmagában is immateriális értéket képvisel a régióban. A földrajzi helyzet és térség adottsága nem mobil, ezért, ha ez a mozdíthatatlan tér valamilyen megfoghatatlan értéket képvisel, akkor az a későbbiekben lokalizációs előnyt, stabil, kiszámítható értéket képvisel a térségben a gazdasági egységek mellett (BRENNER, 2004). BRENNER kiemeli még, hogy a fizikai tőke értéke közvetlenül és gyorsan reagál a gazdasági tendenciák változására (legyen kedvező vagy hátrányos), a nem-tárgyi javak értéke nem, vagy csak később módosul a gazdasági trendváltozás hatására.

A területi tőke azokat a forrásokat próbálja számszerűsíteni, melyek gazdasági előnyöket jelentenek, illetve jelenthetnek a térségben. Mindazokat a materiális és immateriális potenciálokat méri, melyek már hozzájárultak a lokális jóléthez és azokat is, melyek kiaknázatlan források (RUSSO-SERVILLO, 2011). A területi tőke tehát magába foglalja a versenyképesség összes elemét, ám attól tágabb, komplexebb fogalom (FALUDI, 2010 11.p.). GIFFINGER (2007) egyik elemzésében talán elsőként megpróbálja összehasonlítani a területitőke-paradigmát és a regionális versenyképesség fogalmát. Hangsúlyozza, a két modell kidolgozásával a cél azonos, vagyis adott régió jólétének megteremtése, elérése és fenntartása. A legszembetűnőbb eltérés az a kettő között, hogy a területi tőke az intangibilis javakat is operacionalizálja, a területi versenynek fontos forrásaként értelmezi. Továbbá, az endogén fejlesztési potenciálok közül a tudás/képesség faktornak szembetűnően nagyobb szerepet tulajdonít, amit funkcionális területi helyzettel kombinál (CAPELLO, 2008a). Ez utóbbiak sorába tartozik a térség természeti adottsága, a materiális és immateriális örökségek, a termelési eszközökkel kapcsolatos örökségek és a helyi társadalom kompetenciái.

A helyi társadalom tagjai és szervezetei gyakran evidenciaként értékelik területi adottságaikat, nem veszik észre a benne rejlő lehetőségeket. Az

immateriális potenciálokat tehát elsőként fel kell ismerni, utána lehet mobilizálni, végül pedig kihasználni.

A megfoghatatlan tőkekomponenseket materiális javakká kell konvertálni az életszínvonal, a lokális jólét megteremtése érdekében. Az immateriális tőkejavak konverzió révén materiális tőkévé formálhatók, ennek bizonyítását már korábban egyértelműen levezették (CAMAGNI-FRATESI, 2011 18.p.). A transzformáció feltétele a szimbolikus tőke birtoklása, ami gyakran többszörös áttételű, ismétlődő tőkekonverziós folyamatot jelent. A tőketranszformáció folyamatát BOURDIEU (1983) írja le adekvát módon a szimbolikus tőke aspektusából. A szimbolikus tőke individuális vagy intézményi adottság, olyan képesség, mely alkalmassá teszi az egyént vagy a szervezetet arra, hogy a már rendelkezésére álló tőkefajtát egy másik tőkefajtvá alakítson (például, kulturális tőkéből gazdasági tőkét transzformáljon, majd kapcsolati tőkét, amiből újból gazdasági előnyt szerezhet). Adott tőketípus meglepte még egyáltalán nem garancia arra, hogy abból majd egy másik tőkefajta felhalmozhatóvá válik, ennek megvalósításához szimbolikus tőkére van szükség. Területi aspektusból a szimbolikus tőke olyan speciális képességet jelent, mellyel az immateriális tőkeformákat fizikai tőkejavakká lehet formálni. Ez a lokális társadalom aspektusából is igaz. Például, nem evidens, hogy a magas gazdasági tőkével rendelkező egyén magas kulturális tőkével is fog bírni, és fordítva, a magas kulturális tőkével rendelkezőnek nincs mindig tulajdonában magas gazdasági tőke – ez a szimbolikus tőke hiányával, illetve kihasználatlanságával magyarázható. A példák sora végtelen. Ahhoz tehát, hogy egy már meglévő tőkeelemet egy másik tőkefajtvá konvertáljanak, szimbolikus tőkére van szükség. Az immateriális tőkeformák objektivált tőketípussá történő változtatásához a térség vezetőinek és a társadalom tagjainak szimbolikus tőkéjére van szükség, amit megfelelő keretek között kell érvényesíteniük.

A láthatatlan tőkeelemek egyre nagyobb szerepet kapnak a lokális gazdasági struktúrában, mert klasszikus termelési tényezők (materiális tőkeelemek) korlátozottan állnak rendelkezésre, egyre kevesebb található belőlük. A véges természeti erőforrások pótlására, kicserélésére, kiváltására részben vagy egészben az immateriális tőkekomponensek alkalmasak szimbolikus tőke révén, így biztosítva a gazdaság önreprodukciós képességét, fenntarthatóságát. Ennek egyenletét TÓTH B. I. (2010 76-78.p.) dolgozta ki:

$$\begin{aligned} NaK_1^r + Pr K_1^r + ItK_1^r &= NaK_2^r + Pr K_2^r + ItK_2^r = \dots = \\ &= NaK_n^r + Pr K_n^r + ItK_n^r \end{aligned}$$

ahol, NaK^t adott régió természeti erőforrásait

PrK^t a termelt tőkeelemeket

ItK^t a láthatatlan tőkekomponenseket jelöli.

Logikus, hogy a fizikai tőke csökkenésével egyenes arányban növelni kell a láthatatlan tőkeszegmentumok mértékét a fenntarthatóság érdekében. Mindez természetesen akkor teljesül, ha a szimbolikus tőke rendelkezésre áll és a régió intézményrendszere és a lokális társadalom tagjai megfelelően alkalmazzák.

Adott régió látható tőkéje tehát az alábbi formula szerint írható le:

$$K_{materiális}^i = Pr K^{ti} \cup NoK^{ti} \cup IvK^{ti}$$

$$K_{materiális}^i = f(Pr K^{ti}; NoK^{ti}; IvK^{ti})$$

ahol, PrK előállított, termelt tőkét, NoK nominál/pénztőkét, IvK reáltőkét/beruházást jelöli.

A régió immateriális tőkeelemeit az alábbi függvényelemekből állnak:

$$K_{immateriális}^i = ItK^{ti} = HuK^{ti} \cup Re K^{ti} \cup OrK^{ti} \cup \\ \cup SoK^{ti} \cup CuK^{ti} \cup SyK^{ti}$$

$$K_{immateriális}^i = ItK^{ti} = f(HuK^{ti}; Re K^{ti}; OrK^{ti}; SoK^{ti}; \\ CuK^{ti}; SyK^{ti})$$

ahol, HuK humán tőkét

ReK kapcsolati tőkét

OrK szervezeti tőkét

SoK társadalmi tőkét

CuK kulturális tőkét

SyK szimbolikus tőkét jelenti.

A területi tőkét meghatározó tőkekomponensek (benne a szimbolikus tőkét is) az alábbiak szerint értelmezhetők TÓTH B. I. (2010) szerint is:

$$\begin{aligned}
K &= \sum_{i=1}^n \text{Pr } K^{ti} \cup \sum_{i=1}^n \text{No}K^{ti} \cup \sum_{i=1}^n \text{Iv}K^{ti} \cup \sum_{i=1}^n \text{Hu}K^{ti} \cup \\
&\cup \sum_{i=1}^n \text{Re } K^{ti} \cup \sum_{i=1}^n \text{Or}K^{ti} \cup \sum_{i=1}^n \text{So}K^{ti} \cup \sum_{i=1}^n \text{Cu}K^{ti} \cup \sum_{t=1}^n \text{Sy}K^{ti} \\
K &= f\left(\sum_{i=1}^n \text{Pr } K^{ti}; \sum_{i=1}^n \text{No}K^{ti}; \sum_{i=1}^n \text{Iv}K^{ti}; \sum_{i=1}^n \text{Hu}K^{ti}; \sum_{i=1}^n \text{Re } K^{ti}; \right. \\
&\quad \left. \sum_{i=1}^n \text{Or}K^{ti}; \sum_{i=1}^n \text{So}K^{ti}; \sum_{i=1}^n \text{Cu}K^{ti}; \sum_{i=1}^n \text{Sy}K^{ti}\right).
\end{aligned}$$

A területi tőke felhalmozásának feltételrendszere kapcsolatban áll a szimbolikus tőke funkciójával (DAMSGAARD, 2009). Kiemelendő, hogy a területi tőke akkumulációja és a láthatatlan tőkeelemek fizikai tőkévé történő transzformálása akkor valósítható meg, ha az intézményes, kognitív és mentális konstriktív (hátráltató, gátló) hatások minimalizálódnak (esetleg eltűnnek, bár a valóságban ilyen ritkán fordul elő), ezzel egyidejűleg az intézményi, szervezeti, társadalmi és mentális közelség feltételeit is meg kell teremteni a közösség tagjainak. DAMSGAARD a területi tőke és a társadalmi integráció összefüggésrendszerében értelmezi a regionális növekedési potenciált.

A területi tőke nagysága és a gazdasági növekedés között pozitív korreláció mutatható ki. Minél nagyobb adott régió területitőke-ellátottsága, annál magasabb annak regionális fejlettségi szintje – ez fordítva is igaz. A területi tőke értéke tehát a gazdasági fejlettséget és növekedést mutatja meg tágabb értelemben. Ezek a megállapítások természetesen néhány szigorítás mellett állják meg a helyüket: a területi tőke immateriális része önmagában csak ritkán jelent valódi értéket, ezt fel kell ismerni, aktualizálni, mobilizálni szükséges. Az immateriális javak a regionális gazdasági fejlődéshez akkor tudnak hozzájárulni, ha a lokális társadalom tagjai felismerik és használják azokat, és szimbolikus tőke révén materiális tőkévé konvertálják.

A területitőke-paradigmából származó kutatási eredményeket fel lehet használni terület- és településfejlesztésnél, területi tervezésnél, valamint piaci befektetések területi tervezésénél. Alkalmazása nem öncélú és nem csak teoretikus alapon történik, hanem a gyakorlatban is pénzügyi előnyökkel kecsegtet. Képes figyelembe venni az üzleti szféra szereplőinek érdekeit, megmutathatja, hogy adott területen mely tőkeelem halmozódott fel, illetve hol, milyen típusú tőkehiány van, a befektetési tőke megtérülése várhatóan

hol gyorsabb, mely térségekben használhatók ki jobban a területi potenciálok. Ebben az összefüggésben speciális szerepe az, hogy a tér azon látható és láthatatlan tőkekomponenseit feltérképezze, melyek felhasználásával termelhetők olyan áruk, melyek a fizetőképes kereslet igényeivel szinkronban vannak. „A területi tőke bizonyos típusú beruházásoknál nagyobb hozamot tesz lehetővé, mint másoknál, mivel azok jobban illeszkednek a területhez és annak eszközeit, embereit és potenciálját hatékonyabban használják fel.” (OECD 2001, 16.p.)

1.4. A területi tőke fogalmi modelljei

A területi tőke számos tőkekomponenst foglal magába, melyek strukturálisan illeszkednek egymáshoz. Még nincs kiforrott, általánosan elfogadott definíciója, inkább definíciós kísérletekkel találkozhatunk, a különböző fogalmi megközelítések egymástól eltérő tőkeelemet tartalmaznak. „Az újtőke kategóriák, tartalmak azonban napjainkig még nem tisztázottak.” (TÓTH B. I., 2010 67.p.) Természetesen vannak átfedések, egyezések a modellek között, ám jelentős differenciálódással is gyakran lehet találkozni. A területi tőke determinánsait több modell is próbálta már rendszerbe foglalni, tipizálni, bizonyos logika alapján strukturálni. Ebben a fejezetben ezeket a fogalmi klasszifikációkat mutatom be.

1.4.1. Az OECD definíciós modellje

Elsőként az OECD (2001) Territorial Outlook című jelentésében definiálták és alkalmazták a területi tőke koncepcióját (2. táblázat). Bár kezdeti, kísérleti meghatározás volt, mégis ma is jól használható, időtállóan bizonyul, logikája, tartalma, rendszerezése későbbi szisztémákban fellelhetők.

Fizikai tényezők	Láthatatlan összefüggések	Intangibilis tényezők
• Földrajzi fekvés, • Terület nagysága, • Termelési tényezőkkel való ellátottság, • Klíma, • Tradíciók, • Természeti erőforrások, • Életminőség, • Méretgazdaságossági előnyök	• Hallgatóságos megállapodások, • Szokások és informális szabályok, melyek lehetővé teszik a gazdaság szereplői számára az együttműködést bizonytalan feltételek között is, • Szolidaritás, • Kölcsönös segítségnyújtás, • Az új gondolatok elfogadása kisebb közösségekben	• Intézmények, • Szabályok, • Szokások, • Maguk a termelők, • Kutatók, • Helyi politikusok, illetve ez utóbbi két aktor valamilyen kombinációjának eredménye, ami együtt egy bizonyos kreativitást és újítást tesz lehetővé

2. táblázat: A területi tőke forrásai az OECD szerint

Forrás: saját szerkesztés az OECD (2001 15.p.) alapján.

A modell a területi tőke fogalmának három szegmentumát különíti el, a látható tényezőket, a láthatatlan összefüggéseket és a megfoghatatlan tényezőket. E három kategória egymástól elválaszthatatlan, csupán elméleti szinten választhatók külön, a valóságban kölcsönösen meghatározzák egymást. Ez a három rész (a természeti és területi tényezők mellett a térség gazdasági szereplőihöz, valamint a lokális társadalom tagjaihoz együttesen hozzárendelhető materiális és intangibilis tőkeelemek) összesítése, aggregálása adja meg a területi tőke értékét. Az OECD mindvégig hangsúlyozza a területi tőke koncepciójában az endogén fejlődés társadalmi, kulturális (történelmi) háttérfeltételeit (OECD, 2001 15-16.p.), melyek közösen járulnak hozzá a regionális versenyképesség javulásához, a jólét eléréséhez és a regionális fejlődéshez (KUNZMANN, 2011 604.p.; STEIN, 2010). *Szerintem az OECD modell egyik hibája, hogy a láthatatlan összefüggések és az intangibilis tényezők közötti különbség nincs meghatározva, ám ezt leszámítva, a területitőke-paradigmában jól alkalmazható napjainkban.*

A fizikai tényezők rendszerint relatív, az intangibilis tényezők általában abszolút előnyöket foglalnak magukba (GIFFINGER, 2007 10.p.).

Ezt a felfogást folytatta tovább a ZONNEVELD-WATERHOUT (2005) szerzőpáros. Amellett érvelnek, hogy a területitőke-paradigmát elsősorban regionális szinten érdemes érvényesíteni. Elkülönítették egymástól a (1) térség strukturális jellemzőit és a (2) földrajzi-térségi pozícióval összefüggő

sajátosságokat. Későbbi tanulmányukban (ZONNEVELD-WATERHOUT, 2010) a területitőke-koncepció dichotómiáját megőrzi azzal a névváltoztatással, hogy a strukturális jellemzőket kemény (hard) változóknak nevezik (ide sorolják a földrajzi tényezőket, infrastruktúrát, természeti erőforrásokat, stb.), a puha (soft) változók közé sorolják a társadalmi-kulturális jegyeket (intézmények, bizalom, helyi kormányzati struktúra, stb.).

DEMATEIS-GOVERNA (2005) klasszifikációjában a területi tőke négy része emelhető ki. A földrajzi pozíció aspektusából határozzák meg a területi tőke jelentését, nem tesznek lényegi különbséget a materiális és a nem-tárgyi tőkejavak között. Ennek alapján ide sorolják:

- (1) az örökölt természeti és gazdasági javakat, melyek létrehozásához sok időre van szükség, (pl.: turizmus alapját képező cseppkőbarlang, természeti látványosság, gyógyvíz, stb.),
- (2) a térségben található általános kollektív javakat, melyek nem oszthatók szét, magántulajdonba nem, vagy korlátozottan kerülnek,
- (3) a térség specifikációját alkotó mozdíthatatlan, állandónak tekinthető attrakcióit,
- (4) térspecifikációkat, melyek kizárólag az adott területen találhatók ilyen minőségben.

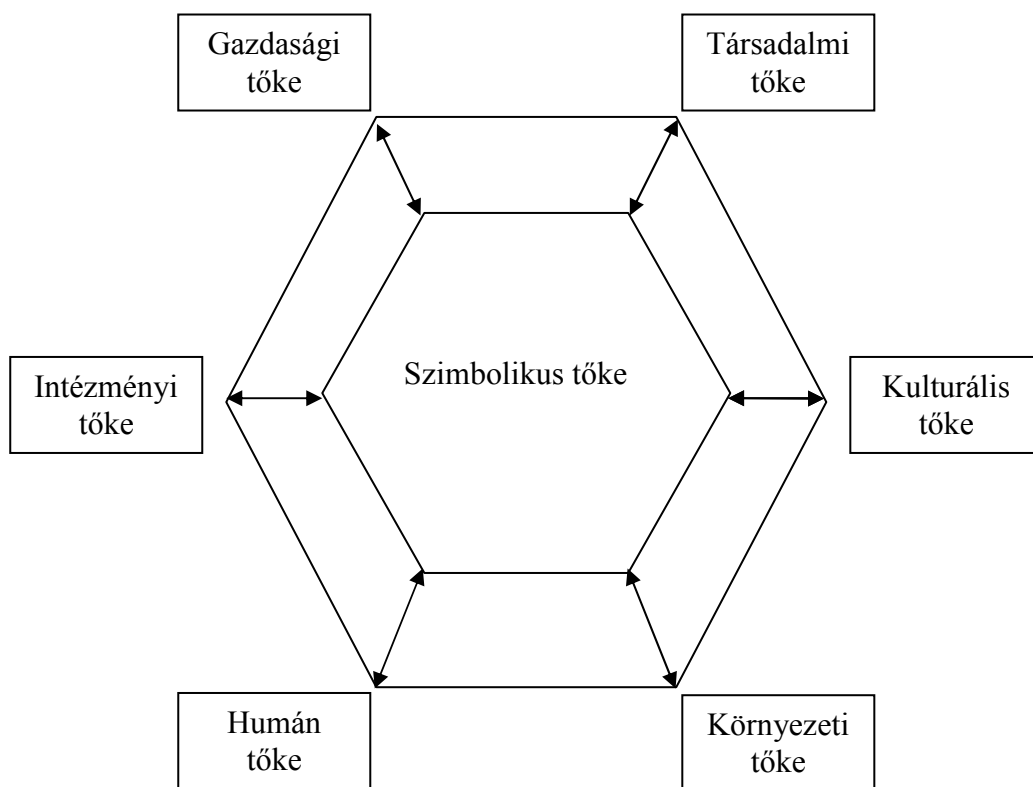
A szerzők szerint ezeket a területi adottságokat mint potenciális forrásokat gazdasági tőkévé lehet transzformálni azok kihasználásával, illetve művelésével. Ezeknek a lokális attrakcióknak a felfedezésével és mobilizálásával rendszerint a turizmus valamely ága fejleszthető (DANSERO-PUTTILLI, 2010 326.p.).

Az Európai Bizottság (EC 2005 3.p.) szakértői dokumentumában nem differenciálja a területi tőke determinánsait, csupán taxatív módon felsorolja. Itt található az agglomerációs előny, policentrikus városstruktúra, megközelíthetőség, képzett munkaerő, KKV-k és magas iskolai végzettségűek egymáshoz viszonyított aránya adott régió belül és között, üzleti hálózatok száma és működése, társadalmi tőke, természeti források és kulturális örökségek produktumai, területi identitás. A dokumentum kiemeli, szükséges a lokális társadalom tagjainak ezeket a forrásokat védeni, folyamatosan újraértelmezni fennmaradásuk és reprodukciójuk érdekében.

DANSERO-MELA (2007) szerint a területi tőke megoszlásának alapját a térség földrajzi adottságai határozzák meg, vagyis elfogadják az előző álláspontot. A materiális tőkét passzív területi örökségnek nevezik, melyek

indirekt módon határozzák meg a regionális fejlődést, a megfoghatatlan tőkejavakat aktív, dinamikus területi forrásként fogják fel, melyek általában közvetett, néha közvetlen hatással vannak a regionális növekedésre.

VENTURA-MILONE (2010) a szimbolikus tőke funkcióját helyezi a központba a területi tőke meghatározásánál. Alapvetően hat tőkefajtát különböztetnek meg egymástól, melyek között közvetítő szerepet kap a szimbolikus tőke. A szimbolikus tőke megléte a területitőke-felhalmozásnak egyik feltétele (lásd 2. ábra). A (1) környezeti tőkéhez az olaj, víz, növény- és állatvilág és más egyéb környezeti elemek tartoznak, melyeket nem mesterségesen állítottak elő. Gazdasági tőke (2) a térség gazdasági struktúrájával áll kapcsolatban, gazdasági folyamatok, szolgáltatások és hálózati rendszerek alkotják. A humán tőke (3) magába foglalja a lexikális tudást, ám ezen túlmenően a lokális társadalom képességeit, kompetenciáját, gyakorlatát is. Ezek biztosítják a térség termelési háttérfeltételeit. A kulturális tőke (4) tartományába sorolják a történelmi és művészeti örökségeket, az intézményi tőke (5) pedig a régió életfeltételeinek egészét integrálja. A helyi intézmények szerepe erős lokális szinten, ezért a formális érdekérvényesítés és konszenzuserősítés ezen a szinten egyre fontosabbá válik (GYÓRFFY, 2012).

2. ábra: A szimbolikus tőke funkciója a területitőke-koncepcióban

Forrás: Ventura – Milone (2010 247.p.)

A szimbolikus tőkének kiemelt funkciót tulajdonítanak BOURDIEU alapján. Hangsúlyozzák, adott tőkefajta birtoklása révén csak korlátozott profit realizálható, a tőkeelemek kihasználása akkor valósul meg, ha a szimbolikus tőke által egyik tőkekomponenst egy másik tőkére konvertálnak.

Úgy vélem, hogy ez a fogalmi-modell egy igazán lényeges mechanizmusra világít rá: nem elégséges egy régió területi tőkével rendelkezni, hanem azt fel is kell ismernie és ki is kell használnia. Kizárólag ezután indulhat el a regionális növekedés és fejlődés. Az összes többi terminológiai modell abból a kimondatlan feltételezésből indul ki, hogy a területi tőke megléte automatikusan növekedést indít el. Ez azonban nem így van, a szimbolikus tőke funkcióját kell hangsúlyozni a ebben a konstellációban.

1.4.2. Tóth Balázs István definíciós modellje

TÓTH B. I. a területi tőke kategóriájának látható és láthatatlan szegmentumait különbözteti meg. A látható tőkejavak közé sorolja az

előállított, termelt tőkét (produced capital), a pénztőkét (financial capital), valamint a reáltőkét (investment capital). Ezek operacionalizálása viszonylag könnyen elvégezhető a bruttó hazai termék alapján.

TÓTH B. I. szerint a láthatatlan javak fogalmi elemei közé sorolhatók alábbiak:

Intellektuális/szellemi tőke

Az intellektuális és szellemi tőke fogalmai között nincs jelentésbeli eltérés, ezek egymás szinonimái. A svéd SKANDIA (1995) kutatóintézet egyik jelentésében kezdte el újból alkalmazni ezt a tőketípust, ami e kategória reneszánszát eredményezte a társadalomtudományokban. A szellemi tőke mérési módszeréről a svéd RICARDA projekt értekezett.

Humán tőke

Az OECD területi tőkével kapcsolatos dokumentuma szerint humán tőkeként kell definiálni mindazon képességeket, készségeket, tudást és kompetenciát, amely az egyént alkalmassá teszi jólétének megalapozására, illetve fokozására. Egy későbbi dokumentum szerint a humán tőke az „iskolai képzés vagy gyakorlás segítségével karbantartott vagy fejlesztett képességek tárházát jelenti, olyan ismereteket, amelyek bővítik a munkaerő-piaci kínálatot.” (OECD, 2003 25.p.) Vagyis olyan immateriális javak sorolhatók ide, melyek a formális és informális szocializációs folyamatokban szerezhetők meg és a munkaerő-piaci struktúrában jelennek meg eredményei. BOURDIEU (2004 123-125.p.) szerint az iskolai beruházás és annak fiskális, gazdasági megtérülésének, profitrátájának mérése is a humán tőke rendszeréhez kapcsolható.

Pszichikai tőke

MARKMAN (2007) tanulmánya a pszichikai tőke funkcióit elemzi. A humán tőke megszerzése során nem csak lexikális tudás kapható, hanem közben olyan magatartásformák, viselkedésmódok, emóciók sajátíthatók el, melyek alkalmassá teszik az egyént a magasabb jövedelmek felhalmozásában (írott és íratlan normák megtanulása, protokoll ismerete, stb.).

Kreativitás tőke

A kreativitás tőke organikus módon kapcsolódik a humán- és a pszichikai tőkéhez. A tanulás során az egyén ismereteket halmoz fel, mely kreatív és innovatív ötleteket ad, ami a regionális gazdaságfejlesztés esetében nélkülözhetetlen. MARSH (2008) szerint a területi tőke mérésének alapját képezi a társadalmi, gazdasági, kulturális, intézményi és technológiai

innovációk egésze, ezek integrációja. A területi tőke értékét szignifikánsan meghatározza az adott ágazat innovációs teljesítménye.

BATABYAL-NIJKAMP (2010) tanulmánya szerint a kreativitás tőkét CAMAGNI (2008) modelljéből adaptálták. A kreatív tőke jelentéséről több tudományos diskurzus folyik még mindig, GLAESER (2005) hangsúlyozza, hogy elenyésző, vagy épp nincs is különbség a kreatív és a humán tőke között. MARLET-WOERKENS (2007) a kreatív tőke helyét a humán tőke koncepciója közvetlen közelében jelöli ki. A kreatív tőke mérését gyakran az iskolai végzettséggel mérik, ám az előbb idézett kutatópáros empirikus munkájában ettől eltért, a kreatív tőkét nem a formális tudás szerint operacionalizálják. Hangsúlyozzák, hogy a mérnökök, orvosok, egyetemi professzorok magas iskolai végzettsége nem rendelkezik olyan kreativitással, mint a művészek, festők, írók – akiknek nem minden esetben van felsőfokú végzettsége. A kreatív tőke a régió endogén növekedési potenciálja. Ez az új tudás iránti nyitottsággal, innovációk akceptálásával, állandó tanulással halmozható fel.

Tudástőke

STEHR (2002) vezette be ezt a terminust a regionális gazdaságtan rendszerébe. Ez a tőkeelem illeszkedik az előzőkhöz annyiban, hogy a tudásalapú gazdaságok esetében a magasabb kvalifikációt igénylő munkavégzés során ez szükséges. A fejletlen gazdaságokban erre kevésbé van szükség.

Szervezeti tőke

A szervezeti és a kapcsolati tőkét együtt strukturális tőkének is nevezik (SKANDIA, 1995; SVEIBY, 1997). A szervezeti tőke kategóriája TOMER (1987) tanulmányaiban fordult elő elsőként, mely lehet interperszonális és nem személyhez kötött (szervezetek közötti). Kiemelhetők látható és láthatatlan komponensei, „mint az alap- és alkalmazott kutatás, a fejlesztések eredményei, illetve a saját fejlesztésű eszközök értéke, az értékes, már bevezetett márkanév – illetőleg infrastrukturális eszközök – így a vezetés filozófiája, a szervezeti kultúra, formális és informális kommunikációs rendszerek, kapcsolatok, befektetői, pénzügyi és egyéb hálózatok.” (TÓTH B. I., 2010 69.p.) A szervezeti tőke szervezetfejlesztéssel halmozható fel, illetve reprodukálható, melynek feltétele a humán tőke birtoklása. A szervezeti tőke felhalmozása tehát a humán tőke függvénye.

Kapcsolati tőke

A kapcsolati tőke a SKANDIA csoport szerint megjelenik individuális és kollektív összefüggésrendszerben is. A területi tőke koncepciójában mindkét kapcsolatrendszer egyformán szerepet játszik. Egyesek szerint az interszónális tőkejavakat nem lehet ide sorolni, csak a személyektől független relációkat (klaszterek, hálózatok, K+F intézményrendszer, stb.). (TÓTH B. I., 2010 69-70.p.) „Capello és Faggiani (2005), illetve Camagni (2008) meghatározása alapján kapcsolati tőkének tekinthetjük a gazdaság egyes szereplői közötti együttműködéseket, sőt a tudástranszfert és a tapasztalatcserét is, nemcsak vállalati szinten, hanem országok, régiók és települések között is.” (TÓTH B. I., 2010 70.p.) Csak a ténylegesen mozgósítható kapcsolati struktúrából szerezhető kapcsolati tőke.

Kulturális tőke

BOURDIEU-höz hasonlóan TÓTH B. elkülöníti egymástól a kodifikált és a tacit tudás hatását a regionális gazdaság szerkezetére vonatkozóan. A kettő egymástól elválaszthatatlan, az innovációs kapacitás szerves része, mely meghatározza a régió endogén forrásait.

Társadalmi tőke

A térszerkezet és a társadalmi tőke között szignifikáns kapcsolat mutatható ki, a társadalmi tőke területileg meghatározott. Társadalmi események, cselekvések térhez kötöttek, ahol a tőkekonverzió majd a felhalmozás megvalósulhat. Az ehhez tartozó társas kapcsolat fenntartása tudatos cselekvést jelent, aminek fenntartása időt és anyagi ráfordítást igényel.

1.4.3. CAMAGNI definíciós modellje

Camagni (2008; 2009b) modelljében a területi tőkének nem kettő (materiális és immateriális), hanem három komponensét (materiális, köztes és láthatatlan tőkejavak) határozza meg.³ Ezzel a területi tőke még árnyaltabb, diverzifikáltabb jelentését kapjuk meg. Fontos, hogy ezek a szegmentumok nem hierarchikus viszonyban állnak egymással, hanem egymás mellé rendelt, komplementer kapcsolatban vannak. A területi tőke kilenc forrását definiálja ebben a modellben, mely alapján elkülöníthetők az abszolút és a relatív versenyképességet meghatározó látható és láthatatlan tőkejószerzők (GIFFINGER-GUDRUN, 2010 25.p.; GIFFINGER-HAINDMAIER-KRAMAR, 2010 309.p.). Úgy véli, hogy ez a kilenc területi potenciál

³ A disszertációban a köztes, kevert javakat is a láthatatlan tőkeelemekhez sorolom.

határozza meg leginkább a helyi endogén lehetőségeket, ezek aggregálásával definiálható a területi tőke értéke (lásd 3. táblázat).

A modell nemcsak teoretikus, hanem empirikus kutatások keretrendszerét is megadja – a legtöbb területitőke-vizsgálat e szisztéma szerint készült el. Előnye az, hogy a városi, középvárosi, regionális (statisztikai, homogén és nodális régiók egyaránt), metropolisz, fővárosi, nemzeti és nemzetközi szinten is alkalmas a területitőke eloszlásának és felhalmozásának empirikus vizsgálatára (GIFFINGER-SUITNER, 2010 14.p.).

Versengés	Erős verseny	<u>Magán-állótőke állomány</u> <u>Pénzbeli externáliák (hard)</u> <u>Díjköteles javak (kizárólagosság)</u> c	<u>Kapcsolati magán-szolgáltatások:</u> - cégek külső kapcsolatai - K+F eredmények transzfere <u>Egyetemi spin-off-ok</u> i	<u>Humán tőke:</u> - vállalkozókészség - kreativitás - magán know-how <u>Pénzbeli externáliák (soft)</u> f
	(magán javak)			
	(club javak)	<u>Tulajdonosi hálózatok</u> <u>Kollektív javak:</u> - tájkép - kulturális örökség b	<u>Kooperációs hálózatok:</u> - stratégiai szövetség a K+F-ben és tudásban - PPP a szolgáltatásokban és tervezésben <u>Természeti és kulturális erőforrások kormányzása</u> h	<u>Kapcsolati tőke:</u> - együttműködési képesség és kollektív tevékenység - kollektív kompetenciák e
	(kevert közjavak)			
	(közjavak)	<u>Források:</u> - természeti - kulturális <u>Társadalmi állótőke</u> - infrastruktúra a	<u>Ügynökségek a K+F transzferére</u> <u>Befogadás az új eszközök iránt</u> <u>Agglomerációs és körzeti előnyök</u> g	<u>Társadalmi tőke (önkéntes részvétel):</u> - intézmények - magatartásminták, modellek, értékek - bizalom, reputáció d
	Gyenge verseny			
		Tárgyi javak (hard)	Vegyes javak (hard + soft)	Nem-tárgyi javak (soft)

3. táblázat: A területi tőke komponenseinek elméleti klasszifikációja

Forrás: Camagni (2009b 123)

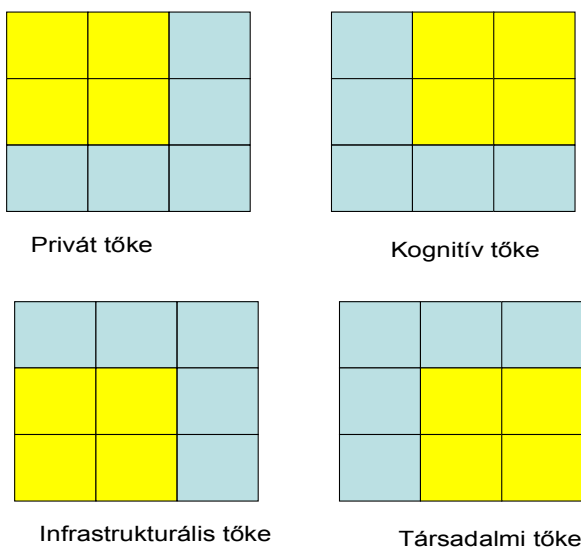
A továbbiakban ezt a struktúrát Camagni-féle területitőke-modellnek, röviden Camagni-modellnek nevezek a disszertációban. Mint látható, a modell 9 területi forrást definiál a versenyképesség, a tulajdon és tárgyasultság viszonyában. Ez a 9 területi potenciál empirikus és elméleti kutatásokban

tőketípusokba sorolható, melyek összessége adja meg végül a területi tőke értékét.

A területitőke-rendszertanban kiemelt jelentősége van a pénzügyi forrásoknak, a műszaki infrastruktúrának, a humán erőforrásnak, a helyben található és állandóan fejleszthető piacképes tudásnak, a kapcsolati hálónak, a tárgyi és történelmi örökségnek, mely a térségi identitás meghatározója is egyben.

A modell négy sarkában azok az elemek találhatóak, melyek a regionális növekedés klasszikus forrásainak tekinthetők. A középső keresztet alkotó egységek a komplex innovációs teljesítményekért felelősek, vagyis a tudásteremtés és tudás felhalmozásában játszanak fontos szerepet, szerinte ezek pozitív externáliákként is értelmezhetők (CAMAGNI, 2009a 7.p.).

A 3. ábrán látszik, hogy CAPELLO-CARAGLUI-NIJKAMP (2009a), egy ma már klasszikusnak nevezhető modelljében, a 9 regionális potenciált négy tőkekomponensbe integrálja. Azóta újabb, differenciáltabb vizsgálati modellek is készültek, maga Camagni is továbbfejlesztette gondolatát. Napjainkban leggyakrabban 7 tőkeelembe csoportosítjuk ezeket a potenciálokat, fogjuk látni, mi is ezt alkalmazzuk empirikus felmérésünkben.

3. ábra: A területi tőke klasszifikációja

Forrás: Capello-Caraglui-Nijkamp (2009a 9.p.)

A továbbiakban arra keresem a választ, hogy melyik kilenc területi potenciált különbözteti meg Camagni, és ezeket hogyan konceptualizálja.

A) Közjavak és források

Ebbe a kategóriába Camagni szerint a térségben található materiális tőkék és infrastruktúra sorolható. Ez a térség gazdasági vonzerejének egyik fundamentuma. Ennek kihasználását torzíthatja a földhasználati díj emelése, az amortizáció és a termőföld környezetszennyező kihasználása. Ezeket decentralizált szabályozással korrigálni lehet, esetleg büntetések kiszabásából befolyt forrásokkal a kárt helyre lehet állítani.

B) Köztes, vegyes rivalizáló javak

Azok a magán- és köztulajdonban lévő tőkeformák vannak ebben a csoportban, amelyek a műszaki berendezések, kommunikációs rendszerek, úthálózat és a kulturális örökségek részét képezik. Ha a lokális térben a kulturális örökség funkciója erős, akkor a helyi identitás és kötődés is fontossá válik, a gazdasági és társadalmi interakciók javulnak, olyan területi miliő alakul ki, mely a gazdasági növekedést direkt módon vagy áttételesen ösztönzi.

C) Privát állandó tőke és tőkehasználatidíj-köteles javak

Már tradicionálisan ide tartozó elem a privát állandó tőke. Hosszú távon olyan regionális környezet megteremtése a cél, hogy a régióban maradjon, esetleg halmozódjon ez a tőkefajta. Ehhez számos jogi, társadalmi és gazdasági feltételrendszernek rendelkezésre kell állnia. A privát tőke akkor nem vándorol el, ha olyan terméket állítanak elő, mely illeszkedik a térségben fellelhető fizetőképes kereslethez. A tőkehasználatidíj-köteles javak közé azok tartoznak, melyek a közösségi tulajdon részét képezik és igénybevételi vagy használati díjat vetnek ki rájuk azért, hogy ebből fedezzék működtetésük révén kialakult amortizációjukat, valamint fenntartási és működési költségeiket.

D) Társadalmi tőke

A regionális tudományban a társadalmi tőke fogalmát szinte már tradicionálisan BOURDIEU (2004), PUTMAN (2000) és COLEMAN (1988) munkái alapján definiálható. A társadalmi tőke csupán a mozgósítható humán kapcsolatokat mutatja, a kreatív tőke a társadalmi tőke egyik létrehozója. Csakúgy, mint a többi fogalmi megközelítésben, CAMAGNI is az immateriális tőkejavak közé sorolja a társadalmi tőkét. Ez létrejöhet közösségek vagy vállalatok között, mindkét esetben – egyszer direkt, egyszer

indirekt formában – gazdasági haszon érhető el általa. Ez olyan tőkeelem, mely kohéziós erőt, szervező elvet alkot a régióban, vagy akár az interregionális gazdasági, intézményi és társadalmi viszonyrendszerben. Magába foglalja a társadalom írott és íratlan normáit, melyek hatást gyakorolnak a gazdasági szereplők közötti interakciók intenzitására és minőségére. A piaci eredményességnek nagy lendületet adhat a társadalmi tőke, hiszen az innovációs potenciál javulásához a formális és informális kommunikációs csatornák alkalmazása nélkülözhetetlen. A szerző szerint a társadalmi tőke közgazdaságtanilag kvantifikálható a térgazdasági folyamatokra gyakorolt hatása alapján, ami elsősorban a gazdasági és társadalmi kapcsolatokban megjelenő bizalomban manifesztálódik. Ha ez a bizalom kialakul az érintett szereplők között, akkor az olyan kedvező gazdasági miliőt teremt, ami vonzóbbá teszi az adott régiót a többi vállalkozás számára, nőhet a foglalkoztatás, a kibocsátás.

A regionális tudományban a társadalmi tőke a társadalmi integrációt jelenti, mely a gazdasági fejlődés egyik feltétele. BOURDIEU (2004) szerint a társadalmi integráció az egyén közösséghez való tartozását, a társadalomba való beilleszkedésének sikerét méri; a csoporthoz való tartozás már önmagában profitot hoz létre. „A társadalmi tőke azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismertségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak, vagy másként kifejezve, olyan erőforrásokról van szó, amelyek az egy csoporthoz való tartozáson alapulnak.” (BOURDIEU, 2004: 130) A társadalmi tőke azokat a társadalmi kapcsolat- és viszonyrendszereket fogja át, melyek bármikor mobilizálhatók az egyén gazdasági, pszichés, szociális, stb. érdekében. Ez meghatározottá válik attól, hogy a mozgósítható személyek mennyi és milyen tőkefajtát gyűjtöttek már össze. Ehhez kapcsolódik, hogy az egyén általában olyan személyekkel alakít ki kapcsolatot, akik hozzá hasonló társadalmi státuszban vannak. Vagyis, a több tőkeelemmel rendelkezők hamarabb tudnak problémáik kezelésében olyan egyéneket mozgósítani, akik szintén sokfajta tőkét halmoztak már fel – ez fordítva is igaz, ami regionális egyenlőtlenségeket generál és reprodukál (LAMPERTNÉ-TÓTH T., 2011). A társadalmi tőke nem magától alakul ki, ezeket mesterségesen kell létrehozni és fenntartani, hogy hasznot hozzanak.

A bizalom mint gazdasági faktor nem csak a regionális gazdaságtanban bukkan fel egyre többször, hanem a makrogazdasági elemzésekben is. A két megközelítés között az eltérés csupán annyi, hogy a regionális gazdaságtanban a bizalmat, mint láthatatlan tőkejóságot társadalmi tőkének nevezzük. A továbbiakban a makrogazdasági eredmények adaptációját végezzük el regionális gazdaságtani konstellációba ágyazva.

A bizalom nem csak a hétköznapi életet, hanem a gazdasági folyamatokat is meghatározza (HODOSI, 2011). A bizalom akkor jelenik meg a regionális gazdasági folyamatokban, ha a gazdasági szervezetek vagy üzletfelek között bizalmi viszony jön létre, ezáltal csökkenti az adminisztrációs (azon információk összegyűjtéséből származó kiadások, melyeket akkor is összegyűjtenének, ha jogszabály nem kötelezné erre a feleket) és tranzakciós költségeket (azon információk összegyűjtéséből származó kiadások, melyeket akkor gyűjtenek össze, amikor jogszabály kötelezi a feleket erre). A bizalom lehetővé teszi, hogy ne legyen szükség jogi, etikai normák kikényszerítésével foglalkozó intézményekre. A bizalom könnyebben létrejön a térbeli, társadalmi és kulturális közelségben élők között. A bizalom egy olyan kooperációs magatartásminta, mely során az interperszonális viszonyban a gyanakvás mérséklődik, vagy akár eltűnik. Az individuális vagy gazdasági mikroszervezetek közötti bizalomnak árcsökkentő funkciója van. Ennek egyik igazán szembetűnő és ritka példája volt az újkori gyémántkereskedelem, ahol a zsidó kereskedők nem írtak alá szerződéseket, formális adminisztrációt nem vezettek magas kiadásokkal, hanem egy kézfogással elintéztetnek, véglegesnek vették a cserét. Ez a bizalmi nexus minimalizálta az üzleti folyamattal járó kiadásokat. Ez az üzletmenet ritka, de jól prezentálja a bizalom szerepét a gazdaságban.

Mindez fordítva is igaz: ha az üzletfelek között alacsony bizalmi szint tapasztalható, akkor emelkednek a tranzakciós és adminisztrációs költségek, ami hatékonyságvesztést eredményez (CAPELLO-CARAGLUI-NIJKAMP, 2009a 10.p.). Ebben az esetben formális szervezeteket kell bevonni, melyek a bonyolult szerződések normatíváit, passzusait megállapítják, ellenőrzik, szükség esetén kikényszerítik. A bizalmatlanság miatt erősebb jogrendszerre van szükség, ami forráskivonást jelent a gazdasági szereplők szempontjából, az esetleges peres ügyek lelassítják a gazdasági folyamatokat és az innovációt, a termelés hatékonysága romlik (SIKOS, 1995).

A bizalmi viszony determinánsai különböznek mikro- és mezoszinten. Mikroszinten négy faktor határozza meg: személyes megjelenéssel járó benyomások, a másik fél reputációja, előzetes sztereotípiák, másik ellenőrizhetősége. A vállalatok közötti bizalmi viszony kialakulásáért és reprodukciójáért felelős tényezők: a cégek közötti kapcsolat kialakulásának története, a partnercég tulajdonságai, a menedzsment és az alkalmazottak viszonya, a munkavállalók habitusa, attitűdje. Emellett fontos még a „vállalat struktúrája, irányítási formája és a személyzet összetétele.” (HODOSI, 2011 77.p.)

Ki kell emelni, hogy a bizalom nem rövid-, hanem hosszú távon térül meg, ez stratégiai befektetésként is felfogható. Mivel a bizalmat nem lehet hirtelen,

hanem csak hosszabb távon megteremteni, ezért inkább közép- vagy hosszú távon lehet a hozadékát realizálni. Sőt, a kapcsolat elején, a bizalmi struktúra megalapozásánál inkább többletköltségek adódnak, nem profit. Gondoljunk csak arra, hogy a viszony megteremtése, ápolása, fenntartása pénzt és időt követel, ennek finanszírozása egy későbbi időpontban fog csak előnnyel jární (TÁTRAI 2003).

A bizalom gazdasági funkciója a kereslet-kínálat aspektusából is elemezhető. A SCHELLING (1963) által konstruált tiszta közös érdek (pure common-interest) kategóriájával leírható összefüggésrendszer figyelhető meg. Ez azt jelenti, hogy a „tiszta közös érdek foglalja magában a bizalomra épülő, teljes együttműködési szituációt, melyet a teljesen azonos célok összessége jellemez, s mely során mindenkinek ugyanaz a kifizetése.” (HODOSI, 2011 77.p.).

E) Kapcsolati tőke

A kapcsolati tőke a gazdasági szereplők kooperációjában nyilvánul meg, amit a köztük lévő információcsere hatékonysága határoz meg. A kapcsolati tőke – az előző tőkejósággal összefüggésben – három vonatkozásban is megjelenik: egyrészt csökkenti a bizalmatlanságot a gazdasági döntések során, másrészt a kollektív tanulás, a lexikális és nem-lexikális ismeretek és tapasztalatok felhalmozásával a munkaerő-piaci feltételek javulnak. Harmadrészt, a regionális kollaborációval a gazdasági szereplők közötti interakcióban minőségi javulás érhető el, az informális kapcsolatok erősödése közös érdekképviselést, a klaszteresedés lehetőségét is jelenti, amely komoly előnyként fogható fel a globalizáció viszonyrendszerében (AFFUSO-CAPELLO-FRATESI, 2011; CAPELLO-FRATESI, 2010). A regionális érdekközösség, az általános erkölcs és a közös nyelv alapján olyan lokális miliő formálódik, amely stratégiai gazdasági előnyöket is garantálhat. Az információáramlás is gyorsabb ilyen térszerkezetben, ami koordinációs mechanizmusain keresztül kedvezően hat a régió piaci folyamataira. Ez szervezi többnyire a helyi gazdasági egységek kollektív cselekvéseit, a felesleges információkat szelektálja a gazdasági döntések során, a kollektív tanúlással a piaci igényeknek megfelelő ismereteket és kompetenciákat sajátítanak el.

F) Humán tőke

Az endogén növekedésemélet szerint a regionális gazdasági folyamatokban a humán tőkejavak primer szerephez jutnak, mert a térség helyi erőforrásait és attraktivitását egyszerre fejlesztik. Az együttműködésre való hajlandóság, a

vállalkozói szellem, a kreativitás és a piaci szereplők közötti konzultáció tartozik ide.

A humán tőke egyik szerves része a kulturális tőke, melynek jelentését a regionális tudományban BOURDIEU (2004) munkásságához kötik. Azért válik egyre fontosabbá e kategória, mert a tudás, a szélesebb értelemben vett kultúra, mint láthatatlan tőkeelem, konvertálható gazdasági tőkévé. A kulturális tőke három fajtája különböztethető meg: az (1) inkorporált formában, az (2) objektivált, tárgyiasult formában és az (3) intézményesített formában lévő kulturális tőkeelemek.

Az inkorporált javak közé a formális és informális szocializációs mechanizmusokon keresztül elsajátítható, vagy otthonról hozott emóciókat, magatartásformákat, viselkedésmódokat, mentalitást, habitust sorolunk. A reprodukciós stratégiák során a nem-lexikális tudás (tacit tudás) és képességek elsajátítása történik ebben a mezőben. Az inkorporált javak felhalmozása csak az egyén feladata, abba más személy nem vonható be. Az így megszerzett kompetenciák az egyén tulajdonává válnak, melyek segítségével a rendelkezésére álló forrásait más tőkévé transzformálhatja; ez a szimbolikus tőke egy része. Jellemző, hogy minél nagyobb mértékű inkorporált kulturális javak akkumulálódnak, annál inkább konvertálható más tőkévé. Ennek mérésénél általában a javak elsajátításához szükséges időt szokták használni, ami több évet, évtizedet is jelenthet.

Az objektivált kulturális tőke konvertálása könnyebb és gyorsabb, mint az előző. Felhalmozásának folyamatát az inkorporált tőke létezése megelőzi, illetve annak függvénye. Operacionalizálása egyszerű, általában könyvek, lexikonok, festmények, műtárgyak, értékes művészeti alkotások tulajdonlásában manifesztálódik – ezek könnyen kvantifikálhatók. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy itt kizárólag a tulajdonjog átadása történik öröklés vagy ajándékozás során, az ezzel járó tudás- és kompetenciaátadás azonban nem minden esetben valósul meg.

A területi folyamatok alakulásában és a regionális növekedésben a kulturális tőkeelemnek kiemelkedő szerep jut, a kulturális tőke szignifikánsan határozza meg egy térség gazdasági kilátásait (RADVÁNSZKY-SÜTŐ, 2011). A térség társadalmi tradíciók, sajátos történelmük és kapcsolatrendszerük révén olyan speciális tacit, hallgatólagos tudást halmoztak fel, amely a területi tőke organikus elemévé válik.

Az intézményesített kulturális tőkeelem tudományos titulusokban, szimbólumokban tárgyiasul. Ez egyértelmű rétegtévképző, hierarchiát formáló ismérv a tudomány, az egyetem világában, adott kompetenciák elismertségét

jelöli. Mérése megvalósulhat az adott térség felsőoktatási intézményeiben, kutatóhelyein tudományos fokozattal rendelkezők számával. Azokat a tudományos fokozatokat érdemes figyelembe venni ennél a mérésnél, amelyek az adott régióban piacképes ismeretek átadását feltételezik az oktató részéről (POLÓNYI-TÍMÁR, 2001).

G) Ügynökségek a K+F transzferekre

A regionális gazdasági egységek közötti társadalmi tőke gazdasági tőkévé transzformálható. Ebből a későbbiekben „bottom-up” típusú klaszterek is kialakulhatnak, melyek a regionális gazdasági fejlődés meghatározó elemeivé, motorjaivá válhatnak. A közelségből származó hatékonyabb összeköttetés, az urbanizációs és agglomerációs előnyök a helyi érdekérvényesítés javulását eredményezik. Az információcsere gyorsaságában és pontosságában válik mindez mérhetővé. A globalizált világgazdasági struktúrában a régiók az állandó változásokhoz akkor tudnak alkalmazkodni, illetve azokat saját előnyükre alakítani, ha olyan fogadókészséget, mentalitást, attitűdöt alakítanak ki, mely őket erre a nyitottságra alkalmassá teszi, abszorpciós (adott entitással összefüggő felszívóképességet jelenti) képességet javítja.

H) Kooperációs hálózatok

Camagni fogalmi modelljében ez a szegmentum áll középen – nem véletlenül. A modell centrumában álló tőkeelem integrálja a magán- és kollektív tulajdonban lévő, valamint a materiális és láthatatlan tőkejavakat. A gazdasági fejlődés tényezőit adott térségben kooperációs hálózatok strukturálják, melyek – többek között – redistribúciós és allokációs funkciót töltenek be a tudás és a K+F intézményrendszerével, melyek a piaci és kormányzati kudarcok (STIGLITZ, 2000) korrigálásában is egyre nagyobb szerepet vállalnak. Empirikus elemzések arra a következtetésre jutnak, hogy a kooperációs hálózatok jellemzően városokban, speciális szocioökonómiai csoportokban, vagy klaszterek által lefedett térségekben jönnek létre leggyorsabban, ahol a lokális társadalom tagjai formális és tacit tudásának redistribúciója megvalósul (GIFFINGER- STALLBOHM, 2009 5.p.).

A kooperációs hálózatok elsősorú funkciója, hogy a tudásintenzív gazdasági egységek és a térség kulturális intézményrendszere közötti kongruenciát megteremtsék, valamint, hogy kialakítsák az innovációs miliő expanziójának feltételrendszerét a köz- és magánszektor között.

I) Kapcsolati privát szolgáltatások

A gazdasági egységek a piac spontán automatizmusai révén is kialakíthatnak egymással kapcsolatot, ám tudatosan is kezdeményezhetnek nem-piaci alapú viszonyokat (például egyetemekkel, kutatóhelyekkel), melyekből profitot realizálhatnak a térségben. Az ilyen kollaboráció általában stratégiai fejlesztések sorába illeszthető, hosszú távú befektetést jelent, ám magas megtérülése várható.

A modellek között több eltérés is kimutatható. Az OECD (2001) modellje – mint fentebb kitértem rá – időtállóan bizonyul, szinte kivétel nélkül minden más koncepció adaptálja elemeit. Hiányossága talán az, hogy nem túl részletes, kissé elnagyolt, márpedig a területitőke-koncepciónak épp az lenne a lényege, hogy minél plurálisabban, a korábban figyelmen kívül hagyott területi potenciálokat is beemelve a kutatásokba. Mivel ez a modell a legelső, talán nem véletlen, hogy ilyen hiányosság mutatható ki benne. A CAMAGNI (2009b) modell jelentősége az, hogy kilenc területi potenciálba sűríti a területi tőkét meghatározó faktorokat, ezek együttes hatásaként, valamint egymásra való kölcsönhatásként definiálja a területi tőke végső értékét. A legutolsó területitőke-kutatások is ezt a felfogást követik, a modell helyesnek bizonyult – eddig. A disszertációban én is ezt alkalmazom.

TÓTH BALÁZS (2010) koncepciója egy lépéssel közelebb áll a jelenlegi területitőke-vizsgálatokban alkalmazott perspektívához. Igazi előnye abban rejlik meglátásom szerint, hogy a FLORIDA-MELLANDER-STOLARICK (2008) által javasolt új tudást, innovációt, tacit tudást, valamint technológiai fejlődést jelöli meg a regionális növekedés elsődleges forrásaként, ennek kvantifikálását hangsúlyozza. Ennek empirikus mérése azonban komoly kihívást jelent, nem tudásunk hiányzik ehhez, hanem az anyagi források. Ezt jellemzően primer, kvalitatív eljárással lehetne vizsgálni és ehhez kellene kvantitatív módszerrel az adatok másodelemzését elvégezni.

1.5. A területi tőke prediktív módszertana – a MASST modell

A területi tőke paradigma összetett, plurális megközelítésen alapul, ezért kutatómódszertana is komplex. A MAX WEBER (1995) által elsőként kidolgozott multidimenzionális eljárást veszi alapul, preferálja a többváltozós elemzéssel összefüggő módszertani technikákat. A regionális folyamatok összetettségéhez szorosan illeszkedő metodikai rendszert alkalmaz, mely lehet kvantitatív, kvalitatív (jellemzően félig-strukturált szociológiai interjúk alkalmazása történik), vagy ezek kombinációjára épülő eljárás. Napjainkban a kvantitatív módszerek dominálnak, eddig egy olyan kutatás eredményeit ismerjük, ahol a két eljárás szintézisét alkalmazták (ROTA, 2010). Kizárólag

kvalitatív eljárással még nem készült területi tőke felmérés. Valószínűleg a kvalitatív eljárás a jövőben erősödni fog, mert az immateriális javak vizsgálata (pl.: területi miliő, lokális bizalom és identitás) ezzel a módszerrel még pontosabban vizsgálható.

A kvantitatív metódusok keretében jellemzően a MASST-modell (MAcroeconomic, Sectoral, Social and Territorial) segítségével vizsgálható a területitőke-állomány⁴, ezt sikeresen adaptálták nemrég lezárt vizsgálatok esetében is, melyek explicit módon elemezték adott régió területi tőke sajátosságait (CAPELLO-FRATESI-RESMINI, 2011 217-249.p.). E modell alkalmasságát még élénk tudományos diskurzus övezi, legitimációja felemásnak mondható (CAPELLO, 2007; 2008b; CAPELLO-CAMAGNI, 2008 12-18.p.), rendszerint NUTS-2 régiók vizsgálatánál alkalmazzák. Ez olyan ökonometria modell, mellyel adott térség területi tőke jellemzőit lehet feltérképezni, becsülni lehet a regionális növekedés eltérő intenzitású tényezőinek változását és a szubszidiaritás elve alapján scenáriókat lehet alkotni az eltérő ütemű növekedésben lévő régiók egyensúlyba állítása érdekében; a módszer segítségével múlt trendjeiből a jövő különböző scenáriói alkothatók meg. A MASST-moddal prediktív jellegű jelentések készíthetők. Eltérő minőségű perspektívák alkotására ad lehetőséget, úgymint az (1) alapvető területi jellemzők leírására vállalkozó scenárió, (2) versengő és (3) kohéziós területi forgatókönyvek (ESPON 2011). A trendeket általában 3-5 évre, vagy 15-20 évre képes előrevázolni.

A MASST modell koncepcionális kiindulópontja, hogy egy régió növekedése kihat az egész ország teljesítményére és a makrogazdasági fejlődés is meghatározza a regionális növekedést (lásd 4. ábra). A nemzetgazdasági növekedés az aggregált regionális fejlődésből áll össze, a régiók növekedésének összesítésével kapjuk meg a nemzetgazdaság fejlődési végeredményét. Ez tipikus top-down jellegű felfogás.

A várható regionális fejlődést két al-komponens alapján méri a MASST modell: (1) a nemzetgazdasági szegmentum és (2) a regionálisan differenciált növekedésváltozás szegmentum szerint veti össze a növekedés mértékét, majd azokat egymáshoz hasonlítja. A modellben tehát két egyenlet található:

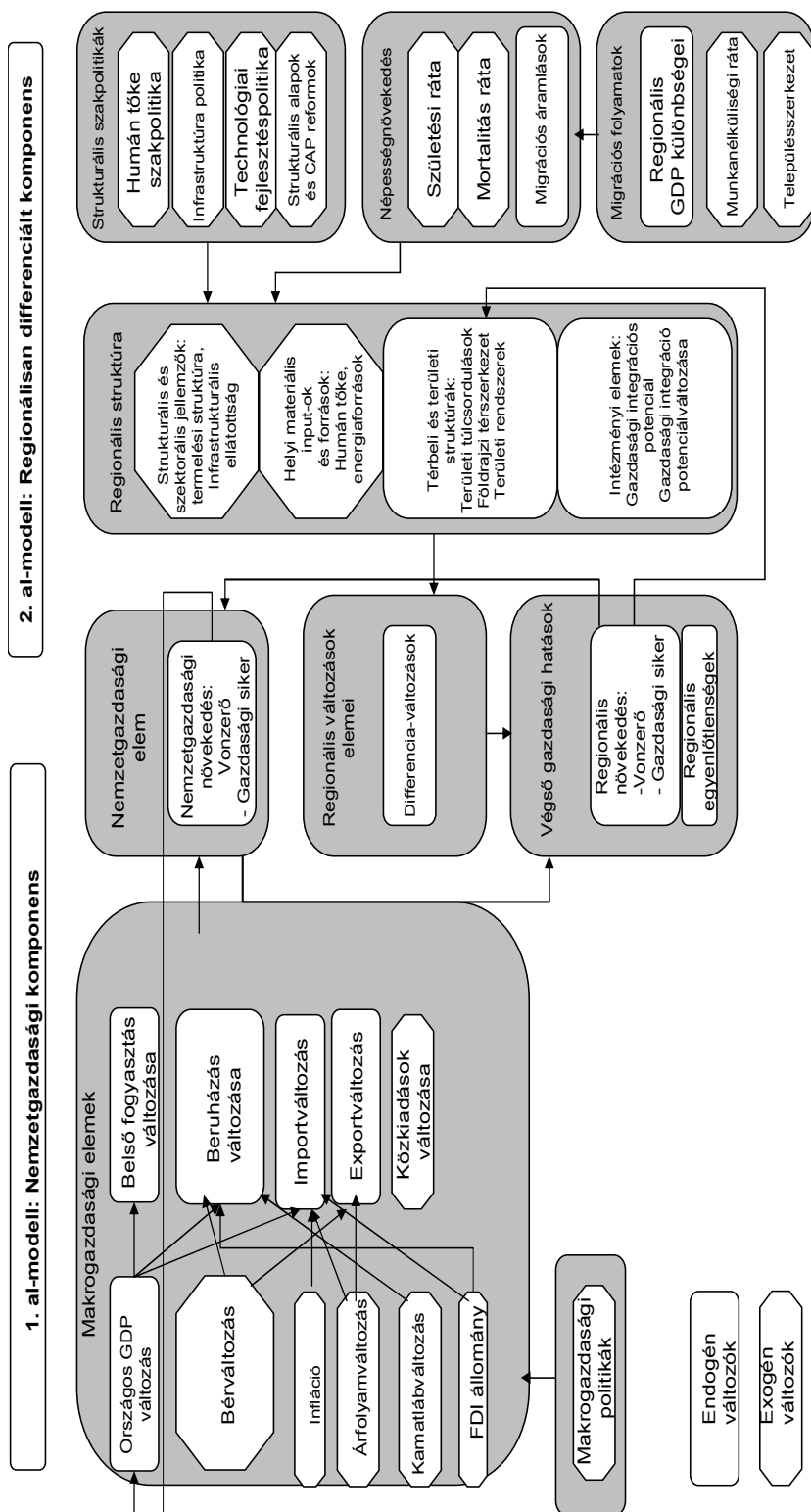
⁴ Ezen a ponton egy fontos megjegyzés: napjaink térökonometria elemzéseiben egyre több helyen előfordul a MASST-2 modell kifejezés, ami az eredeti MASST modell kiterjesztett, aktualizált formája. A regionális tudományban azonban nagyon ritkán használják a MASST-2 modell kifejezést, maradnak az egyszerűbb MASST modell szóhasználatnál, ám a MASST-2 modellt értik alatta (CAPELLO-FRATESI-RESMINI, 2011 220.p.). A disszertációban – a regionális tudomány gyakorlatát folytatva – én is MASST modell terminust használok, ám MASST-2 modell jelentést tulajdonítok neki.

az egyik magyarázza a makrogazdasági fejlődést, a másik a regionálisan differenciált növekedést, vagyis egy komplex vertikális visszacsatolásra (feedback) alkalmas módszer (CAMAGNI-CAPELLO, 2011b 221.p.). A regionális növekedést tehát a nemzetgazdasági növekedés komponensének és regionális növekedéskülönbség komponensváltozásának eredményeként interpretálja:

$$\Delta Y_r = \Delta Y_N + S;$$

ahol ΔY_r és ΔY_N mutatja a nemzetgazdasági és regionális GDP kölcsönös arányváltozását, az S a változás értékét jelenti.

A modell alkalmazásával alapvetően két cél érhető el: (1) a régió helyzetét differenciáltan lehet bemutatni, valamint (2) területi scénáriókat lehet kidolgozni adott időtávon; elemzői szerepe kevesebb, inkább prediktív funkcióval bír (lásd 4. ábra). Eredményei természetesen nem tökéletesen pontosak, ám irányokat, valószínűsített folyamatokat viszonylag jól jelez. Figyelembe veszi a NUTS-2 régiók közötti komplementer hatásokat, így modellezi az endogén fejlődés várható trendjeit. Vizsgálja a lokális materiális input-okat és forrásokat, a strukturális és szektorális forrásokat, az intézményi elemeket, a településszerkezetet (CAPELLO, 2007 763.p.), a szinergikus effektust, a társadalmi hatásokat, a humán tőkét, társadalmi tőkét (CAPELLO-FRATESI, 2012) és a lokális erőforrások területi mintázatait is képes mérni, ami a területi túlcsoportulás megjelenésével magyarázható (ebben az esetben a régiók közötti szomszédsági hatás nő) (AFFUSO-CAMAGNI-CAPELLO, 2011 97.p.).

4. ábra: A MASST-modell specifikációja

Forrás: Capello, 2007.

A modell tehát két al-modellből áll: nemzetgazdasági és regionális al-modellből. Most nézzük meg CAPELLO (2007) alapján, adott szegmentum milyen logika szerint épül fel.

1.5.1. A nemzetgazdasági al-modell

A MASST nemzetgazdasági al-modellje öt, egymással kapcsolatban álló egyenletet foglal magába. Az első formula specifikációja a lakossági fogyasztás növekedési arányát (ΔC_{nt}) veszi figyelembe (tipikus keynesi megközelítés), amit a jövedelemnövekedéstől tesz függővé (ΔY_{nt-1}):

$$\Delta C_{nt} = a + c\Delta Y_{nt-1}$$

ahol a fogyasztás növekedésének azt a részét jelenti, mely független a jövedelem emelkedésétől, míg c a marginális fogyasztási hajlandóságot jelöli.

A magánberuházások növekedése is meghatározó (ΔI_{nt}). Az egyenletben szerepel az output növekedés (ΔI_{nt-1}), a kamatláb (i_{nt-1}), a fajlagos munkaköltség üteme (ΔULC_{nt-1}), és az FDI (foreign direct investment – közvetlen külföldi befektetés):

$$\Delta I_{nt} = \Delta I_{nt-1} - \Delta i_{nt-1} - \Delta ULC_{nt-1} + FDI_{nt-1}$$

Az importnövekedés (ΔM_{nt}) egyenletét a belföldi kereslet (ΔY_{nt-1}) és a belső inflációs ráta (Π_{nt-1}) pozitívan határozza meg, a valutaárfolyam (E_{nt-1}) alakulásától közvetlenül függ:

$$\Delta M_{nt} = \Delta Y_{nt-1} - E_{nt-1} + \Pi_{nt-1} + FDI_{nt-1}$$

Az exportnövekedés (ΔX_{nt}) az egyenletben függ az egységnyi munkaerő árától (ΔULC_{nt-1}) és a nominális árfolyamváltozástól (E_{nt-1}):

$$\Delta X_{nt} = \Delta ULC_{nt-1} + E_{nt-1}$$

Az államháztartási kiadások növekedési aránya exogén független változóként jelenik meg a modell ezen szegmentumában. A nemzetgazdaság növekedési rátáját meghatározzák a nemzeti számlák, ez aggregálja az összes jövedelmet és importot ($Y+M$), ami megegyezik a beruházások, állami kiadások, export és fogyasztás ($I+G+X+C$) összegével. Az egyenlet (CAPELLO-FRATESI-RESMINI, 2011 218.p.) átrendezve, részletesen kifejtve:

$$Y = C + I + G + X - M$$

$$\Delta Y = \frac{\partial Y}{\partial C} \Delta C + \frac{\partial Y}{\partial I} \Delta I + \frac{\partial Y}{\partial G} \Delta G + \frac{\partial Y}{\partial X} \Delta X - \frac{\partial Y}{\partial M} \Delta M$$

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\partial Y}{\partial C} \frac{C}{Y} \frac{\Delta C}{C} + \frac{\partial Y}{\partial I} \frac{I}{Y} \frac{\Delta I}{I} + \frac{\partial Y}{\partial G} \frac{G}{Y} \frac{\Delta G}{G} + \frac{\partial Y}{\partial X} \frac{X}{Y} \frac{\Delta X}{X} - \frac{\partial Y}{\partial M} \frac{M}{Y} \frac{\Delta M}{M}$$

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \eta_{YC} \frac{\Delta C}{C} + \eta_{YI} \frac{\Delta I}{I} + \eta_{YG} + \eta_{YX} \frac{\Delta X}{X} - \eta_{YM} \frac{\Delta M}{M}$$

Ez az egyenlet megállapítja, hogy a jövedelemnövekedési ráta megegyezik az aggregált kereslet súlyozott összegével és jövedelemrugalmassági súlyozások vannak minden egyes komponensre vonatkozóan ($\eta_{YJ}, J = C, I, G, X, M$). Az elasticitás ebben az összefüggésben is azt mutatja meg, hogy X független változó 1%-os változása Y függő változó értékében hány százalékos változást eredményez.

A MASST modell rendszerezi a területitőke-konceptió empirikus vizsgálatába vont változókat, elkülöníti az endogén és exogén, a magyarázó és függő változókat. Ezzel segíti az ok-okozati, kauzális viszonyok megértését, feltérképezését. Tehát nem csak trendeket és scenáriókat alkot, hanem dinamikusan változó lokális és interregionális folyamatok és viszonyok – nyilvánuljanak meg azok akár materiális, akár nem-tárgyi tőkeformákban – jelenlegi elemzésére is alkalmas (CAPELLO-FRATESI-RESMINI, 2011 220-221.p.).

Napjainkban ezt a módszert egyre ritkábban alkalmazzák nemzetközi szinten a területitőke-vizsgálatokban. A gyakorlatban prediktív funkciója miatt diszkurzus övezi legitimációját is, ezért inkább az elemzéssel kapcsolatos metodikai rendszert preferálja a térökonometria. Megítélésem szerint helyes, hogy a MASST-modell periférikus helyre került a területitőke-konceptióban, mert, bár korábban eredményesnek ítélték, mára kiderült, hogy csak részlegesen illeszkedik a területitőke-paradigma által teremtett módszertani eljárásokhoz. A disszertációban én sem alkalmazom, inkább módszertani kiindulópontja gondolható tovább – ahogy erre utaltam is – ezért tartottam indokoltnak prezentálni a modell sajátosságait.

1.5.2. A regionális al-modell

A MASST modell regionális részének célja – mint azt a fentiekben kifejtettük – az, hogy magyarázza a regionális növekedést a nemzetgazdasági növekedés figyelembevételével. Ebben a logikában a régió növekedési potenciálja az alábbi strukturális elemektől függ: a régió termelési szerkezetétől, földrajzi elhelyezkedésétől, megközelíthetőségétől, szocioökonómiai integrációjának fokától, településszerkezetétől, – a lokális gazdaság fejlődési pályáját minden egyes elem meghatározza, amely eltérhet a nemzeti növekedési ívtől.

Ez az al-modell három egyenlethalmazból áll. Az első egyenlet a regionális változást prezentálja, melyben a tradicionális gazdaságméletek mellett a modern teóriák is helyet kapnak. A regionális növekedés determinánsait tartalmazza az egyenletnek ez a része, úgymint a lokális input-okat és forrásokat (infrastrukturális ellátottság, önfoglalkoztatás eloszlása), strukturális és szektorális forrásokat (az emberi tőke kvantitatív és kvalitatív részei, energiaforrások elérhetősége), intézményi elemeket (a régió gazdasági integrációs folyamatának az a része tartozik ide, mely a hosszú távú piacok létrehozásának háttérfeltételeit alkotják), területi rendszereket (a földrajzi elhelyezkedéstől kezdve a szomszédsági viszonyon – területi túlcsoportulások a szinergiák révén – át a formális és informális struktúrákig bezáróan idetartozó elemek).

Az egyenlet a regionális változást az alábbiak szerint írja le:

$s_r = f$ (helyi materiális input-ok és források; strukturális és szektorális jellemzők; intézményi elemek és területi rendszerek).

Ki kell emelni, hogy nem minden magyarázó változó exogén ebben az al-modellben, három endogén változó is található benne, ezek a következők:

Önfoglalkoztatás, mely a közkiadások rendszerétől (közösségi foglalkoztatási programok) részben függ, ami az új vállalatok létrehozását is meghatározza:

$$\Delta \text{önfogl}_{rt} = \lambda_0 + \lambda_1 SF_{rt}$$

A demográfiai változás (a népesség növekedési aránya ΔP_{rt}) a születési (fr) és halálozási arányszámoktól (mr), valamint a bevándorlástól (im) függ az egyenletben:

$$\Delta P_{rt} = \lambda_0 + \lambda_1 fr_{rt-1} + \lambda_2 mr_{t-1} + \lambda_3 im_{rt-1}$$

A regionális növekedési szegmentumban egy régió növekedése függ a többi régió növekedési dinamikájától, az egyenlet figyelembe veszi az összes

szomszédos régió növekedésváltozását az előző évhez képest (CARAGLUI-NIJAKMP, 2008B; és az ESPON, 2006 eredményei is területi túlsordulásként értelmezték ezt a komponenst):

$$SP_{rt} \sum_{i=1}^r \frac{1}{n} \frac{\Delta Y_j}{d_{rj}}, \forall i \neq j$$

ahol ΔY_{jt} a jövedelemnövekedést, j az r régió összes szomszéd régióját, d_{rj} a távolságot r és j között, n pedig a szomszédos régiót számát jelenti.

Speciális területi hatásként jelenik meg az ESPON (2006 22.p.) szerint ebben az összefüggésben az európai integráció (nyilvánvalóan csak az EU tagállamok régióira fejt ki ez hatását), amit külön indikátorként alkalmaznak empirikus kutatásokban az alábbiak szerint:

$$IP_{rt} \sum_{j=1}^r \frac{1}{n} \frac{\Delta Y_j - Y\Delta_{rt}}{d_{rj}} - \sum_{j=1}^r \frac{1}{n} \frac{\Delta Y - Y\Delta_{rt}}{d_{rj}^2}$$

ahol ΔY_t = jövedelemnövekedést, Y_t = jövedelmet jelöli.

Végül, a bevándorlást (im) meghatározza a regionális jövedelemkülönbség ($\omega_{et-1} - \omega_{rt-1}$), a munkanélküliségi ráta (u) és a régió településszerkezeti eltérései:

$$im_{rt} = \eta_0 + \eta_1 u_{rt-1} + \omega_{et-1} - \omega_{rt-1}$$

ahol ω_e az európai átlagjövedelmet, ω_r a regionális átlagjövedelmet jelenti.

1.5.3. Röviden a MAN-3 modellről

A MASST modellnek néhány éve speciális fajtáját dolgozták ki, a MAN-3 modellt, mely tipikusan a NUTS-3 régiók területitőke-állományának vizsgálatára alkalmas. Eddig csupán néhány alkalommal használták. Ezzel a speciális modellel összehasonlítható a NUTS-2 és a NUTS-3 régiók GDP változása és ennek okai feltárhatók, illetve magyarázhatók. A kauzális viszonyok leírása mellett proaktív funkciók itt is megtalálhatók. A MAN-3 modell képes megállapítani, hogy adott ország gazdasági növekedésében adott NUTS-3 régiónak milyen és mennyi szerepe volt. Am ez egyszerűbb modell a MASST-hoz képest, mert kizárólag a GDP növekedés ütemét vizsgálja NUTS-3 régió szintjén, figyelmen kívül hagyja a foglalkoztatottság és a demográfiai tényezőket, valamint a túlsorduló effektusokat, az interregionális interakciókat, a gazdasági rendszerek és alrendszerek közötti hatást nem képes elemezni.

A MAN-3 alapmodell az alábbi becslés szerint jár el (AFFUSO-CAMAGNI-CAPELLO, 2011 95.p.):

$$\Delta y_p - \Delta y_r = \alpha_0 + \beta_1 \text{inf cap}_p + \beta_2 \text{cogcap}_p + \beta_3 \text{soccap}_p + \\ + \beta_4 \text{prodcap}_p + \beta_5 \text{cultcap}_p + \alpha_1 D_{\text{setstr}_p} + \alpha_2 D_{\text{geopos}_p} + \varepsilon_p$$

ahol, infcap az infrastrukturális tőkét, cogcap a kognitív tőkét, soccap a társadalmi tőkét, cultcap a kulturális tőkét, jelöli. A D_{setstr} változó értéke 1, ha agglomerációs, városi, metropoliszi vagy rurális területet jelöl, a D_{geopos} változó értéke 1, ha hegyvidéki vagy partmenti területeket foglal magába.

A MAN-3 modell előnye, hogy NUTS-3 régió szintjén a GDP módosulásokat pontosan kimutatja, hátránya, hogy csak erre a mutatóra képes fókuszálni, a gazdasági növekedés egyéb forrását nem vizsgálja. Még egyszer jelezzük, hogy a MAN-3 metódus néhány éve lett kidolgozva, ennek folyamatos felülvizsgálata, korszerűsítése zajlik, empirikus tesztelése még korai fázisban van.

Röviden, az eddigieket összefoglalva: a MASST modell a területitőke-konceptciónak számos determinánsát magába foglalja, ezért ezek egymással kapcsolhatók (CAMAGNI-CAPELLO, 2005; CAPELLO, 2008b 88.p.). A modellel a régió materiális és láthatatlan tőkejai vizsgálhatók, ami organikus módon illeszkedik a területitőke-paradigmához (CAMAGNI-CAPELLO, 2011 8.p.), a növekedés materiális és immateriális endogén kapacitásai ezzel a metódussal megragadhatók. Még egyszerűbben, a MASST modell képes magyarázni a relatív regionális növekedést a területitőke-konceptción keresztül úgy, hogy a regionális növekedés tradicionális szegmentumait is magába foglalja.

Talán nem véletlen, hogy a MASST-modell és a MAN-3 modell egyre ritkábban jelennek meg tudományos és szakmai elemzésekben. A MASST-modell a területitőke-paradigmával még némi kapcsolatot is mutat, ám a MAN-3 egyre kevesebbet. Ez utóbbi kétségbeejtően keveset képes demonstrálni a regionális folyamatok mélyebb struktúráiról. Kizárólag a területi különbségekből származó GDP eltérésekből alkot scenáriókat, az immateriális javak teljesen figyelmen kívül maradnak – ez a területitőke-modell figyelmen kívül hagyását eredményezi.

A területitőke-konceptciójának bevezetésével és kidolgozásával a cél tehát az, hogy annak sajátos módszertani eljárásával operacionalizálhatóvá váljon adott régió immateriális és tárgyi tőkejavainak egésze, megállapítható legyen a területi tőke nagysága, azok minősége, a tőkefajták regionális megoszlása,

mértékének ingadozása (KAI, 2011 57.p.). Alkalmazásával koncepció alkotható arról, hogyan tudja a lokális társadalom kiaknázni a rendelkezésére álló tőkejait; miként tudja az endogén fejlődés kapacitásainak bővítésével a gazdasági növekedés háttérfeltéleit megerősíteni. Ennek megvalósulásával hosszabb távon a területi kohézió és a közösségi integráció javulhat, a regionális gazdasági folyamatok fejlődési pályára kerülhetnek, a versenyképesség és a jólét megteremtésével összefüggésben álló kritériumok nagyobb valószínűséggel teljesülhetnek (ÁGH, 2011 42-43.p.; FALUDI, 2006 669.p.). A területitőke-paradigma olyan eszközrendszert kínál a területi tervezés, a település- és területfejlesztés számára, mely az adott térségben található endogén kapacitások adekvát kihasználásához és reprodukciójához is támpontokat nyújt.

1.6. A területi tőke vizsgálatának nemzetközi eredményei

Ebben a fejezetben a területitőke-paradigmán alapuló nemzetközi empirikus kutatások módszertanát, eszközrendszerét és eredményeit prezentálom. Összesen 15 ilyen vizsgálatot mutatok be, kizárólag azokkal foglalkozom, melyek explicit formában, direkt módon a területitőke-koncepció alapján készültek. Itt kell kiemelni, hogy kivétel nélkül, mindegyik kutatás Camagni definíciós modellje alapján készült, ami bizonyítja, hogy ez nem csak teoretikusan, hanem empirikusan is alkalmazható, a „mainstream” által kipróbált, az elméleten túl a gyakorlati életben is helytálló.

Az eredmények prezentálása a vizsgált területek nagysága alapján történik: elsőként a legnagyobb területet átfogó, az Európai Unió tagállamok NUTS-2 régióival, majd egy makrorégió (Duna Régió) területi tőkéjével kapcsolatos elemzést demonstrálok. Ezt követően egy komparatív elemzés keretében Olaszország, Franciaország és Spanyolország NUTS-2 régióinak területitőke-állományát hasonlítom össze, majd figyelmem leszűkítem, így Olaszország területi tőkéjének sajátosságairól kapunk képet több empirikus kutatás révén. Ezután az olasz Turin-tartományt vizsgáló felmérést ismerhetjük meg, amit kvantitatív és kvalitatív módszer alkalmazásával készült. Ezt a délkelet-európai középvárosok és a metropolizáció folyamatának vizsgálata követi. Végül, Bécs és Barcelona területi tőkéjének akkumulációjára vonatkozó empirikus felmérés eredményeit mutatom be.

1.6.1. Területi tőke megoszlás az Európai Unió államaiban

BERKEL-VERBURG (2011) az Európai Unió tagállamok területi tőkéjének jellemzőit térképezték fel statisztikai adatok másodelemzésével. Céljuk az volt, hogy az EU vidékfejlesztési stratégiájához hozzájáruljanak azzal, hogy meghatározzák a materiális és nem-tárgyi tőkeelemek területi megoszlását,

valamint kijelöljék a fejlesztési források allokációjának javításával összefüggő intervenciós irányokat. Mindenekelőtt az interregionális szintű vidékfejlesztés finanszírozási rendszerének forrásallokációs hatékonyságát mérték, amit a láthatatlan tőkejavak eloszlásának alakulásával kombináltak. Magyarázó változóként szerepeltetették az alábbiakat:

- (1) mezőgazdasági szektor súlya adott térségben,
- (2) vidékfejlesztési struktúra,
- (3) vidéki turizmus,
- (4) mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatottság.

A természeti-környezeti változókat az alábbi indikátorok határozzák meg: kulturális és természeti adottságok eredetmegőrzése, öntözőrendszerek fejlesztése, földhasználat/földvédelem, biogazdálkodás aránya, madárvédelem, erdősűrűség, veszélyeztetett állat- és növénykultúrák védelme, nitrátérzékeny területek, zöldterületek védelme, hőmérséklet, csapadék mennyisége, párolgás aránya. Ez olyan empirikus alapokon álló interregionális kutatás, mely nagyon alaposan kimunkált módszertannal rendelkezik. Mivel ennek leírása újabb tanulmány megírását jelentené, ezért letölthető mellékletben részletezik metodikai eljárásuk minden lépését, illetve a további változóknak szereplő attribútumok listáját, mérési egységeiket; az egész operacionalizálási folyamatot, a súlyozás mértékét kellő alaposággal kifejtik.

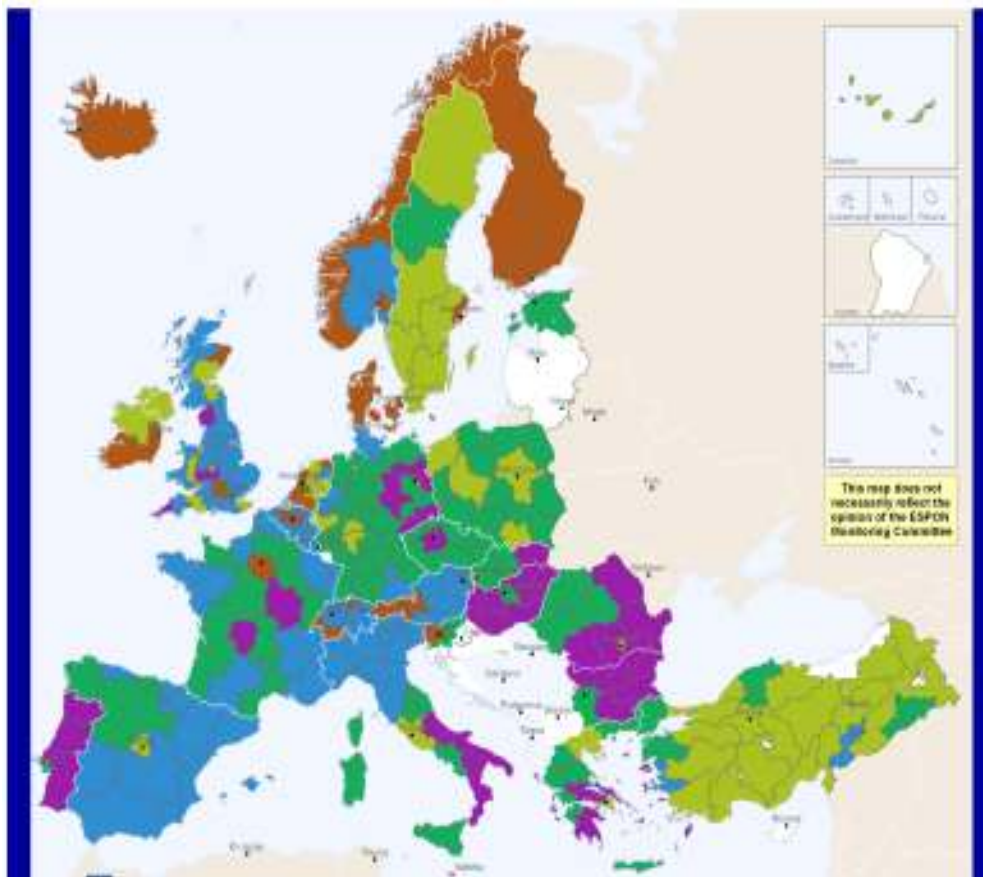
A kutatásból egyértelműen kitűnik, hogy az EU államaiban a vidékfejlesztésre szánt források allokációja csupán részben hatékony, néhány területen pedig aszimmetrikus elosztás tapasztalható. A fent említett négy tényező közül általában az egyik többlet-finanszírozásban részesült a többi három kárára. Például, Nyugat-Európában (kirívó példa erre az olaszországi Pó-völgye) a vidéki turizmus a fejlesztési forrásokból egyre nagyobb arányban részesül a másik három ágazattal szemben. Szükséges lenne, hogy a redisztribúciós sémák alkalmazása során az allokációt egyre inkább figyelembe vegyék, az interregionális vidékfejlesztés perspektívájában meg kell találni a gazdaság, a kultúra, a társadalom és az ökoszisztéma tényezőinek kongruenciáját, a harmónikus növekedéshez kapcsolódó finanszírozási modellt. A gyakorlatban ez a szubszidiaritás elvének prioritását eredményezi (HORVÁTH-LÓRÁND, 2012; VIGVÁRI, 2008).

A szerzők megállapítják, hogy Kelet- és Közép-Európában a mezőgazdasági kibocsátás relatíve magas, ám tőkeszegény az ágazat. Kizárólag Lengyelországban, Magyarországon, Bulgáriában és Romániában kezdődött

el némi forrásbővülés, a többi állam mezőgazdaság élénkítése még várat magára. A falusi turizmus expanziója kimutatható, ami viszont – az eredmények szerint – gyakran környezetvédelmi károkat okoz.

Az eredmények interpretációjánál csak röviden térnek ki a gazdasági fejlődés tényezőinek elemzésére. Arra a következtetésre jutnak, hogy a tudásterjedés és a kooperációs hálózatok működése határozza meg szignifikánsan a növekedést (BERKEL-VERBURG, 2011 458.p.), a területi tőke akkumulációját a lokális társadalom tudásszintje befolyásolja leginkább.

RUSSO-SERVILLO (2011) szintén az EU országok területi tőkét vizsgálták NUTS-2 régióként (összesen 259 régió) a rendelkezésre álló adatok másodelemzése alapján. Céljuk az volt, hogy a Camagni által definiált területi potenciálok – leginkább a immateriális javakra koncentráltak – térbeli eloszlását megismerjék és tendenciáit magyarázzák 2001-2008 között gyűjtött adatok alapján. Arra keresték a választ, hogyan lehet a kormányzati vagy önkormányzati intervenciós szándékokat koordinálni a területi tőke felhalmozása érdekében? Ennek megválaszolásánál öt tőkekomponenst vizsgáltak: a környezeti tőkét (klíma és földrajzi vonások, védett zöld területek), antropológiai tőkét (lokális örökségek, infrastruktúra, urbanizáció, elérhetőség), gazdasági és humán tőkét (GDP, foglalkoztatási szerkezet, munkaerő-piaci sajátosságok), társadalmi és kulturális tőkét (lokális társadalom korfája, iskolai végzettsége, társadalmi elégedettség), végül az intézményi tőkét (közszolgáltatások minősége).

5. ábra: A területitőke-állomány európai megoszlása NUTS-2 régiók szerint*

Forrás: Russo-Servillo (2011 9.p.)

* Megjegyzés:

zöld szín: környezeti tőke magas, antropológiai tőke közepes, szociokulturális tőke alacsony,
lila szín: magas környezeti tőke, alacsony szociokulturális és gazdasági tőke,
barna szín: magas gazdasági és szociokulturális tőke, alacsony környezeti tőke,
kék szín: magas gazdasági és intézményi tőke, alacsony környezeti tőke,
világos szürke: magas szociokulturális tőke, alacsony gazdasági tőke.

A megszerzett adatokat tőketípusok szerint összevonták és osztályozták, majd régióként megállapították a területi tőke értékét. Az 5. ábrán látható, hogy klaszteranalízissel a területi tőkének öt fokozatát definiálták, ezekben csoportosították a vizsgált térségeket, a térképen ezeket különböző színekkel jelölték. Klasszifikációjukban (1) zöld színnel jelölték azokat a régiókat, ahol magas a környezeti tőke, közepes mértékű antropológiai tőke található, a gazdasági, intézményi és szociokulturális tőke alacsony mértékben van jelen.

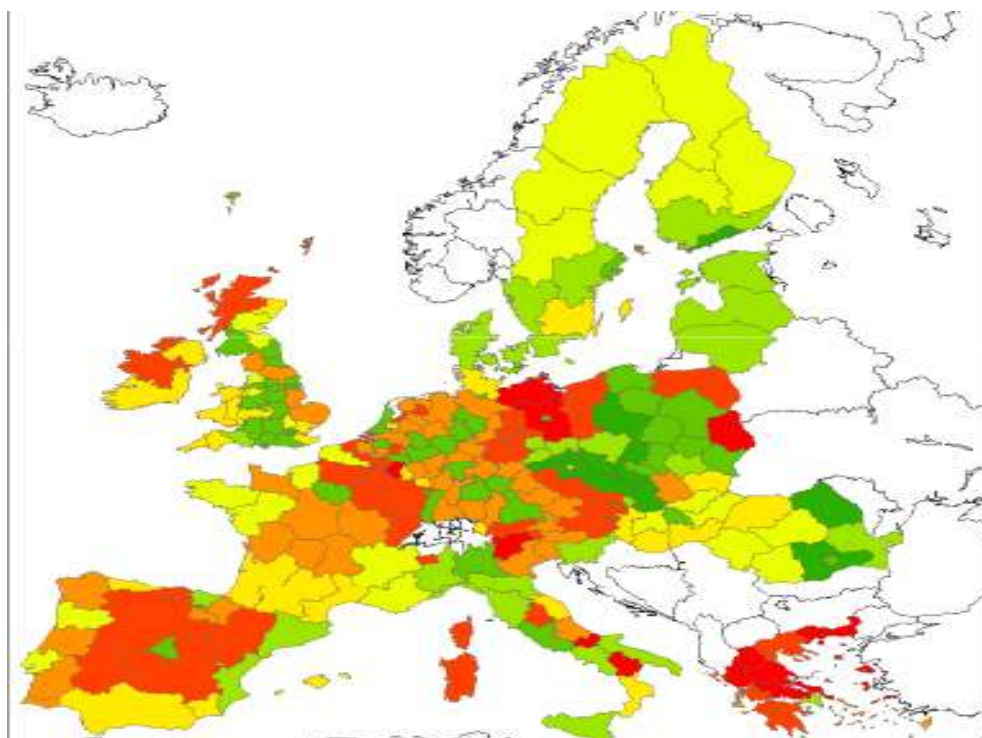
Ide sorolható Szlovákia, Csehország (kivéve fővárosának környéke), Németország néhány része, Franciaország középső régiói, Spanyolország észak-nyugati része, valamint a Közép-Magyarországi régió is. Lila színnel (2) a magas környezeti tőkével, ám kevés antropológiai és gazdasági kapacitással és rendkívül alacsony mértékű szociokulturális, valamint intézményi tőkével rendelkező régiókat jelölnek (többek között itt található egész Magyarország, kivéve a Közép-Magyarországi régiót, Románia déli része, Bulgária, Olaszország dél-keleti térsége és Görögország déli területei). Barna színnel (3) a kiemelkedően magas gazdasági, intézményi és szociokulturális tőkével, átlagos antropológiai kapacitással és alacsony környezeti tőkével bíró régiókat határozták meg. Jellemzően észak-európai régiók kerültek ide, úgymint Finnország, Dánia és Norvégia, Stockholm és Amszterdam környéke, Írország déli térsége, valamint az úgynevezett Pentagon-térség. (A regionális tudományban Pentagon térségnek (Pentagon area) nevezzük azokat a magtérsegeket (core areas), ahol a termelékenység és a GDP az EU átlagától is messze magasabb a fejlett technológiai eszközök alkalmazása miatt; egész Európa gazdasági növekedéséért felelős területek ezek.) Kék színnel (4) a magas gazdasági és intézményi tőkét felhalmozó, de kevés szociokulturális és környezeti tőkével bíró régiók láthatók (Kelet-Spanyolország, Észak-Olaszország, Ausztria és az Egyesült Királyság jelentős része). Világoszürkékkel (5) a magas szociokulturális tőkét felhalmozó térségek találhatók, ahol közepesen magas a környezeti tőke, a gazdasági források nagyon korlátozottan állnak rendelkezésre (Törökország és Észak-Írország).

A szerzők kiemelik, hogy a 2008-as hitelválság miatt az immateriális tőkejavakra egyre nagyobb szükség van, korlátozottabb mértékben lehet fizikai tőkéhez jutni, a regionális gazdasági struktúra sebezhetőbb, mint a globális nagytőke. Logikus, egyre fontosabbá válik a lokálisan található láthatatlan tőkeforma, ami sajátos mechanizmusokon, áttételeken keresztül, szimbolikus tőke használatával materiális tőkévé konvertálható. Ezért hangsúlyozzák, a hosszú távú, fenntartható gazdasági növekedés érdekében célszerű top-down és bottom-up típusú klasztereket létrehozni, ezeket szakpolitikai, közösségi támogatásokkal versenyképessé formálni.

CAPELLO-CAMAGNI (2008b) és CAMAGNI (2009a) az előzőhöz hasonló témában kutatást készített, melyben a területi tőke eloszlását elemezték Európa NUTS-2 régióiban szekunder adatok alapján MASST-metodikai modell részleges alkalmazásával.

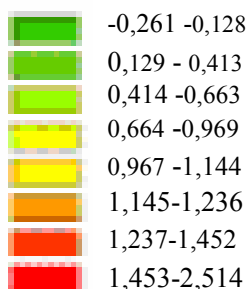
A területi tőkét négy tőkefajta összevonásával, aggregált, súlyozott adataival operacionalizálták: (1) társadalmi állótőke (social overhead capital), (2) regionális fogékonyság, illetve befogadóképesség (új, innovatív technológiák

iránti nyitottság) (receptivity), (3) vállalkozókészség és (4) kreativitás. Mindegyikről külön-külön eloszlást állapítottak meg, majd ezeket összegezték, így kapták meg a területitőke-értéket, lásd 6. ábrát.

6. ábra: A területi tőke megoszlása Európában

Forrás: Camagni (2009a 12.p.)

A területi tőke komponenseinek európai diverzifikációja úgy értelmezhető, hogy minél magasabb értéket kapott adott régió, ott annál magasabb területitőke-koncentráció tapasztalható. A keleti részen a kreativitás és a társadalmi állótőke nagyobb mértékben található, míg nyugaton inkább a vállalkozókészség, a nyitottság és a befogadóképesség hegemoniája tapasztalható. A társadalmi állótőke akkumulációja Észak-Európában (Skandináv államokban és Skóciában) a leggyorsabb, a különböző úthálózatok expanziójának és minőségének fejlődése révén a gazdasági

egységek közötti nagyobb földrajzi távolságok egyre kisebb akadályt jelentenek. Emellett érdekes összefüggésre világítottak rá: a befogadóképesség nagyjából hasonlóan szóródik az európai régiókban, ám annak kihasználása eltérő. A fejlettebb területek befogadókészségüket a szimbolikus tőke révén gyorsabban és hatékonyabban képesek materiális tőkére konvertálni. A szegényebb régiókban ennek ellentéte történik, a régió gazdasági növekedését alapvetően meghatározza a szimbolikus tőke.

Ezután a területi tőke megoszlását mutatják be településszerkezeti aspektusból (4. táblázat), melyből elsőre kiderül, a nyugat- és kelet európai államok területi tőkeelemei között komoly diverzifikáció alakult ki. A keleti és nyugati nagyvárosok területi tőkéje között lehet a legkisebb eltérést tapasztalni, összességében kiemelkedő teljesítményre képesek. Keleten a falvakban, nyugaton a városokban akkumulálódott a legkevesebb területi tőke. A vállalkozókészség egyforma mértékben oszlik el Európa nyugati és keleti része között, ami azért meglepő, mert ez a volt szovjet szisztéma szerint működő államok, ahol a versenyen alapuló termelési módnak nincs, vagy alig van hagyománya. Ebből arra következtethetünk, hogy a posztoszocialista országok viszonylag könnyen és gyorsan adaptálták a piaci automatizmusokat a nyugati államoktól. A városok között vállalkozókészség tekintetében nincs különbség, rurális térségekben inkább a társadalmi állótőke és a kreativitás alkot egységes mintázatot. Az agglomerációkban élő társadalmi csoportok magas immateriális tőkével rendelkeznek (emlékezzünk, nem csak földrajzi vagy gazdasági entitásokhoz köthető a láthatatlan tőke, hanem általában társadalmi rétegekhez vagy individuumhoz), ezekben a térségekben szignifikánsan több ilyen endogén forrást találtak.

Területi tőke elemei településszerkezet alapján	Összes	Társadalmi állótőke	Vállalkozókészség	Kreativitás	Befogadás
Kelet	+	++	+	++	+
Nyugat	++	+	++	+	++
Keleti országok					
Metropolisz	+++	+	++++	++	++++
Agglomeráció	++	++	+++	+++	++
Város	++++	++++	++	++++	+++
Falu	+	+++	+	+	+
Nyugati országok					
Metropolisz	+++	++	++++	+++	++
Agglomeráció	+	++++	+	++++	+
Város	++	+	++	++	+++
Falu	++++	+++	+++	+	++++

**4. táblázat: Területi tőke komponenseinek megoszlása
településszerkezeti szempontból**

Forrás: Camagni(2009a 13.p.)

Az eddigieket összefoglalva: a nyugat-európai térségekben magasabb az immateriális tőkejavak aránya, mint keleten és ott hatékonyabban ki is tudják használni ezt a helyzeti előnyüket szimbolikus tőke alkalmazásával. Ennek következtében a területi egyenlőtlenségek reprodukálódnak, elszabadulnak, amiket interregionális és kormányzati ciklusokon átívelő regionális fejlesztési programokkal lehet korrigálni.

Véleményem szerint a területi tőke megoszlását fontos megismerni, ám a kezdeti kutatások – melyeket eddig demonstráltam – indikátorrendszere igen kezdetleges volt, ezért az eredmények generalizálhatósága korlátozott. Általában 10-12 indikátort rendeltek a CAMAGNI által meghatározott kilenc területi potenciálhoz, ami meglehetősen kevés. Ezzel a mutatórendszerrel nem lehet adekvát formában, holisztikus szemlélettel mérni a területi tőkét – pedig ez lenne az eredeti cél. Meglátásom szerint a korai vizsgálatok helyes módszertani eljárást alkalmaztak, de a mutatók kevés száma miatt nem lehet a területi folyamatok pluralizáltságát bemutatni.

CARAGLUI-NIJKAMP (2008a) szintén területitőke-konceptió segítségével vizsgálták az európai tagállamok NUTS-2 régiói közötti tudás- és technológiatranszfer folyamatát 1999 és 2005 közötti adatok alapján. Arra keresték a választ, hogy a fejlett és a fejletlenebb régiók között a tudás túlsordulásának (knowledge spillovers) automatizmusai hogyan

bontakoznak ki, miként fejtik ki hatásukat egy régió gazdaságára; a magasabb területi tőkével rendelkező régióktól az alacsonyabb területi tőkét felhalmozó térségek felé milyen háttérfeltételek teljesítésével tud a tudás terjedni; a gazdagabb régiókból hogyan ér el az elmaradott térségekbe a piacképes tudás, ha egyáltalán eljut oda (BASILE-CAPELLO-CARAGLUI, 2012). A területi diverzifikáció részleges kiegyenlítődése milyen térbeli és gazdasági folyamatok között megy, illetve mehet végbe, vajon képesek-e a fejlettebb régiók felzárkóztatni a tudás túlsordulás mechanizmusaival a szomszédjukban, vagy a hozzájuk közel lévő hátrányosabb helyzetű régiókat. Erre a kérdésre azért fontos válaszolni, mert a jelenlegi gazdasági struktúrában az új tudás (new knowledge) adaptálása a hosszú távú gazdasági növekedés garanciája lehet (LENGYEL-RECHNITZER, 2004 195-269.p; LENGYEL, 2010 157-158.p.). Első lépésben az európai államok területi tőkéjét mérték, az új tudás megjelenését és térbeli terjedését, majd a tudás túlsordulásának interregionális terjedését vetették össze a magas és az alacsony területi tőkével rendelkező régiók viszonyában.

A tudás túlsordulásának két alapvető feltétele a területi közelség és a társadalmi-gazdasági szereplők közötti „közelség”, bizalom jelenléte. A vizsgálatok arra az eredményre jutottak, hogy a tudás túlsordulása nem akadálytalan a fejlett és a lemaradt régiók között, mert a társadalmi rétegek közötti szocioökológiai távolság károsan hat a gazdasági fejlődésre (BASILE-CAPELLO-CARAGLUI, 2012). A tudás túlsordulással kapcsolatos hátráltató tényezők általában társadalmiak, csupán részben gazdaságiak, ami a kodifikált és a tacit tudásra egyaránt vonatkozik – bár ez utóbbit talán erősebben érinti. Ez nem véletlen, hiszen „a hallgatólágos tudás nem adható át leírt, kodifikált formában, hanem csak a mindennapi együttműködés során sajátítható el. A hatékony együttműködés miatt lényeges a közös normák kialakulása, a kulturális attitűdök megértése, egymás elfogadása. A hallgatólágos tudás elfogadása lényegében egy szocializációs folyamatként zajlik, az informális, személyes kapcsolatok során.” (LENGYEL, 2010 172.p.)

A szerzőpáros a rendelkezésre álló statisztikai adatbázis másodelemzését végezte el, az Eurostat és a European Values System (EVS) forrásaira támaszkodtak (ez utóbbi a szerzők szerint Camagni fogalmi modelljének soft-elemeit döntő arányát magába foglalja). Első lépésben a társadalmi tőke komponenst mérték PUTMAN (2000) regionális tudományban közismert tézisei szerint, melynek négy forrását emelték ki: (1) klubokban vagy más formális társadalmi szervezetben való időtöltés; (2) formális kötelezettségvállalás a lokális közösségekben; (3) a közösségi önkéntes

munkában való részvétel; (4) informális társaságokban való részvétel.⁵ Mindehhez hozzárendelték még a régióban található KKV-k innovációs potenciálját (1000 főre jutó szabadalmazások száma) és a szomszédos régiók aggregált területi tőkéjének értékét. Ezután az eltérő területi tőkéjű régiók közötti tudás túlszordulás folyamatát, lehetőségeit vizsgálták.

A kutatás végén több, eddig inkább csak a kutatói sejtésen alapuló eredmény született. Kiindulópontjuk az volt, hogy a régiók abszorpciós képességét szignifikánsan meghatározza a felhalmozott tudás (mind a formális, mind az informális úton szerzett tudás) mértéke és minősége, a tudás pedig visszahat újból az abszorcióra. Ez egy öngerjesztő, cirkuláris folyamat. A szegényebb régiókban nem formálódtak ki olyan recipiens (az új tudás iránti befogadás, nyitottság) minták, melyek az innovációval összefüggő gyakorlatok gyors adaptálását elősegítenék. Az abszorpciós képesség jelentős mértékben magyarázza a területi egyenlőtlenségeket és azok újratermelődését. A fejlett régiók között a tudás túlszordulása szinte akadálytalan, az ott működő KKV-k között erős gazdasági és szociokulturális nexus áll fenn, a gazdálkodó egységek lokálisan elkötelezettek, tevékenységük társadalmilag beágyazódott, a helyi kormányzati szereplők a KKV-kat a gazdasági fejlődés kulcsszereplőinek tartják, a redisztribúciós terhek viszonylag alacsonyak, közösségi intervencióra alig van szükség (inkább koordinációs és újraelosztó funkciót tölt be a kormányzat). Különösen igaz ez európai központi régiókra (Ile de France, Oberbayern, Piemonte, Dél-Ausztria és Dél-Hollandia régióira), valamint bizonyos nagyvárosokra (London, Párizs, Milánó, Hamburg és München). A tudás túlszordulásának területi dimenziójából egyértelműen megnyilvánul a centrum-félperiféria-periféria viszonyrendszer.⁶

Regionális szinten a kapcsolati tőke mérséklődésének termelékenységcsökkentő hatása van, e kettő tényező között szignifikáns kapcsolat mutatható ki. Az interakciók ritkulása, a kommunikációs eszközök hiánya, a társadalmi kommunikáció kiüresedése, a társas kapcsolatok hiánya a tacit tudás felhalmozódását gátolja, a regionális növekedésre konstrikciós hatással van. Ez fordítva is igaz. A kapcsolati tőke akkumulációja hozzájárul a KKV-k közötti gazdasági tevékenységek eredményesebb koordinációjához, a költséghatékonyság és a forrásallokációs teljesítmény növekedéséhez. A

⁵ A szerzők rávilágítanak, hogy a társadalmi tőke mérésénél különbséget kell tenni USA és Európa régiói között. Mint PUTMAN (2000) is utalt rá, az USA-ban a társadalmi tőke mérésénél ugyanez a négy változó alkalmazása szükséges, de ettől részben eltérő indikátorok használatával. Ennek részletes ismertetése a tanulmány (CARAGLUI-NIJKAMP, 2008) végén a függelékben megtalálható.

⁶ A strukturalista megközelítésű függőségi elmélet regionális tudományba való lehetséges adaptációjáról lásd JÓNA (2012).

szerzők hozzáteszik, hogy ez utóbbi két tényező javulása elsősorban a kiadások racionalizálásával és kiadáscsökkentő intézkedésekkel magyarázható. Azzal kell mindezt pontosítani, hogy a költségvetési korlát „keményedését” nemcsak gazdasági események, folyamatok idézhetik elő, hiszen azok tradicionális, szocializációs, kulturális sémák szerint is meghatározottak (KORNAI, 2010).

Az új tudás interregionális terjedése nem akadálytalan, a legfejlettebb területek között gyors mobilitásának lehetünk tanúi, ám a fejlődő térségekben nehezen jelenik meg. A területitőke-vizsálatok szerint ennek valószínűsíthető oka az, hogy (1) a szegényebb régiók nem képesek finanszírozni az új tudással kapcsolatos kiadásokat, vagy (2) nincs meg bennük az abszorpciós képesség, vagy (3) az előző két faktor egyszerre érvényesül. A választ erre valójában primer adatgyűjtéssel és kvalitatív módszerekkel lehet megkapni.

CARAGLUI-NIJKAMP (2011) folytatják a Camagni területitőke-koncepció gyakorlatba való adaptációját az 1999 és 2005 közötti adatgyűjtés alapján. Ezzel az elméleti kerettel vizsgálják a regionális tudományban az „innováció szigeteinek” (islands of innovation) hívott területeken az oktatási és a gazdasági rendszer közötti viszonyt. Az innováció szigetei olyan centrumtérsegek központjai Európában, amelyek valódi gazdasági motorként funkcionálnak az adott országban, messze a legmagasabb a termelékenységi és a jövedelem ezekben a térségekben, szupranacionális összehasonlításban is kimagasló gazdasági teljesítményt realizálnak.

Munkahipotézisük az volt, hogy az új tudás képes elindítani nagyon gyorsan a gazdasági növekedést, hosszú távon pedig nemcsak biztosítéka a bővülésnek, hanem multiplikátorhatást is kifejt. Az új tudással kapcsolatos befektetések általában hamarabb megtérülnek az „innováció szigetein”, ezeken a területeken állandóan nő a tudás értéke, vonzzák az innovációs képességet, a kreativitást. Olyan kifejlett abszorpciós képesség formálódik ezekben a régiókban, mely centralizálja az innovációs forrásokat akár a szomszédos régió kárára is. A fejlett területek vonzereje olyan magas az új tudás iránt, hogy először általában az innováció-szigetein jelenik meg, majd onnan a centrumba csordul át és válik konvertálhatóvá. Az új tudás mobilitása a térség fejlettségétől, innovációs potenciáljától függ, minél fejlettebb egy terület, ott annál könnyebben jelenik és térül meg. Ez fordítva is igaz: minél szegényebb régiókat vizsgálunk, annál nehezebben akceptálják és dekódolják az új tudást, annak túlszordulása és átcsordulása sem megy végbe. Olyan esetekre is igaz ez, amikor fejletlen régiók számára költségek nélkül is elérhetővé válik az új tudás és ezzel a gazdasági növekedés, ám mégsem adaptálják ezeket. Vannak azonban olyan térségek, melyek átveszik az új tudás adta lehetőségeket beruházás nélkül, ezeket a közgazdaságtanban

„nem megtestesült műszaki haladásnak” hívunk (disembodied technical progress). Ennek lényege, hogy a periférián lévő régiókba a fejlett technológia költségmentesen megjelenik „mannaként az égből aláhullva” (PEARCE, 1993 157.p.). A szegényebb térségek azonban nem vagy csak korlátozott mértékben használják ki az ezel járó lehetőségeket, mert nem rendelkeznek olyan humán tőkével és fejlett munkakultúrával, mellyel integrálhatnák a modern innovációs folyamatokat. Ez a területitőke-paradigmával empirikusan bizonyítható.

Az innováció szigetei a kooperációs hálózatokkal összefüggő területi potenciálból halmozta fel a legtöbbet – a Camagni-féle definíciós modellben ez a komponens áll középen. Az együttműködés mintázatait a vállalati-szervezeti kultúra határozza meg, amit a magas képzettséggel rendelkező munkaerő fejlett adaptációs készségével alkalmaz. A technológiai fejlődés és a kooperációs tőke között lineáris kapcsolat mutatható ki az innováció szigetein: minél több innovációs technológia található adott területen, a felek közötti interakció annál közvetlenebb, gyakoribb és eredményesebb.

Ez egy cirkuláris folyamatot indít el, amelyből a periféria gyakran kiszorul, a tudás túlsordulásának speciális hatásai a területi egyenlőtlenségek reprodukálásában közvetlen szerepet játszanak. Ebben az önfenntartó, öngerjesztő folyamatban a helyi kormányzásnak közvetlen funkciói vannak, egészen pontosan az oktatás vonatkozásában. A színvonalas, piacképes tudást és kompetenciákat átadó oktatás vonzóvá teszi a régiót, nő a termelékenység szintje, a területi tőke materiális és láthatatlan tőkejavei bővülnek, egyre több híres értelmiségi, magas presztízsű egyetemi oktató, kutatóműhelyek alakulnak, és a jó kapcsolati tőkével rendelkező menedzsment is megtalálható. Ez olyan területi előnyt jelent, mellyel a periferikus régiók nem képesek lépést tartani, a regionális és szocioökonómiai különbségek elmélyülnek, idővel konzerválódnak.

A CAPELLO-CARAGLUI-NIJKAMP (2009b) ugyanebből az adatbázisból a területitőke-paradigmával azt próbálta becsülni, hogy az új tudás – amit az innováció alapjaként definiáltak – lokális szinten milyen mechanizmusok révén konvertálható gazdasági tőkévé (a szimbolikus tőke gyakorlati működését elemezték); az újítások gazdasági megtérülését és a hozamokat valószínűsítették. Kimutatták, hogy a piacképes kompetenciák, ismeretek elsajátítása határozza meg legerősebben a regionális növekedést, a második szignifikáns faktor az interregionális szocioökonómiai szereplők közötti interakció volt.

Ezekből a kutatásokból megállapítható, hogy a periféria régió abszorpciós képessége rosszabb, mint a centruméi. A vizsgálat igen érdekes és fontos

témát elemez, azonban hiányérzetem maradt, mert a kutatási eredmények nem adtak kimerítő válaszokat az eredeti kutatói kérdésre. Persze ez önmagában még nem lenne túl nagy baj, azonban még az irányokat, tendenciákat sem vázolták fel a megoldásokat illetően, a kutatási téma izgalmas, ám javaslataik felhasználhatósága megkérdőjelezhető.

1.6.2. Egy makrorégió területi tőkéjének mérése

GIFFINGER és SUITNER (2010) közös tanulmányában a területitőke-konceptió alapján a Duna Régió Stratégia policentrikus fejlesztéspolitikájának kidolgozásához nyújtott újabb szempontokat. A Duna Régió kiterjedt heterogén terület, melynek egységes makrorégióba való tömörítése komoly kihívást jelentett – még teoretikus szinten is. Ennek integrált fejlesztési stratégiáját akkor lehet kellő formában kidolgozni, ha a társadalmi, gazdasági és kulturális különbségeket is figyelembe veszik és a makrorégió adott, akár városonként eltérő szintjeit fejlesztik. A Duna Régióban a város- és a policentrikus fejlesztések forrásait határokon átvívelő fejlesztéspolitikai keretek között fogalmazták meg. Arra a következtetésre jutottak, hogy ilyen kiterjedt és diverzifikált területen a megfoghatatlan tőkejavak mobilitásának és kihasználásának kiemelt jelentősége van szocioökonómiai és kulturális fejlesztések vonatkozásában.

A policentrizmus fogalmát TATZBERGER (2004) értelmezése szerint definiálták. E kategória gazdasági, intézményi, kulturális, esetenként politikai viszonyrendszert szervez egységes dinamikus keretbe interregionális szinten, melyben a városok nem csak elemei egy adott struktúrának, hanem annak organikus szereplői is, melyek között eltérő minőségű interakciók sora zajlik.

A Duna Régióba az alábbi országok tartoztak: Bulgária, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Moldova, Ausztria, Románia, Szlovákia, Szerbia, Szlovénia, Csehország, Magyarország, Németország, Montenegró, Ukrajna. Ezek nem mindegyike Duna-menti ország, mégis közös kezdeményezésre mesterségesen hozták létre ezt a makrorégiót.

A területi tőke Camagni-féle kínálatorientált megközelítését alkalmazták a kutatásban, első lépésben az általa meghatározott 9 különböző minőségű területi potenciál előfordulását becsülték meg. Munkahipotézisük igazolódott: jelentős társadalmi, gazdasági, esetenként politikai különbségek mutathatók ki területenként, melyekhez nem lehet egységes fejlesztéspolitikát rendelni, emellett differenciált program szükséges a szubszidiaritás elvének hangsúlyozásával. A közös együttműködésnek alapja lehet a közös európai történelem, mely elsőként az országhatárok menti régiók között alakíthat közös nevezőt. A határok valóban elválasztják egymástól ezeket az államokat, ám a közeledés első lépését a határ menti régiók tehetik meg.

Kutatási eredmények a még kiaknázatlan és mobilizálható immateriális tőkejavakat a társadalmi erőforrásokban (főként közösségekben) jelölik meg, a társadalmi csoportokban rejlő nem-tárgyi területi potenciálokot lehet elsősorban materiális tőkévé transzformálni. A legmagasabb mértékben előforduló humán tőke az agglomerációkban található, ám ezek mozgósítása, konvertálása és kihasználása még nem vagy alig kezdődött el, hasonló eredményt közölt CAMAGNI (2009a 13.p.) is.

A Duna Régió területi tőkéjének felhalmozásában elsősorban a kapcsolati, kooperációs hálózatokat szükséges kialakítani, valamint a meglévők expanziójának feltételeit kell megteremteni. A területi vezetőknek ezt a társadalmi és gazdasági jellegű együttműködést kell támogatni anyagi és nem anyagi hozzájárulásukkal. A Duna Régióban a területi tőke akkumulációjának alapfeltétele a szocioökonómiai hálózatok beágyazódásának előmozdítása. A kooperációs tőkejavak alkalmazásával lehet fejleszteni a nem-tárgyi tőkejavak felismerését és kihasználását, melyek aztán materiális tőkévé konvertálhatók. Az eredményekből kiderül, jó kezdeményezés lenne, ha először a határ menti régiók közötti interakciók expanziója elindulna a kooperáció kibontakozásával párhuzamosan, a továbbiakban ennek mintájára bővíthetnének az együttműködés struktúrái a belső térségek irányába.

Természetesen a régió földrajzi adottságai is meghatározó szerepet játszanak a területi tőke felhalmozásában. Ezért térspecifikus források fenntartására van szükség, különösen azoknak a kulturális produktumoknak (épületek, szobrok, természeti tényezők, stb.) az ápolására, melyek nem reprodukálhatók, a térségben történelmi jelentőségűek, értéket, normákat képviselnek. Ez versenyelőnyé formálható a többi várossal szemben.

A szerzőpáros kimutatta, hogy a klaszteresedés a Duna Régióban a növekedés motorja, ezért elengedhetetlen, hogy a működő klaszterek mellett létrejöjjenek újabb bottom-up vagy top-down típusú klaszterek. Ezek garantálhatják, hogy a regionális fejlődés struktúrái és intézményrendszere a társadalmi és gazdasági viszonyokba integrálódjanak, illetve azokból nőjenek ki.

1.6.3. Három ország területi tőkéjének összehasonlítása

AFFUSO-CAMAGNI (2010) Franciaország, Spanyolország és Olaszország területi egyenlőtlenségeit próbálták feltárni, összehasonlítani és magyarázni a területitőke-konceptió aspektusából. Az empirikus kutatás a rendelkezésükre álló statisztikai adatok másodelemzése alapján készült. Arra keresték a választ, hogy a három állam összes NUTS-2 és összes NUTS-3 régiói között milyen okokkal magyarázható a regionális növekedési arányok eltérő üteme.

Arra az eredményre jutottak, hogy a regionális növekedésnek újabb determinánsai erősödtek meg, míg más forrásai gyengültek, a regionális fejlődésben egyre jelentősebb funkciót töltenek be az immateriális javak, úgymint a társadalmi kapcsolatok, bizalom és a gazdasági egységek közötti kooperációs hajlandóság. Az interregionális interakciós folyamatok intenzitásával statisztikailag sokkal inkább magyarázható a regionális gazdasági fejlődés, mint például az interregionális forrásallokációs hatékonyság javulással. Ki kell egészíteni ezt azzal, hogy a területitőke-paradigmára épülő területi tervezés során a forrásallokációs teljesítmény automatikusan javul, vagyis hosszú távon költséghatékonyság realizálható, a kettő egymástól elválaszthatatlan: a területi tőke normatív megközelítésén alapuló koncepciók automatikusan keményítik a költségvetési korlátot, javítják a források felhasználásának módját.

Magyarázó változóikat az alábbi négy tényező alapján csoportosították: (1) infrastrukturális tőke és városszerkezet (a városok és régiók földrajzi adottságai, a városok belső térszerkezete, a városi és agglomerációs előnyök), (2) ágazati és természeti adottságok (turisztikai attrakciók, önfoglalkoztatás lehetősége), (3) kognitív tőke (a régió növekedésében főszerepet játszó tudás, kompetencia és tapasztalat, mely a munkaerő-piaci feltételeket is meghatározza, öregedési index, iskolai végzettség, migrációs egyensúly), (4) társadalmi tőke (a civil társadalom aktivitása).

Jellemző, hogy mindhárom ország urbanizációja nagyjából hasonló tendenciát mutat, a városok térszerkeztúrája egyre nehezebben képes alkalmazkodni a növekvő lakosság számhoz, a rendkívüli zsúfoltság és a túlnépesedés szinte megoldhatatlan problémákat generál. A turisztikai indikátorok majdnem egyformán javultak a vizsgált államokban, ám a turizmus szerkeztúrája romlott. Ez azt jelenti, hogy több megtévesztő fővárosi-nagyvárosi turisztikai attrakció és szolgáltatás miatt visszaesett a turisták bizalma, ezt próbálják ellensúlyozni a falusi turizmus preferálásával. Ennek kialakítása még kezdeti fázisban van, az ezzel kapcsolatos befektetések jelenleg nem térültek meg. A területi tőke vizsgálatok eredményei alátámasztották mindhárom országban (kognitív tőke szerepének elemzésével), hogy a regionális fejlődés motorja a felsőoktatási intézmények és a dinamikusan fejlődő vállalatok szoros együttműködésében rejlik (AFFUSO-CAMAGNI, 2010 12.p.).

Franciaország nagyvárosainak olyan piaci dimenziói vannak, mellyel az önfoglalkoztatás és a kapcsolati tőke kongruenciájából származó profit realizálható. Érdekes eredmény, hogy a vasúti infrastruktúra javulása differenciált növekedést eredményezett a három állam régiói között. A bevándorlás csökkenő munkabért okoz meghatározott szektorokban, ami a

vendéglátással foglalkozó szektorokban növeli a profitrátát. A társadalom előregedése Franciaországban is komoly kihívást jelent, a szerzők a fiatal bevándorlókban látják a megoldást (multikulturális entitások társadalmi elfogadása esetén), ezért nem csak gazdasági, hanem társadalmi előnyöket is jelent a migrációs hullám.

Olaszországban már nem csak szektorális, hanem régről ismert területi egyenlőtlenségek is kimutathatók. Kutatási eredményeik arra mutatnak rá, hogy az infrastruktúra minőségi és mennyiségi fejlesztésével a déli periféria területek csupán részben zárköztathatók fel. Jellemző, hogy a kognitív tőke az olasz fiatalok körében (20 év alattiak) igen gyorsan megtérül, hasonló adottságokkal rendelkeznek az idősebb, magas presztízzsel rendelkező menedzserek is.

Spanyolországban az infrastruktúrának kiemelt jelentősége van a primer és szekunder redisztribúcióban, ez 2005 körül kezdte éreztetni hatását a területi egyenlőtlenségek vonatkozásában. Itt inkább a várostól távoli, érintetlen falusi turizmus jelent perspektívát a regionális gazdaságban, az immateriális tőkejavak ezekben a térségekben kihasználatlanok még.

Ebben a komparatív kutatásban a területi tőke deskriptív és normatív szemlélete egyformán megjelent; az elemzés után szakpolitikai ajánlásokat fogalmaztak meg. A szerzők kiemelték, hogy ezekben az országokban regionális szinten a keresleti és kínálati oldal kongruenciáját kell megteremteni, hosszú távú, kormányzati ciklusokon átívelő területi tervezési programot kell alkotni és végrehajtani, mely koherens és kiszámítható. A regionális fejlesztéspolitikának a területitőke-koncepcióra kell épülnie.⁷ A területi tervezésnek részben centralizálnak kell lennie, mert a köz- és a magánberuházásokat így sikeresebben lehet koordinálni, de a szubszidiaritás prioritásával a helyi sajátosságokat figyelembe kell venni.

Összefoglalva, Franciaországban az ágazati specifikációk, Olaszországban a területi diverzifikációk, Spanyolországban pedig mind a négy vizsgált tényező együttesen hozzájárul a regionális egyenlőtlenségek kialakulásához és reprodukciójához.

1.6.4. Középvárosok a területitőke-kutatásokban

KUNZMANN több kutatás keretében foglalkozik a középvárosok és a területi tőke összefüggésével, melyekben konzekvensen arra a következtetésre jut, hogy a metropoliszok után a középvárosok rendelkeznek

⁷ Ezek az igények más szakértői dokumentumban is felmerülnek, lásd: Conclusions of the 5th Report on economic, social and territorial cohesion: the future of cohesion policy. 2011.

a legtöbb olyan feltétellel, melyek a területitőke-akkumulációhoz szükségesek. Ugyanakkor kiemeli, hogy épp a középvárosokban a területi tőke determinánsai adottak, ám nincsenek felismerve, mobilizálva, kihasználva, az immateriális tőkejavak korlátozott mértékben lettek materiális javakká konvertálva.

KUNZMANN (2009) megkülönbözteti a középvárosok sajátos területi tőkeelemeinek forrásait, úgymint regionális identitás, lokális tacit tudás és képességek, építészeti örökségek, nyelvhasználat és nyelvtudás, lokális üzleti szereplők szocioökonómiai beágyazódottsága, középvárosi közösségi formális és informális hálózatok, helyi média, regionális civil társadalom, helyi kulturális és gazdasági tradíciók. Ezek a tőkekomponensek tipikusan középvárosokban fordulnak elő a leggyakrabban és a legerősebben.

A középvárosok területi tőkéjének felhalmozásával kapcsolatban négy kritériumot különíti el (KUNZMANN, 2007a). Az első feltétel a (1) nagyvárosokkal, illetve fővárossal való szoros együttműködés, a magtérsséggel való állandó kapcsolattartás, az elérhetőség fenntartása. A folyamatos interakciók során a gazdasági kapcsolatok megerősödésével újabb innovációs potenciálok formálódhatnak a középvárosokban. A globális-lokális viszonyrendszerben (LENGYEL, 2010) előnyös pozíciót szerezhetnek a nemzetközi folyamatok és a lokális szint között. Speciális ipari klaszterek létrehozásával erre még inkább lehetőség nyílik, a középvárosok megőrizhetik lokális identitásukat, tradícióikat úgy, hogy közben a modernizációtól sem szakadnak el. Ennek ellenére a globalizációval kiéleződő versenyben főként a délkelet-európai középvárosok vesztek a legtöbbet, ami azzal magyarázható, hogy a középvárosok eddig nem aknázták ki a rendelkezésükre álló immateriális tőkéjüket.

Következő (2) kritérium a logisztikai központok létesítése, melyek a regionális piacok centrumaiként funkcionálnak a középvárosokban. A harmadik (3) feltétel az egészségi állapottal áll összefüggésben. A rekreációnak, az egészségi státusszal összefüggő prevenciónak és korrekciónak társadalmi és gazdasági előnyei már régóta ismertek, ezt támasztotta alá empirikusan a Nobel-díjas közgazdász, AMARTYA SEN (1999). Az egészséges társadalom munkaintenzitása, teljesítőképessége nagyobb, kevesebbet kell fordítani egészségi ellátásra, táppénzre, stb., kevesebb ráfordítás mellett magasabb profit érhető el, ha a régió lakossága egészséges. Utolsó (4) kritériumként pedig az idegen nyelvtudást határozta meg, mely a szocioökonómiai be- és elfogadással áll összefüggésben. Az idegen nyelven való kommunikáció a térség nyitottságát mutatja, olyan kompetencia, mely a régió fejlődőképességének fundamentuma. Ez

különösen igaz olyan országokra, melyek kicsik és anyanyelvüket kevesen beszélik (lásd Magyarország).

Empirikus adatok felhasználásával arra keresi a választ (KUNZMANN, 2007), hogy a délkelet-európai középvárosok hogyan tudják társadalmi, gazdasági és kulturális státuszukat helyreállítani és fenntartani, területi tőkéjüket stabilizálni. (A középváros definícióját és klasszifikációs rendszerét nagyon pontosan bemutatja a szerző ebben a tanulmányában.) Az elemzésben a területi tőke normatív funkciója központi helyet foglal el, mert a helyzetfeltárás után a területi problémákra reális megoldást fogalmaz meg.

Kunzmann a középvárosok regionális gazdasági fejlődésének biztosítékát az immateriális tőkejavak kiaknázásában látja. Végző eredményei alátámasztják, hogy a lokális társadalom kompetenciája, tacit tudása, közösségi elköteleződése és nemzetközi kapcsolatrendszere határozza meg azt a kreatív helyi kormányzást, amely majd a kölcsönös bizalomra építve a helyi gazdasági szereplőkkel együtt megtalálja a régió endogén fejlődési erőforrásait.

A területitőke-koncepció alapján kijelöli a délkelet-európai államok középvárosainak lehetséges stratégiai fejlődésének tényezőit, melyben a nem-tárgyi tőkejavak mobilizálása főszerepet játszik. Elsőként a (1) kulturális és helyi identitás megszilárdítását említi, mely általában történelmi városokban (jellemzően középvárosokban) könnyebben kialakul, itt a lokális csoportazonosság jegyei, szimbólumai a vizuális, építészeti produktumokban is megjelennek. Emellett a (2) közösség tacit tudása is számottevő befolyással bír, a generációról-generációra hagyományozott tudás, készség, munkamorál meghatározó a regionális növekedésben. A helyi kézzel készített termékek a modern technológiai gyártással szemben versenyképesek, ezen a téren a középvárosok nagyobb előnnyel indulhatnak, mint a nemzetközi tőkeerős hálózatok. Az (3) üzleti élet szereplőinek regionális beágyazódottsága további hasznót eredményez a középvárosoknak a globalizációban, mert a helyi identitás, a lokális tudáselemek alkalmazásával a térség szükségleteire adekvát formában és gyorsabban tudnak reagálni. Kunzmann Olaszország középvárosait említi ebben az összefüggésben jó példaként. A térbeli közelség több esetben társadalmi közelséget is jelent, ami a középvárosok (4) informális hálózatok hatékonyságát emelik. Ez leginkább a helyi döntéshozatali folyamatokban jelent előnyt, a bürokratikus rendszerek kisebb létszámmal működhetnek, személyes kapcsolatok (face-to-face relationship) révén egyszerűbb a gazdasági, interperszonális és politikai folyamatokban a konszenzusorientált cselekvést elérni. Mindez hozzájárul a (5) vállalkozókészség expanziójához, a közelség és a regionális specializáltság miatt klaszterekbe tömörülhetnek a középvárosok vállalkozói.

Az életminőség (6) meghatározásánál nélkülözhetetlen a helyi sajátosságokat figyelembe venni, például a közösség építését, a természeti környezet ápolását, kulturális örökségek rekonstrukcióját, építészeti tradíciók ápolását, a nyilvános parkok gondozását, a közbiztonság megteremtését, stb. Ugyanakkor a (7) fiatalabb generáció nemzetközi migrációs szándékait is könnyebben lehet befolyásolni (pl.: helyi műemlékek látogatásával, helytörténet tudatosításával stb.). Az iskola utáni közösségi programok elmélyítik a középvároshoz és lokális társadalomhoz való tartozást, így ezek népességmegtartó ereje javul. Ez természetesen nem jelenti a nemzetközi folyamatoktól való elzárkózást. Épp ellenkezőleg. A helyi erőforrások felismerésével, azok stabilizálásával, a kollektív tanulási folyamatba való integrációval a globalizált gazdasági struktúrában a helyi szereplők még nagyobb sikereket képesek elérni saját térségükben, miközben nemzetközi mintákat és innovációkat adaptálnak (FLORIDA-MELLANDER-STOLARICK, 2008). A helyi média (8) funkciója felértékelődik, mert a regionális szocioökonómiai egységet meghatározza az információ gyors terjedése, a hírek pontossága, hitelessége és érvényessége. Kunzmann kiemeli, hogy a média párt és ideológiamentessége még jobban segíti a gazdasági szereplők hatékonyságát (KUNZMANN, 2007b 14.p.). A középvárosok területi tőkéjüket stabilizálhatják a globális-lokális versenyben ennek a nyolc szempontnak a betartásával, figyelembevételével (KUNZMANN, 2007b 12.p.).

Megítélésem szerint KUNZMANN vizsgálatai nem veszik figyelembe a közép- és kelet-európai kormányzatok gazdasági tevékenységekkel összefüggő viselkedését. A területfejlesztési koncepciókba valóban jól beilleszthetők a középvárosok, ám a forrásallokációs hatékonyságuk ezekben az államokban kifejezetten rossz. Szerintem túlságosan elméleti szempontból közelíti meg ezt a témát, ezért következtetései a középvárosokat illetően szerintem még túlságosan távol állnak a valóságtól.

1.6.5. A területitőke-megoszlása az olasz régiókban

CAMAGNI-CARAGLUI-PERUCCA (2011) közös tanulmányukban Olaszország tartományainak területi tőkéjével foglalkoznak, egész pontosan az immateriális tőkejavak területi megoszlását mutatják ki. Fontos, hogy a területi tőke térbeli eloszlását állapítják meg, hiszen az akkumulációt ezzel a keresztmetszeti kutatással nem lehet mérni. A területi tőke felhalmozását longitudinális vizsgálatok keretében lehet feltárni (CAMAGNI-CARAGLUI-PERUCCA, 2011 28.p.). Erre a kutatásra azért volt szükség, mert a nem-tárgyi tőkejavak birtoklásának egyenlőtlenségei a területi differenciálódás megnyilvánulásaiaként értelmezhetők, ezek feltárásával pedig az endogén növekedésen alapuló területi tervezés irányai is kijelölhetők (CAMAGNI-

CARAGLUI-PERUCCA, 2011 16.p.). Ez a kutatás a 2008-as gazdasági válság kihívásaira reflektál (Olaszországban nőtt a munkanélküliség, területi differenciálódás szélsőségesebbé vált, csökkent a GDP, stb.), mivel a materiális tőke a jelenleg is tartó globális pénzügyi válság miatt egyre korlátozottabban állt rendelkezésre, így a gazdasági fejlődés forrásait az immateriális tőkejavak felderítése, mozgósítása és kihasználása biztosíthatja.

A vizsgálatban a kapcsolati- és humán tőke térbeli redisztribúciójára fókuszáltak elsősorban tartományi szinten. Hangsúlyozták, hogy a területi tőke egy rendkívül komplex koncepció, ez a két tőkekomponens és a hozzá rendelt indikátorrendszer csupán egy kis részét fedi le a területitőke-koncepciónak (CAMAGNI-CARAGLUI-PERUCCA, 2011 32.p.). A kapcsolati tőke dimenziójában vizsgálták a KKV-k térbeli elhelyezkedését és a köztük lévő kapcsolat jellegét, a koordináció folyamatát, továbbá, a multinacionális cégek leányvállalatainak lokalizáltságát, társadalmi szerepvállalásukat (szegények támogatása, kórházak dotálása, stb.), valamint a külföldi piacokkal való kapcsolatukat. A humán tőkét (ennek szinonimájaként használták a kognitív tőke fogalmát) a formális oktatási rendszerben megszerzett tudással (alapfokú és felsőfokú végzettséggel rendelkezők, valamint alapfokú iskolai végzettséggel nem rendelkezők területi elhelyezkedése), valamint a vállalatok innovációval szembeni nyitottságával, illetve zártságával mérték.

Az eredmények interpretálásánál először a legfontosabb változók területi megoszlását mutatták be. Már a kezdeti fázisban egyértelműen kimutatható Olaszország jól ismert észak-dél szerinti differenciálódása. Ezt támasztja alá, hogy az északi tartományokban található legnagyobb számban vállalati hálózatosodás – a leginkább Szardínia-provinciában, de hasonló területi minta bontakozik ki a voluntáris (formális keretek között zajló önkéntes munka) és az oktatási szektor vonatkozásában is. A transznacionális cégek stratégiáját négy indikátorral mérték: exportjuk súlya tartományonként 1.000 foglalkoztatottra vetítve, az export arányváltozása a vizsgált periódusban, telephelyük elhelyezkedése, a multinacionális egységek és a KKV-k egymáshoz viszonyított aránya. A tanulmányban minden indikátor operacionalizálása, matematikai-statisztikai formulákban való kvantifikálása megtalálható.

Humán tőke dimenzióban mérték a felsorolt három indikátort, ezeket kiegészítették a KKV-k tanulási hajlandóságával, motiváltságával. A szerzők szerint a formális oktatási intézményben megszerzett dokumentum csupán egy aspektusa a humán tőkének, éppen ezért e tőkefajta mérésénél más, további tudáselemeket is be kell emelni. Figyelembe vették, hogy a transznacionális vállalatok minden évben továbbképzést szerveznek

Olaszországban a helyi KKV-k számára, ahol kereskedelmi, üzleti ismereteket, praktikus, jó, bevált gyakorlatokat, kompetenciákat sajátíthatnak el. Ebben a kutatásban tehát a humán tőke mérésénél figyeltek arra, hogy a KKV-k részt vettek-e ebben a továbbképzésben, és ha igen, milyen gyakorisággal. Mivel évente meghirdetik, akik korábban részt vettek, újból bejelentkezhetnek, míg vannak olyanok, akik egyszer sem vesznek részt rajta – hiszen nem kötelező. Az észak-dél elkülönülés szignifikánsan kimutatható ebben a megoszlásban is, azonban a multinacionális cégek tanfolyamain Abruzzo déli tartomány KKV-ai kimagaslóan jó eredményt értek el.

Ezután a kapcsolati- és a humán tőke adatait vetették össze. Először tartományonként megállapították a tőkekomponensek eloszlását, majd klaszteranalízis számításával két csoportba sorolták a tartományokat: magas és alacsony területi tőkével rendelkező provinciákat különböztetnek meg (CAMAGNI-CARAGLUI-PERUCCA, 2011 25.p.). Végző megállapításuk, hogy az észak és dél közötti távolság nem csak a materiális, hanem a nem-tárgyi tőkejavak tekintetében is kimutatható. Továbbá a területi differenciálódás még tovább mélyült a válság miatt, mert már nem két, hanem három részre szakadt Olaszország: északra, középsőre és délre. E három térség sajátos jellemzőkkel írható le, az azonos fejlettségű tartományokban alig mérhető, míg a különböző fejlettségi fokon álló provinciák között jelentős a szocioökonómiai különbség.

Az északi tartományok GDP-je magasabb, mint a délieké, ezt a helyzetet tovább rontja, hogy a nemzetközi pénzügyi válság következtében a délieké többet romlott, mint az északiaké. Úgy tűnik, a jelenlegi gazdasági krízis következtében a területi diverzifikáció még inkább elmélyül Olaszországban és konzerválódni látszik, a régiók közötti kiegyenlítődés nem alakult ki..

VENERI (2011) szintén Camagni területi tőke fogalmi modellje alapján készítette el területi identitással foglalkozó kutatását. Mint tanulmánya címe is utal rá, NUTS-3 szintű regionális bontásban vizsgálta a területi identitás hatását a regionális folyamatokra. Kiindulópontja szerint a területi identitás direkt kapcsolatban áll a gazdasági növekedéssel, ami regionális szinten a területi tőke koncepciójával operacionalizálható, CAMAGNI (2006) szerint is a területi tőke egyik része a területi identitás. A területi identitás négy fő forrását különbözteti meg:

1. Szociokulturális csoportazonosságok: a helyi szereplők területi identitásának sajátosságait tartalmazza, mely jól elkülönül a társadalmi tőkétől. A területitőke-koncepció empirikus vizsgálataival egyre inkább bebizonyosodik az a korábbi sejtés, hogy a területi identitás a gazdasági

fejlődésben kulcsszerepet játszik, az immateriális tőkejavak abszolút előnyhöz juttathatják a térséget akár a nemzetközi munkamegosztásban is.

2. Társadalmi tőke: ez a tőkeelem határozza meg a gazdasági és társadalmi rendszerek viszonyát. A formális és informális interakciók keretét adja, melybe az immateriális kapacitások tartoznak, a bizalom, kommunikáció, kultúra, stb. mely közvetlenül vagy többszörös áttételeken keresztül befolyásolja a termelést.

3. Területi szervezetek tevékenységei: ez az entitás a kognitív, intézményi és területi közelség metszéspontjában található forrásokat rendezi egységes keretbe, mely a gazdasági fejlődés fenntarthatóságáért felelős. A területi közelség feltételezi, hogy nemcsak a társadalom tagjai vagy a gazdasági egységek, hanem egyéb más szervezetek is kapcsolatba állnak egymással, interakciói intenzívebbek, a kollektív tanulás könnyebben megvalósulhat, amely szinergikus hatást eredményezhet szocioökonómiai vonatkozásban is. Egész Olaszország területén viszonylag magas arányban találhatók policentrikus szervezetek, amiket a kommunikációs csatornák kötnek össze – ez elsődleges szerepet tölt be integrációjukban.

4. Kormányzati területi tevékenység: ide olyan helyi hivatalok tartoznak, melyek a közösségi és a klub javak elérhetőségéért vállalnak felelősséget. Az innovációs potenciálokkal vannak közvetlen összefüggésben.

A vizsgált komponensek egyenkénti majd összevont elemzése rávilágított az olasz területi differenciálódásra. A társadalmi tőke és a szociokulturális tényezők összefüggésében kijelenthető, hogy ezek a tőketípusok az északi régiókban (legjobb a helyzet Pisa, Toszkána tartományokban) igen magas, míg a déli térségekben (legrosszabb a helyzet Nápoly, Solerno térségekben) alacsony mértékben vannak jelen. A területi szervezetek Rómában és Milanóban kimagaslóan jó teljesítményt értek el. Többváltozós analízis során fény derült arra, hogy Olaszországban a területi identitás diverzifikált, ám nem annyira, mint a gazdasági állapot, vagyis csak részben követi az identitás mintázata a gazdasági struktúrát. Ez nyilvánvalóan a nem-tárgyi tőkejavak részbeni hasonlóságával és egyenlőtlen eloszlásával támasztható alá.

ROTA (2010) a multinacionális egységek leányvállalatai és a KKV-k területi tőke teremtő hatását vizsgálta az olaszországi Turin tartományban. Kérdése az volt, hogy a multinacionális ipari egységek és a KKV-k regionális beágyazódott állapotuk alapján mennyire járulnak hozzá a területi tőke egyes komponenseinek (know-how áramoltatása, kapcsolati tőke, bizalmi tőke, kulturális örökségek védelme, helyi tradíciók ápolása, területi attrakciók fenntartása, lokális identitás és miliő, stb.) fenntartásához. Eredményei

alapján arra következtetésre jutott, hogy a beágyazódott ipari egységek (méretüktől függetlenül) szignifikáns mértékben képesek hozzájárulni a tartomány területi tökéjéhez, a beágyazódottság minősége a döntő és nem a vállalat mérete.

Összehasonlító kvalitatív módszert alkalmazott, szociológiai, félig-strukturált interjúkat készített a tartományban található terület- és településfejlesztési hivatalok vezetőivel, kutatókkal, regionális pénzügyi befektetőkkel és a helyi iparkutató tudományos intézet vezetőjével. Emellett a helyi média adatait és a térségről szóló tudományos adatsorok másodelemzését végezte el. Kvantitatív eljárással felvett szekunder adatokat összevonta a kvalitatív módszerrel felvett primer adatokkal.

Első érdekes eredménye, hogy vannak olyan multinacionális vállalatok (nem mind) Turin tartományban, melyek a helyi sajátosságokhoz könnyebben és gyorsabban tudtak alkalmazkodni, mint a KKV-k. Ez megnyilvánul a munkakultúra formálódásában, a térségi interakciók intenzitásában, a tradíciók ápolásában, stb., ami ezeknek a cégeknek a területi beágyazódását segíti elő és a helyben fellelhető immateriális tőkejavak ápolásához járul hozzá. A transznacionális vállalatok a települések miliójét, történelmi eseményeit, tradícióit, szimbólumait megismerve, termékeikbe beépítik azokat (az áruk marketingjének szerves részévé válik a térség, pl.: tejes dobozon a városi dombok, hegyek láthatók, a település híres szülöttei, stb.), a térségi identitását adaptálják a termelésbe úgy, hogy közben erősítik azt. A nagyvállalatok alkalmazkodóképessége, beágyazódottsága tehát esetenként jobb, mint a KKV-é. Ez a viszonylag újnak mondható jelenség átalakíthatja a globális-lokális paradoxon belső viszonyrendszerét a KKV-k kárára (AFFUSO-CAPELLO-FRATESI, 2011), ami újabb területi stratégiák kidolgozásában teszi érdekeltté a helyi vállalkozókat. A globális-lokális paradoxon elméleti kiindulópontja, hogy KKV-k rugalmasabbak, mint a nagy multinacionális cégek, közelebb vannak a helyi fogyasztókhoz, a vásárlók is jobban ismerik őket, kapcsolataik és a lokális piacról való ismereteik alaposabbak, régebben ismerik a térség lakosainak fogyasztói preferenciáit és azok változásaihoz gyorsabban képesek alkalmazkodni. A transznacionális vállalatok tőkeereje messze meghaladja a KKV-két, ám ez utóbbi a területi közelségből származó előnyökkel kompenzálni tudja forrásainak korlátozottságát. Ezzel a regionális versenyben csökkennek az egyenlőtlenségek. Rota azonban rávilágít, hogy a multinacionális egységek speciális piackutatói részlegeket tartanak fent komoly anyagi bázissal, melyek a helyi fogyasztói mintázatokat vizsgálják, a kínálati oldalt ezek alapján alkotják meg, más szavakkal: társadalmi és gazdasági beágyazódottságuk javul. A KKV-k területi közelségből származó előnyét a transznacionális vállalatokkal szemben kezdik elveszíteni.

A szerző megkülönbözteti beágyazódott és „lehorgonyzott” (anchored), illetve terület idegen vállalatokat, az előbbi a lokális struktúrába mélyen gyökerezik, az utóbbi csak korlátozott mértékig kötelezte el magát a térségben, periodikus működésben érdekelt (például, az adótörvények miatt rövidebb ideig működik a térségben). A „lehorgonyzott” vállalatok a területi tőke tradicionális komponenseit (Camagni modelljének négy sarkában lévő források) képesek fejleszteni, míg a beágyazódott ipari egységek a tradicionális és az innovatív szegmentumokban (Camagni modelljének középső, keresztet formáló részeiben található források) található tőkeelemek esetében is egyformán jelentős fejlesztést implikálnak. Ezt a hatást a regionális fejlesztéspolitikában szem előtt kell tartani.

A beágyazódott vállalatok képesek (újra) felfedezni a lokális sajátosságokat, alkalmasak az intangibilis javakat materiális forrásokká transzformálni, vagy elveszítettnek hitt területi vonások reneszánszát elindítani. Ezzel a térség konstruktív önazonosságát erősítik, a vállalat identitásteremtő funkciót tölt be, ugyanakkor helyzetükből adódóan jobban értik a helyi folyamatokat, a politikát, a lehetőségeket és a veszélyeket is.

A vállalat mérete nincs döntő hatással a beágyazódásra, tágabb értelemben véve, a területi tőke akkumulációjában a gazdasági egység mérete nem játszik szerepet (ez nemcsak Turin tartományra igaz, hanem generalizált formában is elmondható). Példaként említi, hogy a Microsoft és a Google is milyen mélyen gyökerezik a helyi társadalmi, technológiai és gazdasági struktúrába.

Szoros kooperáció köti össze a középiskolák és a beágyazódott gazdasági szervezeteket. A régióban a képzést kezdik vállalati érdekek szerint formálni, olyan speciális, piacképes ismeretek átadását várják el a cégek az iskolától, melyekkel a fiatalabb generáció a későbbiekben sikeresen megtalálhatja helyét a társadalmi munkamegosztásban. A középiskolai intézményrendszer plurális finanszírozású, az állami szerepvállalás mellett a profitorientált szervezetek is megjelennek.

A kapcsolati magánszolgáltatások területi potenciál (Camagni modelljében az „I” kategória) vonatkozásában megállapítható, hogy a multinacionális cégek és a KKV-k közötti társadalmi kapcsolat viszonylag intenzívnek nevezhető, ám a gazdasági kapcsolat sokkal erősebb. A nagyvállalatok szereplői számos esetben a helyi aktoroktól adaptálták a tradíciók mintázatait, amit a termelés során felhasználnak. Sajátos példaként említi, hogy beágyazódott multinacionális vállalatok inkább a helyi szereplőktől vették át az alacsony fogyasztású autók javításának technológiáját és nem Michelin-től.

Camagni fogalmi modelljében a kollektív javak és a tulajdonosi hálózatok (Camagni modelljében az „B” kategória) keresztmetszetébe tartozó források is megerősödtek a tartományban a vállalati beágyazódás következtében. Néhány nagyvállalati egység (SKF, General Motors) termékein megjelenik a régió tájképe, szimbóluma, olyan kulturális-népi produktumok és motívumok, melyek a vidék karakterébe szervesen interiorizálódtak. Azoknak a multinacionális egységeknek a termékein, melyek nem ágyazódtak be (Motorola, Eutelia), korlátozott formában vagy egyáltalán nem jelennek meg Turin területi jellemzői.

A beágyazódott egységek kivétel nélkül mélyen gyökereznek a régió formális és informális struktúrájába – erre a kooperációs hálózatok tőkekomponens javulása utal. Az SKF tagja a térség művészeti és helytörténeti bizottságának, finanszírozóként is megjelenik, szobrok restaurálását és épületek felújítását végzi. Az évenkénti városi futóversenyeket rendre a GM támogatja. Végül, a kapcsolati tőke formálódása – mint arra fentebb utaltunk – a beágyazódott állapot minőségétől függ. Ebben a tartományban is vannak olyan KKV-k, melyek elszigetelődve folytatják gazdasági tevékenységüket, és találhatók olyan multinacionális egységek, melyek nyitottak, integrálódtak a területi-szocioökonómiai struktúrákba. Azok a multinacionális-, kis- és középvállalatok tudják a tartomány kapcsolati hálózatát reprodukálni, melyek a település organikus elemévé tudtak és akartak válni.

Az eddig ismertetett vizsgálati eredmények közül egyértelműen ROTA vizsgálata áll a területitőke-kutatások eredeti céljához a legközelebb. Olyan újszerű eredményekett prezentál, melyek a regionális tudományban és a globalizáció kutatásában is mérföldkönek számít. Helyeslem, hogy a kvantitatív és a kvalitatív módszert ötvözi, ezzel a területi folyamatok mélystruktúráit is elemzheti.

1.6.6. Urbanizáció és metropolizáció folyamata a területitőke-kutatásokban

GIFFINGER-STALLBOHM (2009) közös elemzésükben a metropoliszokat vizsgálták, arra keresték a választ, hogy a területi tőke determinánsai hogyan befolyásolják a metropolizáció fejlődését. Kiindulópontjuk szerint a területi tőke tényezői a metropoliszokban a legerősebbek, sokkal intenzívebben halmozódnak fel és fejtik ki hatásukat, mint bármely más településtípuson (GIFFINGER-HAMEDINGER, 2008). Empirikus kutatásukban ezért Barcelona és Bécs metropolizációját vizsgálták meg és hasonlították össze a területitőke-paradigma aspektusából.

A szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a kooperációs hálózatok jellemzően városokban, speciális csoportokban, vagy klaszterekben alakulnak

ki leggyorsabban, ahol a lokális társadalom tagjainak formális és tacit tudásának redisztribúciója történik és helyi szinergiák könnyebben kibontakozhatnak. Mindez serkenti a regionális gazdasági fejlődést (GIFFINGER-STALLBOHM, 2009 5.p.)

Eredményeiket három vizsgálati kérdés megválaszolása alapján prezentálják:

1. Milyen területi stratégiák gyakorlati alkalmazásával lehet a koopoerációs hálózatokat még hatékonyabbá tenni a metropolizáció érdekében? Eredményeik szerint nagyobb összegű pályázatok elnyerésével indult el Barcelonában és Bécsben is a metropolizáció, mindkét helyen az együttműködés hálózatainak fejlesztésével akarták elérni modernizációs céljaikat. E folyamatnak nagy lendületet adott a központi források szétosztása. Fontos látni, hogy a két város metropolizációja teljesen eltérő fejlődési pályát ír le, hiszen más-más adottságokkal rendelkeznek. Barcelonában a köz- és magánszektor közötti kollaborációnak több évszázadra visszatekintő múltja van, a kooperációnak történelmi előzményei vannak. Bécsben ez a tradíció nem található, esetleg csak adott szegmensekben és azokban is más keretek és szubsztanciák szerint, ezért az együttműködés inkább Bécs közigazgatási egységei, a bürokratikus intézményrendszerek, valamint a köz- és félig magánszektor között bontakozott ki, a környező régiókkal alig találták meg az együttműködés lehetőségeit. A régió belüli kooperáció eredményes, míg az interregionális kollaboráció kevesebb sikert hozott. A vizsgálati kérdésre a válasz az, hogy a metropolizáció forrásai nemcsak gazdaságilag, hanem történelmileg és társadalmilag egyaránt meghatározóak, ezért a társadalmi faktorok alapvetően meghatározzák a kooperációs hálózatok teljesítményét.

2. A köz- és magánszektor szereplői rendelkeznek-e elégséges kooperációs kapacitással, amivel területi tőkéjüket felhalmozhatják, illetve kihasználják? Erre a kérdésre a válasz az előző megállapításokból vezethető le. Barcelona kollaborációs gazdasági előnyét fokozták 2009-ben azzal, hogy a szubszidiaritás elvét alkalmazták és területét 36 törvényhatósági egységre (municipality) bontották, amely lehetőséget teremtett a fejlesztési irányok definiálásánál a lokális sajátosságok figyelembevételére. Bécsben már 2004-ben elindult ez a folyamat, ám a szereplők közötti együttműködés nehezebben bontakozott ki, a korábban kifejtettek miatt. Elsőként a közösségi finanszírozás dominált a kooperációs hálózatok kapacitásbővítésében, majd a magánfinanszírozás került előtérbe.

3. Vannak-e kollektív kompetenciák a két metropoliszban, melyek a regionális gazdasági növekedés alapkritériumai? Erre nehéz válaszolni, mert számos statisztikailag nehezen mérhető (vagy korábban figyelmen kívül

hagyott) tényezőt egyszerre kell figyelembe venni ennek megválaszolásánál. Általánosságban elmondható, hogy Bécsben és Barcelonában egyaránt megvannak a kollektív kompetenciák, melyek a metropolizáció feltételei, úgymint a térségi identitás és a kölcsönös bizalom, a közös célok és az ehhez rendelt intézményrendszer. A jelenlegi helyzet azonban az, hogy a területitőke-koncepció aspektusából Barcelona előrébb jár a metropolizációban, mint Bécs. Mindkét főváros szem előtt tartja a metropolizációt, ám Barcelona jobban ragaszkodik a kidolgozott területi stratégiából levezetett policentrikus fejlődési pályához, mint Ausztria fővárosa. Ugyanakkor, Bécs fontosabbnak tartja a metropolizációt, mégis céltételezései még nem kristályosodtak ki teljesen, ami a megvalósításban gátat vet. Ehhez hozzájárul az is, hogy Bécs nem volt képes eddig nyitni saját országhatárain belüli és túli régiók felé, inkább saját közigazgatási határain belül építi ki kooperációs hálózatát – kormányzati intervencióval.

Az európai nagyvárosok területi tőkéjének mérését elsőként BRASILI (2011) végezte el. Elemzésében a termelési, kognitív, infrastrukturális, valamint települési tőke jellegzetességeit emelte ki és összegzi. Az európai nagyvárosokat területi tőkéjük alapján sorrendbe állítja, fejlettségi szintjük ez alapján mérhető. Ebből kiderül, hogy Európa nagyvárosai 6 csoportba sorolhatók, a területi tőkének 5 tőkefajtáját (településszerkezeti, kognitív, termelési, környezeti és infrastrukturális tőke) emelve ki. *A vizsgálat egyik hibája véleményem szerint, hogy az adatokat nem standardizálta, a végső területi tőke értékek „érzékenyek” az összes többi tőkefajta értékére, a kutatók itt figyelmen kívül hagyták ezt a lényeges pontot.*

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

Az empirikus kutatásom célja, hogy a magyarországi területi tőke kistérségi szintű megoszlását, felhalmozását mérjem, sajátosságait megismertessem 2004 és 2010 közötti hét éves periódusban. Longitudinális felmérésről van szó, ezért a területitőke-akkumuláció ingadozásai, folyamata is mérhető, az ok-okozati viszonyok bizonyos fokig feltérképezhetők (GHAURI-GRONHAUG, 2011; SIKOS 1984).

A korábbi nemzetközi kutatási gyakorlatot követve, a Camagni-modellje biztosítja empirikus kutatásom elméleti hátterét.

A disszertációban nem merítem ki maradéktalanul a MASST modell lehetőségeit, kizárólag elemzési módszerét alkalmazom, prediktív funkcióját nem.

A módszertani rész két részre bontható: az elsőben azt mutatom be, hogy a nyers adatbázist miként állítottam össze, majd az indexkészítés összetett folyamatát is lépésről-lépésre prezentálok.

Adatbázisom sorai a megfigyelési egységeket, vagyis kistérségeket, az oszlopok pedig a változó értékeit tartalmazzák, amit az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszerből (TEiR) Interaktív elemző adatbázisból állítottam össze.

Az adathiánnyal, illetve az adatok korlátozott mennyiségével kapcsolatos problémák ebben a kutatásban is korán megjelentek – a kistérségi szintű vizsgálatokban ez visszatérő probléma. Számos esetben előfordult, hogy nem állt rendelkezésre ilyen szinten adat, megyei szinten elérhető, de kistérségi szinten már nem. Ugyanakkor, még több esetben talákoztunk azzal, hogy az immateriális tőkejavakra vonatkozó területi adatok nincsenek. Ez sem véletlen, ugyanis „ha bekapcsoljuk az innovációt, azaz a gazdaság, a szervezetek és a személyek megújító képességét, újdonságokra való reagálásuk hajlandóságát, akkor még kevesebb közvetlen – a területi statisztikában közölt – mérőszámra bukkanunk.” (LENGYEL-RECHNITZER, 2004 196.p.) Ezeket leginkább primer, kvalitatív felmérések során lehetne kellő alapossággal összegyűjteni.

2.1. Az adatbázis létrehozásának folyamata

Az adatgyűjtés során bizonyos változókat néhány évre nem sikerült megszerezni, ezért ezeket becsültem. Erre azért volt szükség, mert a hiányzó adatsorok által generált statisztikai kihívásokat így meg lehetett

szüntetni (legalább is minimalizálni lehetett), továbbá javult az esélye annak, hogy a változók közötti szignifikáns relációkat könnyebben felfedezhessem, vagyis, az információvesztéset becsléssel minimalizáltam. Azon változók adatait lehet jól becsülni, ahol a hiányzó adatok a meglévő adatbázis 5%-ánál nagyobb, de 30%-ánál kisebb (HAIR-ANDERSON-TATHAM et.al., 2009) arányban vannak. Ennek értelmében egyetlen adatsort sem kellett törölni, hanem az átlaggal való pótlás módszerét alkalmaztam, ugyanígy jártak el több más területitőke-kutatásnál (BRASIL-SAGUATTI-BENNI-MARCHESE és mtsai, 2012) is. A módszer lényege, hogy a meglévő adatsor átlagával (akár mediánnal, akár módusszal) is lehet pótolni a hiányzó értéket. Én a mediánértékkel dolgoztam. Mivel adatsoraim párosak, ezért konvencionálisan az alábbi képlet szerint jártam el:

$$Me = \frac{x_{(\frac{n}{2})} + x_{(\frac{n}{2}+1)}}{2}$$

Ennek az eljárásnak egyszerűségében van előnye, hátránya ellenben az, hogy a becslés konfidencia-intervallumát és a komponensek változékonyságát alulbecsüli (ORAVECZ, 2008: 373). Ezt a hátrányt némileg kompenzálja az, hogy így kisebb hibaforrást kapunk, mint az indikátor törlésével járó információvesztés. Ugyanakkor, olyan kevés adat hiányzott, hogy felesleges lett volna kitörölni. Előnyei mellett hangsúlyozni kell még, hogy a mediánértékkel történő becslés során az elkövetett hibák összege minimális mértékű, mert

$$\sum_{i=1}^n |x_i - a| \rightarrow \min$$

A fenti képlet azzal a megszigorítással igaz, ha $a=Me$ -vel.

Összesen négy indikátor esetében kellett becslést alkalmazni: (1) 1000 főre jutó összes bruttó szállásdíjbevétele, (2) népkonyhák napi átlagos forgalma, (3) hajléktalanellátó intézmények napi forgalma, (4) 1 vállalkozásra jutó gazdasági bűncselekmények száma.

A hiányzó adatok becslése után *Q-típusú a priori főkomponens-elemzést* (továbbiakban főkomponens-elemzés) végeztem a változók közötti multikollinearitás kiszűrése és a változók számának statisztikailag is elfogadható mértékű csökkentése érdekében. Eredetileg vizsgálatomban 174 kistérség és 73 indikátor szerepelt. A módszertani szabályok szerint az adatbázisban ötször, de a legtöbb társadalomkutató szerint inkább tízszer annyi vizsgált egységnek kell lennie, mint változónak (SAJTOS-MITEV,

2007 249.p.). Ebben az esetben ($174/73=2,38$) ez a szigorú feltétel nem teljesül. Éppen ezért a meglévő indikátorkészlet adatait település soros szinten (3146 település) is kigyűjtöttem, és ezen az kibővített, második adatbázison végeztem el a főkomponens-elemzést, így betölthetővé vált a fenti „10-szeres szorzó feltétel” (hiszen $3146/73=43,09$). A főkomponens-elemzést mind a 7 évre település soros szinten tökefajtként elvégeztem. Csak azokat az indikátorokat tartottam meg végül, melyeknek a KMO-kritériumértéke (Kaiser-Meyer-Olkin) és az MSA (measure of sampling adequacy) értéke mind évben 0,5 felett volt. A KMO érték segít annak megítélésében, hogy változóim mennyire alkalmasak a faktoranalízisre (BELUSZKY-SIKOS, 1979). Az MSA értékkészlete 0 és 1 közötti, azt mutatja, hogy adott változó milyen szoros kapcsolatban van a többi változóval. Az MSA változónkénti értékkel, a KMO pedig az összes változóval összefüggésben lévő értéket prezentál egyidejűleg. Az azonos dimenzióba tartozó indikátorkészlet statisztikai kialakítása során kiestek a 0,3 alatti kommunalitás értékkel rendelkező változók (SAJTOS-MITEV, 2007 270.p.). A 7 faktor 7 évre összesített varianciája 79,228%, mely túllépi a minimálisan elvárt 60%-os varianciarányadot, a Maximum-likelihood módszer a 7 faktoros vizsgálati modell esetében is elfogadható illeszkedési értéket mutatott minden évben (részletesebb adatokat lásd az 5. táblázatban).

Év	Főkomponensek száma	KMO	Szignifikancia szint	Megmagyarázási arány
2004	7	0,711	0,000	71,452%
2005	7	0,763	0,000	82,579%
2006	7	0,757	0,000	78,418%
2007	7	0,801	0,000	84,618%
2008	7	0,812	0,000	78,285%
2009	7	0,809	0,000	79,316%
2010	7	0,825	0,000	80,349%
Átlag	7	0,782	0,000	79,288%

5. táblázat: A főkomponens-elemzés alkalmazhatóságának néhány fontosabb adata

Forrás: saját számítás

A főkomponens-analízis során a területitőke-vizsgálatokban gyakran alkalmazott a priori kritérium módszerével meghatároztam a főkomponensek számát (CAPELLO-FRATESI, 2013; CASI-RESMINI, 2012; CARAGLUI-NIJKAMP, 2008a; TÓTH B. I., 2011a). Camagni empirikus kutatásában kiemeli, hogy elméleti modelljét 7 tökefajta (produktív, kognitív, társadalmi, kapcsolati, környezeti, településszerkezeti, infrastrukturális) definiálásával

lehet adekvát módon mérni (BRASILI-SAGUATTI-BENNI-MARCHESE és mtsai, 2012 idézik: CAMAGNI-DOTTI, 2010). Tehát a területitőke-konceptió iránymutatása indokolja az a priori metódus használatát. Vizsgálatomban én is ezt a 7 dimenziót, tőketípust különböztettem meg az ajánlások alapján, melyek aggregált formában adják meg a területi tőke értékét (gazdasági tőke, infrastrukturális tőke, intézményi tőke, humán tőke, társadalmi tőke, kapcsolati tőke, kulturális tőke). Ennek az eljárásnak több előnye is van:

- ezzel a főkomponensek száma az elméleti modell szerint alakítható,
- az indikátorok könnyebben csoportosíthatók, nem keverednek össze, elemzésük jóval egyszerűbb (CASI-RESMINI, 2012),
- a főkomponensek könnyebben „beazonosíthatók”. (TÓTH B. I., 2011a 531-532.p.)

Hangsúlyozom, ezt a koncepcionális megközelítést elfogadom és alkalmazom én is, ám a magyarországi területi viszonyok figyelembevételével némi módosítással. Ezek az átalakítások inkább formai és nem tartalmi jellegűek, pl.: a kognitív tőkét én kulturális tőkének nevezem, a produktív tőke helyett inkább gazdasági tőke kifejezést alkalmazom.

Röviden: a mutatórendszer a főkomponens-elemzés során létrehozott faktorokhoz statisztikailag szignifikánsan és egyértelműen hozzárendelt 51 indikátorból áll, melyek 7 részindex-be (tőketípusba) rendeződtek (lásd erről a 6. táblázatot).

Összesített index	Alindex/ dimenzió	Indikátorok	
Területi tőke	Gazdasági tőke	1. az 1 főre eső összes belföldi jövedelem 2. 1000 főre jutó export értékesítés nettó árbevétele 3. 1 vállalatra jutó jegyzett tőke 4. 1 vállalatra jutó saját tőke 5. 1000 lakosra jutó összes vállalkozás 6. 1000 lakosra jutó üzleti-pénzügyi high-tech szolgáltatás 7. 1 vállalkozásra jutó kibocsátás 8. Vállalkozókészség	Materiális javak
	Infrastrukturális tőke	1. 1 km2-re jutó gyalogút és járda 2. 1 km2-re jutó bicikliút 3. 1 km2-re jutó állami közút hossza 4. 1 km2-re jutó gázcső hossza 5. 1 km2-re jutó közüzemi ivóvízhálózat 6. 1 km2-re jutó szennyvízcsatorna-hálózat hossza 7. 1 km2-re jutó védett természeti terület nagysága 8. 1 km2-re jutó összes zöldterület nagysága 9. 1 km2-re jutó erdőterület nagysága	
	Intézményi tőke	1. 1000 főre jutó könyvtárak száma 2. 1000 főre jutó közművelődési intézmények száma 3. 1000 főre jutó muzeális intézmények száma 4. 1000 főre jutó állandó színházak száma 5. 1000 főre jutó mozi férőhelyek száma 6. 1000 főre jutó postahivatal száma 7. 1000 főre jutó alkotó művelődési közösségek száma	
	Humán tőke	1. 1000 élveszületésre jutó csecsemőhalandóság száma 2. 1000 főre jutó háziorvos száma 3. 1000 főre jutó gyógyszerár 4. 1000 főre jutó könyvtárba beiratkozottak száma 5. 1000 főre jutó felsőoktatásban résztvevő hallgató száma 6. 1000 főre jutó felsőoktatásban dolgozó oktató száma 7. 1000 főre jutó egészségügyi kut.-t-fejl.-t végző high-tech vállalat száma 8. 1000 főre jutó oktatási szolgált.-t nyújtó high-tech vállalat száma	Immateriális tőkejavak
	Társadalmi tőke	1. 1000 aktív korú főre jutó regisztrált munkanélküliek száma 2. népkonyhák napi átlagos forgalma 3. 1000 főre jutó adófizető száma 4. 1000 főre jutó közvédas bűncselekmények száma 5. 1 vállalkozásra jutó gazdasági bűncselekmények száma 6. belföldi vándorlási különbözet 7. 1000 főre jutó szociális és egészségügyi szolgáltatást nyújtó high-tech vállalat száma 8. Hoover-indikátor	
	Kapcsolati tőke	1. 1000 főre jutó internet felhasználó száma 2. 1000 főre jutó mobiltelefonok előfizetések száma 3. 1000 főre jutó nonprofit szervezetek száma 4. 1000 idősre jutó idősök klubjának és tagságának száma	

Kulturális tőke	1. 1000 főre jutó alkotó művelődési közösségek tagjainak száma 2. 1000 főre jutó színházlátogató száma 3. 1000 főre jutó kulturális rendezvényen résztvevők 4. 1000 főre jutó múzeumi látogatók 5. 1000 lakosra jutó állandó színházak látogatók 6. 1000 lakosra jutó mozilátogatások 7. 1000 főre jutó műemlékek száma	
-----------------	---	--

6. táblázat: A területi tőkét alkotó indikátorok és alindexek

Forrás: saját számítás

Látható, hogy végül, egy 62.118 (51x174x7) cellából álló mátrixot hoztam létre. Ez azt jelenti, hogy az 51 alindexet 7 indexbe csoportosítottam, majd ennek a 7 indexnek az aggregálásával számolható ki a területi tőke értéke.

2.2. Az indexkészítés folyamata

A területi tőke értékének megállapítása minden korábbi vizsgálat esetében indexalkotás útján történt (POMPILI-MARTINOIA, 2011). Én is ezt a módszert választottam. Ennek előnye az, hogy egy számba sűrítve ki lehet mutatni adott térség valamely összetett jellemzőjét. „Az indexszám a teljesítmény különböző szempontjai alapján képzett összesített mutató, amely alkalmas lehet arra, hogy összehasonlítsuk az egyes vizsgálati egységek összteljesítményét vagy rangsort készíthessünk.” (RAPPAI-SZERB, 2011 1.p.)

Első lépésben a nemzetközi területitőke-vizsgálatokban általánossá vált úgynevezett min-max módszerrel standardizáltam az adatokat (CAMAGNI-CARAGLUI-PERUCCA, 2011; CAPELLO-CARAGLUI-NIJKAMP, 2009b; CARAGLUI-NIJKAMP, 2011; ROTA, 2010).

A területitőke-konceptió elméleti prezentációjából egyértelműen kiderül, hogy a Camagni-modell 9 területi potenciálja együttesen adja meg a területi tőke értékét, ám figyelembe kell venni azt is, hogy ezek a potenciálok egymást is meghatározzák. A területi tőke értékének megállapításánál egyszerre kell figyelembe venni:

- a tőkefajták aggregált értékét, valamint
- a tőketípusok közötti viszonyt, kereszthatást.

A 9 területi potenciál között kereszthatás, áttétel tapasztalható, amit az empirikus mérésnél, az alindexek készítésénél figyelembe kell venni. Ez nem új felismerés, már a területitőke-konceptió előtt is ismert volt, hogy „a regionális potenciálok összekapcsolódhatnak, olyan *szövevények*, egymásra

épületek alakulhatnak ki közöttük, amelyek újabb aktivizációs tereket nyithatnak meg, és más, további endogén forrásokat alakíthatnak ki... *A regionális potenciál tehát egy-egy térség endogén forrásainak összessége.* Ezek az adottságok megmaradtak, elrejtőztek, vagy éppen parlagon heverték a korábbi gazdasági kapcsolatokban és fejlesztési modellekben. A megváltozott körülmények között természetesen megfelelő exogén hatásokra aktivizálhatók, a térségek megújításának hordozói lehetnek. Egymás közötti kapcsolataik, átfedéseik és hálózataik új dimenziót kínálhatnak a regionális fejlesztésben, s ha a dinamikus kölcsönhatások exogén tényezőkkel erősödnek meg (szinergiák), a térség megújít, s egy új fejlődési pályát alakíthat ki.” (LENGYEL-RECHNITZER, 2004 247-248.p.)

A területi potenciálok egymásrahatása fontos, ezt úgy lehet figyelembe venni a mérések során, hogy a szűk keresztmetszetekért történő büntetés módszerét (penalty for bottleneck) alkalmaztam.⁸ Ez egy új eljárás, a területitőke-vizsgálatokban eddig ezt a módszert még nem használták, én alkalmazom ezt először. Ennek lényege, hogy az egyik alindex magas értékét nem képes egy alacsonyabb értékű alindex teljes mértékben kompenzálni; a módszer alkalmazásával figyelembe vehető, kvantifikálható a területi potenciálok közötti viszony (ÁCS J-RAPPAI-SZERB, 2011). Például, amely kistérségben nagyon tiszta a levegő (magas környezeti tőke) és eközben a gazdasági szereplők bizalmatlanok egymással (alacsony kapcsolati tőke), akkor a két indikátor értékei nem teljesen oltják ki egymást (SZERB-ÁCS J., 2011). Más szavakkal, az egyik indikátor magas értéke nem képes teljesen korrigálni a másik indikátor értékét, és fordítva; *a tőketípusok keresztthatását figyelembe veszem ennek a módszernek az alkalmazásával* (ÁCS J.-SZERB, 2012). A szűk keresztmetszetekért történő büntetés módszerét azért alkalmazom, mert ezzel a kistérségek területitőke-értéke még pontosabban kiszámíthatók.

A módszer gyakorlati alkalmazása egyszerű. Elsőként a standardizált indikátorokat nagyság szerint sorba rendezzük (RAPPAI-SZERB, 2011 5.p.):

$$0 \leq X_1 \leq X_2 \leq \dots \leq X_k \leq 1$$

Ezután minden indikátorból a hozzátartozó legkisebb mutató értékét kivonjuk, majd hozzáadunk 1-t, logaritmusos függvény alkalmazásával a korrigálandó értéket megkapjuk (BAJMÓCY, 2012 21.p.), vagyis:

$$K_i = \ln[1 + (A_i - \min_a)]$$

⁸ Ezt BAJMÓCY (2012) használta a kistérségek innovációs rendszereinek mérésénél, az eljárás gyakorlati lépéseit tőle adaptáltam.

itt a „K” a korrigáló tényezőt, az „A” a korrigálandó alindexet, a „min” pedig a kistérség legkisebb értékét jelöli. Ennek megértéséhez jó példát szolgáltat RAPPAL-SZERB (2011 7.p.): ha egy standardizált változónak értéke 0,6, a változók között a legalacsonyabb érték 0,4, akkor a különbség a kettő között 0,2. A fenti képlet szerint $1+0,2$ természetes alapú logaritmus 0,18. Tehát a szűk keresztmetszetekért történő büntetés módszerét alkalmazva a korrigált érték 0,58 lesz $(0,4+0,18)$ 0,6 helyett. „Ezzel biztosítjuk egyrészt, hogy minél nagyobb a különbség, annál nagyobb a büntetés mértéke, másrészt, hogy a korrigáló tényező minden esetben kisebb lesz, mint a korrigálandó indexérték.” (BAJMÓCY, 2012 21.p.) A korrigált alindex értékét úgy kapható meg, hogy minden standardizált értékből kivonom a korrigáló tényező értékét, azaz:

$$A_i^x = A_i - K_i$$

Utolsó lépésben minden korrigált változót elosztom az alindexek számával, így megkapom a területi tőke összesített indexének értékét (Összesített Index - ÖI), melynek értéktartománya változatlanul 0 és 1 közé esik (BAJMÓCY, 2012 21.p.):

$$\text{ÖI}_{\text{tc}} = \frac{\sum_{i=1}^n A_i^x}{n}$$

A büntetőfüggvény akkor helyes, ha a változtatott értékek átlaga nem nagyobb, mint az eredeti, büntetőfüggvény nélküli értéké, vagyis (RAPPAL-SZERB, 2011 6.p.):

$$kx_1 + \sum_{i=1}^k f(x_i - x_1) \leq \sum_{i=1}^k x_i$$

$$x_1 + \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k f(x_i - x_1) < \frac{1}{k} \sum_{i=1}^k x_i$$

A 7 alindex évenkénti aggregálásával megkapjuk az évenkénti összetett indexet, vagyis a területitőke értéket; a 7 tőketípus értékét aggregálom egyetlen indexbe évente a területi tőke összevont indexébe. Ez a módszerrel lehetővé vált a 7 éves periódusban kistérségi szinten a különböző tőkefajták egyenkénti idősoros ingadozásának vizsgálata, valamint a területi tőke (az összetett index) értékének longitudinális elemzése.

2.3. Az adatok elemzési módszertana

Idősoros kutatásban tehát azt vizsgálom, hogy a magyarországi kistérségek területitőke-ellátottsága 2004 és 2010 között hogyan alakult, növekedési dinamikája miként változott. Ez a 7 év azonban nem egységes, mert 2008. őszétől nemzetközi gazdasági világválság (hitelválság) alakult ki (CSÁKI, 2009). A válság Magyarországra néhány hónap múlva, némi megkésettiséggel bontakozott ki (2009. elejére), ám akkor relatíve magas intenzitással (ACS B., 2012; CSABA, 2013; KISS, 2012; KRUGMAN, 2012a, 2012b; SIMAI, 2012). Valóban igaz, hogy a jelenlegi gazdasági krízis 2006. folyamán kezdődött el, ám Magyarországra hatása viszonylag későn jutott el és napjainkig húzódik. Ez a tény meghatározza a kutatás-módszertant, mert „rendkívüli események hatásaként erősen kiugró értékek is előfordulnak az idősorokban, amelyeket nem lehet a véletlen ingadozásoknak betudni (természeti csapás, katasztrófa, háború hatása, stb.). Az elemzés során hatásukat el kell különíteni az idősor előbbi összetevőitől.” (KERÉKGYÁRTÓ-MUNDROCHÓ, 2000 453.p.). Nemcsak tudományos, hanem üzleti, szakértői anyagok is olyan hatást tulajdonítanak a 2008-as világválságnak, mint egy háborúnak vagy természeti katasztrófának (BANK OF AMERICA MERRILL LYNCH, 2013).

A 2008-as hitelválságot hasonló rendkívüli gazdasági eseménynek értékelem én is, ennek értelmében a 7 évet nem egységesen, hanem két részre bontva elemzem és hasonlítom össze. Ennek értelmében:

- 2004-2008 közti (válság előtti) időszakot, valamint a
- 2009-2010 közötti (a válság ideje alatti) periódust vizsgálom, illetve vetem össze.

Az időbeni változást mutató viszonyszámokat dinamikus viszonyszámoknak hívjuk. Ennek két típusát alkalmazom, a láncviszonyszámokat és a bázisviszonyszámokat. A különböző időszakok lánvciszonyszámainak átlagát, tehát a növekedés dinamikájának középértékét mértani átlaggal számítottam ki. Ezeket az átlagokat összehasonlítom: a válság előtt és a válság alatt a területi tőke és az azt alkotó tőketípusok milyen változásokon mentek keresztül.

A két szomszédos időszak összehasonlítására differencia-képzést használtam, melyet elsőrendű differenciának hívunk. Ennek szigorú szabályai vannak, mindig a későbbivel osztjuk a korábbi. Formulája:

$$D_t = \frac{y_T}{y_{T-1}}$$

Az idősoros kutatások eredményeinek értelmezésénél gyakran félrevezető lehet, hogy bizonyos (alulfejlett) kistérségek növekedése jóval magasabb, mint a fejlettebbeké. Azt lehet látni, hogy ezek növekedési üteme magas, ám végeredményben mégis hátrányos helyzetű kistérségnek nevezhetők. Bizonyos periférikus kistérségek növekedési aránya adott tőketípusok esetében messze felülmúlja a fejlettebbekét, mégis végeredményben a gazdagabb kistérség realizál abszolút értékben magasabb területitőke-értéket. Ez a disszertációban is többször elő fog fordulni. Nem is csoda, hiszen alacsonyabb bázisról könnyebb magasabb arányú növekedést elérni, ám ez nem feltétlenül jelent egyből gyors felzárkózást, kiegyenlítődést. Például, a Csengeri kistérség gazdasági tőkéje a legalacsonyabbak közé tartozik, ennek ellenére a válság első két éve alatt is szignifikáns növekedést produkált. Ez nem jelenti azt, hogy ebben a kistérségben magasabb gazdasági tőke lenne felhalmozva, csupán a bővülés volt nagyobb ütemű a többinél (BELUSZKY, 2005). Ez a példa több tőkefajta és kistérség esetében is releváns, a példák hosszan sorolhatók. Nemzetközi gazdasági trendeknél is megfigyelhető ez: Kína növekedési üteme nagyobb, mint az USA-é, mégis USA a fejlettebb.

Megvizsgálom minden évre vonatkozóan, hogy a területi tőkét alkotó hét tőketípus milyen mértékben határozza meg a területi tőke értékét. Arra keresem a választ, hogy a területi tőke értékét mely tőketípus milyen mértékben és irányban határozta meg 2004 és 2010 között. Ennek mérésénél lineáris korreláció- és regresszióanalízist alkalmaztam. (SIKOS, 1984). Ezután a parciális korrelációs együttható kiszámításával adott változók közötti kapcsolat szorosságát, illetve egy harmadik változó hatását lehet operacionalizálni. Továbbá, többváltozós regresszióelemzés révén kimutathatóvá válik, hogy a területi tőkét mely tőkefajta milyen mértékben magyarázza.

Az adatbázis elektronikus rögzítése és feldolgozása Excel és SPSS 15.0 statisztikai programcsomagokkal történt.

3. EREDMÉNYEK

Empirikus kutatásom célja, hogy a magyarországi területi tőke kistérségi szintű megoszlását, felhalmozását, strukturális állapotát, valamint sajátosságait megvizsgáljam 2004 és 2010 közötti hét éves periódusban. Elsőként a területi tőke komponenseinek (gazdasági-, infrastrukturális-, intézményi-, humán-, társadalmi-, kapcsolati- és kulturális tőke) konceptualizálását végzem el, majd egyenkénti alakulását vizsgálom, végül az összesített indexként is felfogható területi tőke változásait elemezem. Ez leginkább a BRASILI-SAGUATTI-BENNI-MARCHESE és mtsai (2012), valamint MAZZOLA-GIACOMO-EPIFANIO és mtsai (2012) módszeréhez, elemzési stratégiájához, prezentációjához áll a legközelebb.

3.1. A gazdasági tőke változásai

A gazdasági tőke az egy főre eső jövedelmet, a vállalkozókészséget és a vállalatok számát, azok jegyzett és saját tőkéjét, a high-tech pénzügyi szolgáltatásokat és azok kiegészítő szolgáltatásait, valamint a kibocsátást tartalmazza. Ez a tőkekomponens a régió gazdasági teljesítményét, részben versenyképességét és jólétét is magába foglalja, vagyis azokat a javakat, melyek a Camagni-modellben a materiális, versengő javak között találhatók. Hasonló mutatókat alkalmazott a gazdasági tőke mérésénél BRASILI, 2010; BRASILI-SAGUATTI-BENNI, etc. 2012; CAPELLO-CARAGLUI-NIJKAMP, 2009b; VENERI, 2011.

A láncviszonyszámok azt mutatják, hogy 2004-ről 2008-ra a kistérségek gazdasági tőkéjének átlagos évi növekedési üteme 5,12% volt. Az átlagos évi növekedés tendenciája 5 (Csengeri, Pacsai, Rétság, Szentendre, Szentgothárdi) kistérségben romlott 1,1%-kal magasabb arányban, ezzel ellentétben a gazdaságitőke-növekedés a válság előtt a Csengeri, Pacsai, Pétervárási kistérségben kiugróan magas volt. 67 kistérségben átlagosan évente 2,3%-os volt a bővülés, az esetek majdnem felében pedig 6,8%-kal emelkedett a gazdaságitőke-felhalmozásának trendje. A legszembetűnőbb javulás (5 év alatt 15% vagy e feletti) a kistérségek több mint egytizedében (11,5%) volt. Stabil, kiszámítható volt ekkor a bővülés.

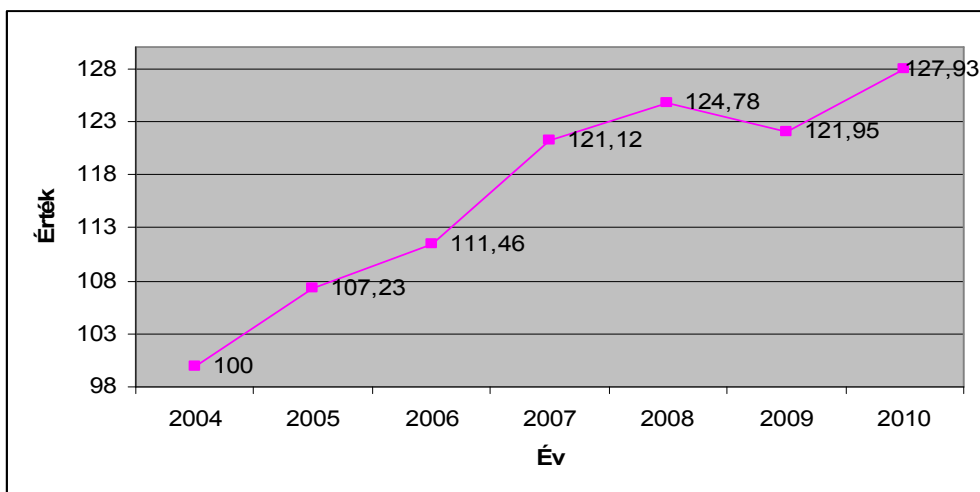
A hitelválság kezdetére a gazdaságitőke-felhalmozás üteme hirtelen és látványosan megszakadt, főként 2008. végéről 2009. decemberére, ezután 2010. végére némi korrekció mutatkozott. A gazdasági tőke éves átlagos növekedési üteme mértani átlaggal számolva a válság alatt 1,31%-os volt. A vizsgált két év során a kistérségek negyedében évente átlagosan 0,8%-os visszaesés volt tapasztalható, 117 kistérségben (jellemzően a Tisza vonalától keletre eső részekben) maximum 1%-os éves növekedést produkált, ami – a

körülményeket figyelembe véve – jónak tekinthető. Mindössze 11 kistérségben emelkedett a gazdaságítóke-felhalmozás üteme évente átlagosan 2-4% között (főként a nyugati határhoz közel eső kistérségek kerültek ide). A válság két évében csak három kistérség (Tabi, Hevesi, Szécsényi) tudta gazdaságítóke-növekedését szignifikáns mértékben (4% felett évente) fokozni.

Még pontosabb képet kapunk a válság hatásáról, ha a két időszak gazdaságítóke-akkumulációjának ütemét hasonlítjuk össze: a válság előtt 5,12%-os, a válság első 2 éve alatt pedig 1,31% lett, ami 3,81 százalékpontos teljesítménybeli romlást jelent a két időszak között.

Röviden: a válság előtti (2004-2008 közötti) és a válság alatti (2009-2010 alatt) adatok összevetéséből kitűnik, hogy a kistérségek majdnem 90%-ban a gazdaságítóke-felhalmozás növekedése lassult, kicsivel több mint 10%-ban jelentősebb csökkenés volt megfigyelhető. A krízis 2009-ben volt a legerőteljesebb, 2010 végére némi korrekció alakult ki, ekkor a gazdaságítóke-felhalmozás üteme szembetűnően javulni kezdett.

Bázisviszonyszámok alapján kijelenthető, hogy 2004 és 2007 között dinamikus gazdaságítóke-felhalmozás mutatható ki nemzetgazdasági szinten (lásd a 7. ábrát). Ez az ütem 2008. végére kicsit megtorpant, 2009-re pedig már egyértelmű romlás tapasztalható. 2010. végére jelentős 5,98 százalékpontos növekedés lett. Ha kistérségi bontásban vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy 2004 és 2010 között a Mórahalmi kistérség gazdaságítóke-növekedése volt a legnagyobb (59%-os), legnagyobb romlást pedig Rétsági kistérség produkálta, mely közel 36%-ot veszített gazdasági tőkéjéből. Stagnált az Ajkai, Bicskei, Gyulai, Komáromi, Szentgotthárdi és Váci kistérség.

7. ábra: Gazdasági tőke alakulása bázisviszonyszámok alapján 2004 és 2010 között

Forrás: saját számítás

3.2. Infrastrukturális tőke ingadozása

Az infrastrukturális tőke az infrastruktúra elemeinek (gyalogút, bicikliút, közutak hossza, természeti terület, gázcső, szennyvízcsatorna-hálózat, zöldterület, stb.) adottságát és méretét tartalmazza (TÓTH T-CSEGŐDI-NAGYNÉ, 2010). Ugyanezeket a mutatókat alkalmazta az infrastrukturális tőke operacionalizálásánál BRASILI, 2010; BRASILI-SAGUATTI-BENNI etc., 2012; CAPELLO-CARAGLUI-NIJKAMP, 2009b; RUSSO-SERVILLO, 2012; RUSSO-SMITH-ATKONSON, 2010.

Ennél a tőketípusnál figyelembe kell venni, hogy az indikátorok értékeinek emelkedése véges, van egy elméleti optimális érték, aminél nem fog tovább emelkedni. Nincs is rá szükség a telítettség miatt. Például, teljesen felesleges adott kistérségbe megduplázni a gázcső hosszát, ha nem épülnek új házak, ha a népesség elvándorlása nő, stb. A telítettség elérése után a növekedési ütem megáll, ám ez nem jelenti azt, hogy a növekedés megállásával annak a kistérségnek az értéke is megtorpanna (TÓTH T.-LAMPERTNÉ, 2010).

A magyarországi kistérségek infrastrukturális-tőke-ellátottságának növekedési üteme 2004 és 2008 között kisebb mértékben javult, mértani átlaggal számolva 1,42%-os volt. A legnagyobb növekedés 2004 és 2005 között történt. 157 kistérségben (majdnem kétharmadukban) az átlagos évi növekedési ütem 0,98%-os volt, csupán két (Sátoraljaújhelyi és Csepregi)

kistérségnek romlott az eredménye elhanyagolható mértékben. Kimagasló, 2% felett volt az évenkénti átlagos növekedés a Bonyhádi, Budaörsi, Csongrádi, Fonyódi, Pápai és Várpalotai kistérségekben.

A 2009-ről 2010-re az infrastrukturális tőke változásának dinamikája érezhetően visszaesett, 0,02%-os lett. Ami igazán érdekes, hogy dinamikus csökkenés (3,4%-os zsugorodás évente) szinte kivétel nélkül a leggazdagabb kistérségekben volt megfigyelhető, ilyen volt a Váci, Budapest, Budaörsi kistérség. A válság két éve alatt az éves növekedés üteme enyhe mértékben nőtt (0,1%) a Békéscsabai és Debreceni kistérségekben, de a legtöbb kistérségben általában csökkent.

Ha a válság előtti és alatti időszak dinamikáját vetjük össze, kijelenthető, hogy 1,40 százalékpontos zsugorodás volt tapasztalható. A kistérségek majdnem egyharmada veszített növekedési üteméből 1,6%-ot, közel fele stagnált, több mint tizede pedig javult. A legfejlettebb kistérségekben kiugró csökkenés volt mérhető: a Bonyhádi, Pásztói, Fonyódi és Budaörsi kistérségekben a zsugorodás dinamikája több mint 26%-os volt két év alatt. Ezzel szemben a Tapolcai kistérség ebben az időszakban 15% feletti bővülést ért el. A Budaörsi kistérség infrastrukturális-tőke-változása a legszembetűnőbb, a válság előtt jelentős ütemnövekedés jellemezte, majd a válság alatt ez visszaesett majdnem a 2004-es szintre.

3.3. Intézményi tőke módosulásai

Az intézményi tőkével azt mértem, hogy adott kistérség milyen mértékben van ellátva közintézményekkel (mozi, könyvtár, múzeum, posta, művelődési ház), illetve azok szolgáltatásaival. Az infrastrukturális tőkéhez hasonlóan, itt is adott egy elméleti optimum, aminek közelítésével csökken, elérésével pedig megáll a növekedés dinamikája, de a kistérség annál értékesebb, minél közelebb áll ehhez a ponthoz (TÓTH T., 2009a). Azonos indikátorrendszert használt ebben a vonatkozásban CARAGLUI-NIJKAMP, 2008a is.

Az intézményi tőke alakulása a hitelválság kialakulása előtt hektikus volt. Mértani átlaggal mérve az átlagos növekedési ütemet, megállapítható, hogy 4,4%-os romlás volt évente. Ekkor a kistérségek majdnem harmadában több mint 8%-kal csökkent az évenkénti átlagos növekedési ütem intézményi tőke tekintetében (legrosszabb volt a helyzet a Jánoshalmi kistérségben), közel felében kismértékben romlott, vagy stagnált. Mindössze 4 kistérségben volt szignifikáns, 6% feletti éves növekedés mérhető (kimagasló eredményt produkált e tekintetben a Monori kistérség). A legerőteljesebb bővülés 2007 és 2008 közötti időszakban ment végbe, míg figyelemre méltó csökkenés volt mérhető 2004 és 2005 között.

A világgazdasági krízis alatt az intézményitőke-ellátottság éves csökkenése folytatódott, ám kisebb ütemben, a romlás 3,41%-ra mérséklődött. 70 kistérségben ekkor mértani átlaggal számolva 5,5%-os ütemromlás mutatkozott, egyharmadában alig módosult ez, kis mértékű (1-1,5%) növekedés volt egytizedében, 30 kistérség pedig 5% feletti javulást könyvelt el.

A válság előtti és alatti periódusok növekedés ütemének összehasonlításával egyértelműen kiderül, hogy majdnem egy százalékponttal (0,99 százalékpont) csökkent a romlás a válság alatt, a zsugorodás üteme tehát lelassult. 62 kistérségben 4% körüli volt az intézményitőke-csökkenés (Dél-Magyarországon általában), ellenben 4%-tól is magasabb ütemű javulás volt a kistérségek több mint egyharmadában, a többi esetben nem volt számottevő változás.

A bázisviszonyszámok alakulását nézve elmondható, hogy 153 kistérség jóval alulteljesítette 2010-ben intézményitőke-ellátottságát 2004-hez képest. Ebben az összefüggésben szembetűnően kiemelkedik a sorból a Bácsalmási, Bátorterenyi, Berettyóújfalusi, Csornai és Encsi kistérségek. A legnagyobb „nyertesek” az intézményitőke-akkumulációjában a Békéscsabai, Bodrogi, Komáromi, Óriszentpéteri, Szentgotthárdi kistérségek, ahol akár 20% feletti intézményitőke-felhalmozást is realizáltak a hét év alatt. Ezekről is megállapítható, hogy azért tudtak ilyen ütemű növekedést elérni, mert jóval alacsonyabb bázisról indultak, mint a többiek – konvergencia egyértelműen látható.

3.4. Humán tőke változásai

A területitőke-koncepcióban a humán tőke alapvetően a helyi társadalom két aspektusát méri: a lakosság (1) egészségi állapotát, valamint (2) tudásszintjét. A közgazdasági Nobel-díjas AMARTYA SEN (1999) rámutatott, hogy a régióban élő munkaerő egészségi állapota meghatározza a gazdaság teljesítményét; minél egészségesebb a lakosság, annál több munkaidőt tölt el, nő a kibocsátás, csökkennek a társadalmi juttatások és a szociális transferek mértéke, stb. Az egészségi állapot operacionálizálását házi orvosok, gyógyszertárak, az egészségügyi high-tech vállalatok számával operacionálizáltam. Emellett egy másik fontos mutató, a csecsemőhalandóságot is be lehetett vonni a vizsgálatba, mely a lakosság egészségi státuszának egyik adekvát indikátora (CHUANG-CHEN-SHI-YANG, 2011; HAJNAL, 2010; 2013).

A tudásszintet a felsőoktatásban résztvevő hallgatók és oktatók számával, a könyvtárba beiratkozottak számával, valamint az oktatási high-tech

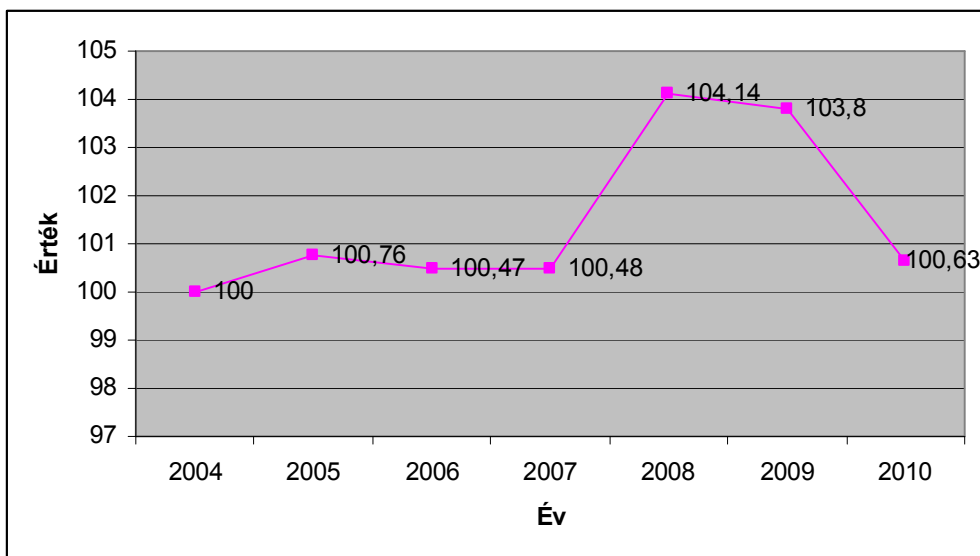
szolgáltatást nyújtó vállalatok számával mértem. Hasonló indikátorokat alkalmazott területitőke-vizsgálatában a humán tőke esetében BRASILI-SAGUATI-BENNI, etc. 2012; CAMAGNI-CARAGLUI-PERUCCA, 2011; CARAGLIU- NIJKAMP, 2008a; KUNZMANN, 2007a; RUSSO-SERVILLO, 2012.

A humán tőke esetében a legnagyobb éves növekedési ütem 2007 és 2008 között mutatható ki. Mértani átlaggal számolva a humán tőke éves növekedési üteme 2,44%-os volt a vizsgált hét év alatt. Az első időszakot (2004 és 2008 között) a lassú, de biztos növekedés jellemezte, csupán a Polgári kistérségben mutatható ki 10% feletti romlás. A kistérségek több mint 80%-ában az ingadozás nem nevezhető hektikusnak, lassú, átlagosan évente 1,98%-os javulás jellemezte. Kiugró teljesítményre (a periódus alatt átlagosan évi 5,4% feletti javításra) mindössze 6 kistérség (Orosházi, Oroszlányi, Bácsalmási, Bajai, Kőszegi, Sásdi) volt képes.

A jelenleg is tartó világgazdasági krízis első két évében makroszinten a humántőke-állomány csökkent, de csak kisebb mértékben. Az időszak átlagos növekedési üteme 2,2% volt. 2009. év végére a magyarországi kistérségek humántőke-felhalmozásának üteme statisztikailag kisebb mértékben romlott (az előző évhez képest 0,3 százalékponttal), majd 2010. végére a romlás csak fokozódott, 3,2 százalékponttal. 7 kistérségben a két év alatt az évi átlagos növekedési ütem 4%-kal esett (legrosszabb helyzetbe került Celldömöldi, Ercsi, Érdi, Gyáli, Pécsváradi kistérség), majdnem egyharmadában pedig évente átlagosan 1,3%-os csökkenés volt. A kistérségek közel felében változatlanul alacsony maradt a növekedési ütem.

Ha a két időszak növekedési dinamikáját hasonlítjuk össze, akkor látható, hogy nincs közöttük túlzott eltérés, 0,24 százalékpontos romlás mutatható ki a válság 2 éve alatt a válság előtti periódushoz képest. A részletes elemzés azonban rávilágít, hogy a humántőke-akkumulációja a válság előtt stagnált, majd 2007-re jelentősen nőtt, aztán a válság első évében minimális visszaesést, 2010-re egy komolyabb zuhanás követte.

A bázisviszonyszámok azt mutatják, hogy a kistérségek egytizede (15 darab) több mint 10%-ot veszített humántőke-állományából 2004-ről 2010-re, majdnem fele ugyanolyan helyzetben van, csak 17,8%-a kis mértékben tudta javítani pozícióját, míg majdnem egyharmada viszonylag magas, 15%-os javulást mutat. A növekedés nem volt egyenletes, a humántőke-ellátottság mértékét a válság formálta. A 2004-től 2007-ig szinte stagnálás figyelhető meg a humántőke-ellátottságban, majd 2008-ra hirtelen komoly emelkedés vette kezdetét (lásd 8. ábra). A válság begyűrűzésével visszaesés következett, ami után a humántőke-érték 2010-re majdnem visszaesett a 2004-es értékre.

8. ábra: A humán tőke alakulása bázisviszonyszámok alapján 2004 és 2010 között

Forrás: saját számítás

3.5. Társadalmi tőke ingadozása

A társadalmi tőke fogalmának számos jelentése létezik a regionális tudományban. Ebben az esetben a területitőke-konceptióban általánosan elfogadott jelentését adaptáltam, eszerint a társadalmi tőke magába foglalja mindazokat a tényezőket, melyek meghatározzák a lokális társadalmi integrációt. A társadalomban a legnagyobb integratív erő a munka, valamint a társadalmi és területi egyenlőtlenségek alakulása (CARAGLUI-NIJKAMP, 2008b; 2011; DURKHEIM, 2001), ezért a foglalkoztatottsági arány és a munkanélküliségi ráta mutatói itt jelentek meg. Logikus, a társadalmi integráció, vagyis a társadalmi tőke mérésénél két aspektus emelhető ki: (1) a foglalkoztatottság és a (2) társadalmi egyenlőtlenségek. Az elsőt a kistérségek foglalkoztatottsági rátával, a másodikat a Hoover-indikátorral mértem, a kettő együtt prezentálja a társadalmi integráció fokát. Ugyanezeket az indikátorokat alkalmazta a társadalmi tőke mérésénél BRASILI-SAGUATI-BENNI, etc. 2012; RUSSO-SMITH-ATKINSON, 2010; VENERI, 2011.

A területi-társadalmi egyenlőtlenségek mérésénél igen elterjedt mutató a Hoover-index, mely megmutatja, hogy mennyi forrást kellene

átcsoportosítani egyik térségből a másikba ahhoz, hogy teljes egyenlőség alakuljon ki. Képlete (LENGYEL-RECHNITZER, 2004 240-241.p.):

$$H = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n |x_i - f_i|$$

ahol $\sum x_i = 100, \sum f_i = 100$.

Ezzel az indexszel nem háztartásokat, hanem kistérségeket hasonlítottam össze, illetve a köztük lévő szocioökonómiai különbséget mértem, melynek abszolút értékét területitőke-modellben alindexként szerepeltetem.

A népkonyhák számának és kihasználásának alakulása azért jelent meg ebben az alindexben, mert ezzel a vidéki hajléktalanság arányát lehet mérni. A hajléktalanság a társadalmi integrációt szétfeszítő faktor (természetesen nem arról van szó, hogy a hajléktalanok társadalmilag káros funkciót töltenek be, hanem maga jelenség a lokális kohézió szétforgácsolását mozditja előre). A hajléktalanság urbánus jelenség volt a rendszerváltás elején, napjainkra azonban már a kisebb településeken is gyakran találkozhatunk hajléktalanokkal. A hajléktalan-ellátó intézményrendszer jellemzően (vannak kivételek) a nagyvárosokban jelentek meg, a népkonyhák a kisebb településeken élő mélyszegénységben élőkkel foglalkoznak. Ezzel az indikátorral tehát plasztikusan lehet mérni a vidéki szegénységet, a lokális dezintegrációt.

A közvádas- és gazdasági bűncselekmények megfigyelésével a lokális bizalmi viszonyokat lehet operacionalizálni (RUSSO-SMITH-ATKINSON, 2010; VENERI, 2011), mely a társadalmi tőke egyik kiemelt mutatója.

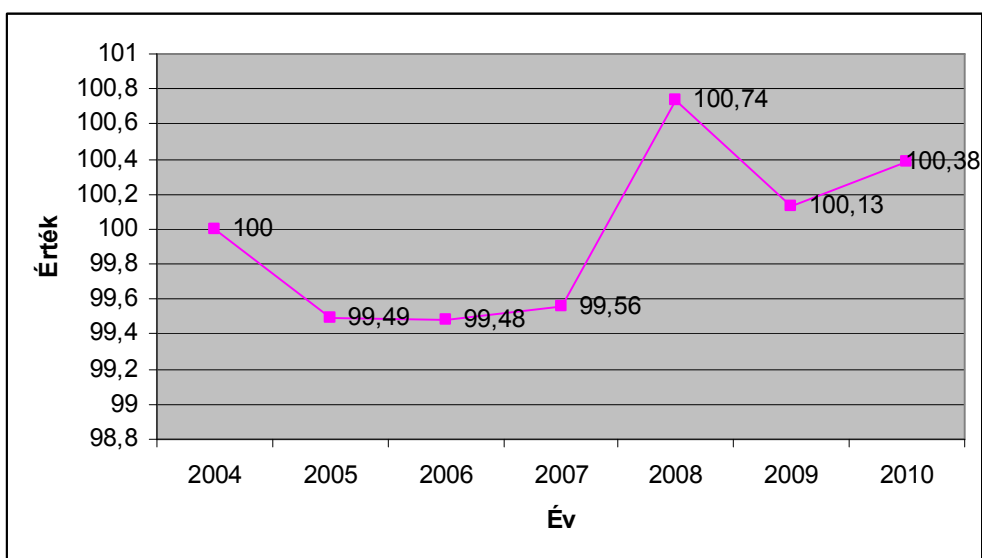
A válság előtti időszakban (2004 és 2008 között) a társadalmi tőke átlagos éves növekedési üteme meglehetősen alacsony volt: 0,34%-os. Ez az állandóság valószínűleg azzal magyarázható, hogy a helyi társadalmi viszonyrendszerek és struktúra viszonylag lassan reagált a gazdasági élet változásaira. A növekedési dinamika évente elhanyagolható mértékben javult, csak 2008-ra sikerült enyhe növekedést elérni, az ezt megelőző években hanyatlás volt.

A válság első két évében a növekedés átlagos üteme romlott, mértani átlaggal számolva 0,2%-ot. 2008-ról 2009-re némi romlás volt megfigyelhető, 2010-re szinte észrevehetetlen javulás. Érdekes módon ebben a periódusban a

Budapest növekedési dinamikája romlott kicsivel kevesebbet, évente átlagosan 0,12%-ot, míg a Csengerié még javult is 1,1%-ot.

A két periódus összehasonlításánál bebizonyosodott, hogy Budapest társadalmi tőke növekedésének üteme romlott csak 3%-ot, 1-1,5%-os romlást a kistérségek egyötöde könyvelhetett el, a többi stagnált, míg a kistérségek közel egytizede (pl.: Celldömöldi, Bicskei, Nyírbátori, Ózdi kistérségek) 4% feletti javulást produkált a válság alatt. Röviden: a válság első időszakában a fejlettebb kistérségek társadalmitőke-állománya zsugorodott, míg a marginalizált helyzetben lévőké nőtt, fejlettebb térségek általában deklasszáldtak. Ez részleges kiegyenlítődést eredményezett, de vegyük észre, ez lefelé irányuló nivelláció volt, nem a leszakadt kistérségek pozíciója javult, hanem a kedvezőbb helyzetűek deklasszáldtak.

A bázisviszonzszámok makroszinten azt mutatják, hogy a hazai kistérségek nem egészen kétharmada majdnem változatlan társadalmitőke-állománnyal rendelkezett 2010-ben, mint 2004-ben (lásd 9. ábra). A főváros 2,8%-kal kevesebb társadalmitőke-állománnyal rendelkezett 2010-ben, mint 2004-ben.

9. ábra: A társadalmi tőke alakulása bázisviszonzszámok alapján 2004 és 2010 között

Forrás: saját számítás

3.6 Kapcsolati tőke módosulásai

Ebbe a tőkefajtába a kommunikációs eszközök birtoklásával (mobiltelefon, Internet), az interperszonális és a gazdasági térszerkezet kihasználtságával kapcsolatos mutatók kerültek. CAMAGNI fogalmi modelljében hangsúlyozza, hogy a kapcsolati tőke a regionális növekedés forrásaként jelenik, hiszen az innovációs potenciál az interakciókon keresztül (is) kibontakozik. A kapcsolati hálózatok formális és informális keretek között jöhetnek létre. Az előbbiek általában civil szervezetekben, az utóbbiak klubokban alakulnak ki (Camagni ezért is nevezi ezeket klub-javaknak). Magyarországon ezek még viszonylag ismeretlenek, újak, ám az USA-ban, illetve Nyugat-Európában általánosan elfogadott szisztémák ezek. A voluntáris szektorban olyan kapcsolati tőke halmozható fel, mely konvertálható a gazdasági folyamatokban, így a regionális növekedés egyik motorjává válik. Az idősek klubjának működése (speciális klub-javak formálódnak itt) a társadalmi viszonyrendszer javulását eredményezi, így járul hozzá a regionális fejlődéshez (HAJNAL, 2013). A kapcsolati tőkét azonos indikátorral mérte CAMAGNI-CARAGLUI-PERUCCA, 2011 is.

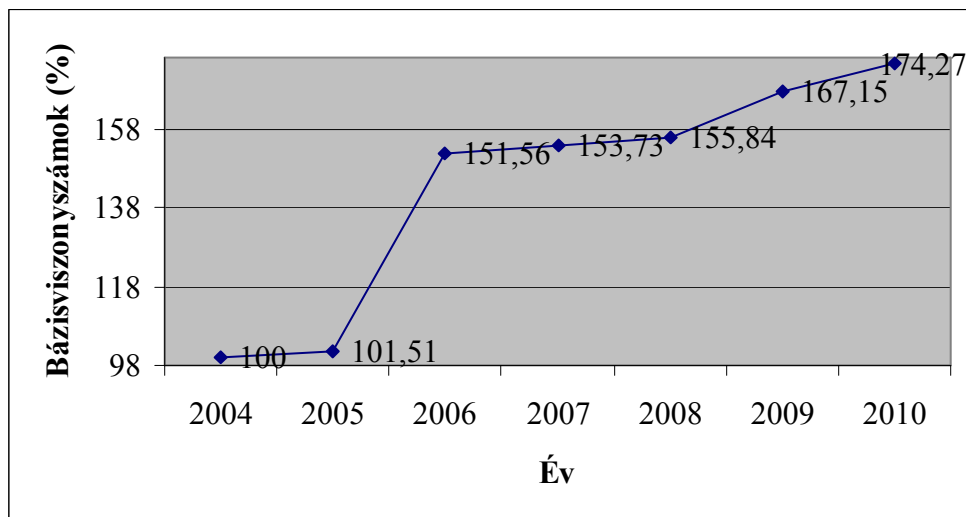
A kapcsolatitőke-állomány növekedésének kilengései rendkívüliek voltak 2004 és 2008 között a magyarországi kistérségekben. Az évenkénti átlagos növekedési ütem 1,38% volt ekkor. Csupán a Tiszaújvárosi és a Szobi kistérségek átlagos éves növekedési üteme csökkent 3,2%-ot ebben a periódusban. A kistérségek egyharmada 0,8%-os, kétharmaduk pedig jóval 1,4% feletti mértékben javította éves növekedési dinamikáját. Röviden: a kistérségek kapcsolati tőkéjének növekedése dinamikusan javult a válság előtt.

A gazdasági krízis első két évében a növekedés gyorsult, mértani átlaggal mérve 5,63%-os volt. Jellemző, hogy leggyorsabban fejlődő kistérségek növekedése esett vissza leginkább, a kapcsolati tőke közepes ütemű felhalmozását produkáló kistérségek stagnáltak. 4 (Baktalórántházai, Bodrogi, Sárospataki, Szobi) kistérség tudta javítani szignifikánsan éves növekedési dinamikáját (évi 14% felett) a válság ideje alatt.

Ha a két időszak növekedési ütemének teljesítményét hasonlítjuk össze, kimutatható, hogy 4,23 százalékponttal javult a válság alatt a kistérségek kapcsolatitőke-akkumulációval kapcsolatos teljesítménye. Ez valószínűleg összefüggésben van a telekommunikációs eszközök árának alakulásával, pontosabban csökkenésével.

A bázisviszonszámok alapján megállapíthatjuk, hogy 2004-ről 2010-re adott kistérségen milyen mértékű tőke-akkumuláció történt. 2006-ra kiugró

mértékű javulás indult el, ami után mérsékeltebb fejlődés folytatódott. A 10. ábra alapján kijelenthető, hogy bár a válság a kistérségek kétharmadán a kapcsolatitőke-felhalmozásának növekedését némileg visszavetette, a legdinamikusabban fejlődő tőkekomponens maradt.

10. ábra: A kapcsolati tőke bázisviszonyszámainak alakulása 2004 és 2010 között

Forrás: saját számítás

3.7. Kulturális tőke változásai

A kulturális tőkét a különböző kulturális intézmények (művelődési ház, mozi, múzeum, színház, stb.) számával, illetve kihasználtságával mértem, csakúgy, mint BRASIL- SAGUATI-BENNI, etc. 2012; CARAGLUI-NIJKAMP, 2008a.

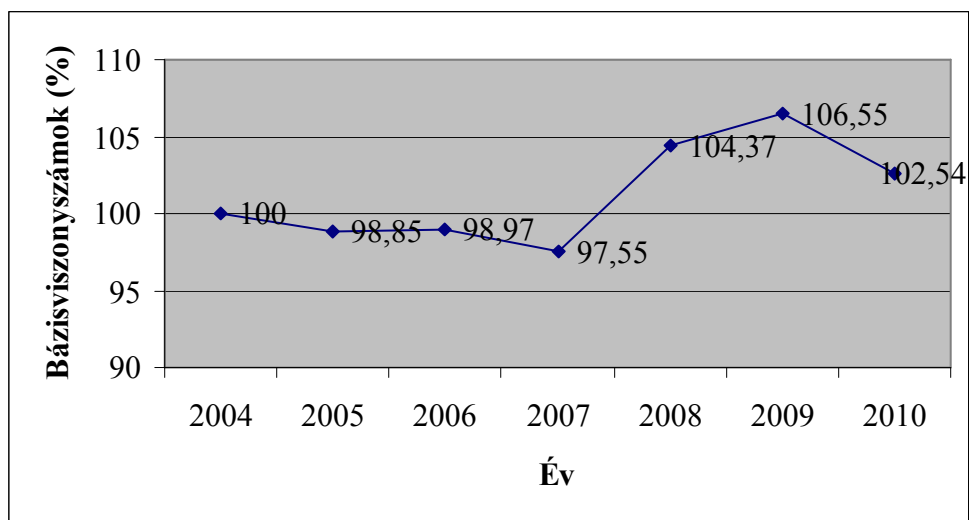
A kulturális tőke-felhalmozás ingadozása kimagasló volt a magyarországi kistérségeken már a válság kirobbanása előtt. Országos szinten mértani átlaggal számolva az éves növekedési ütem 3,14%-os volt. Ebben az öt évben a kistérségek több, mint egytizede veszítette el éves növekedési ütemének majdnem 1,8%-át, 28 kistérség pedig 1% körüli veszteséget realizált ebben a tekintetben. A kistérségek majdnem a fele stagnált, majdnem egytizede átlagosan évi 1,6%-os növekedést, közel egyötöd pedig efeletti javulást ért el.

A gazdasági válság két éve alatt a kistérségek kulturális tőke-akkumulációjának növekedési üteme zsugorodott, 1,08%-os volt. Ebben a

periódusban 30 kistérség növekedési átlagos évi üteme 5% feletti arányban esett vissza, a kistérségek együtöde (22,4%) 0,8%-kal csökkent, másik együtödének stagnált növekedési dinamikája. Csupán 3%-ának bővült kulturális tőke növekedésének üteme évi 1,8% körül, majdnem egyharmada (28,7%) pedig 1,7% feletti javulást produkált.

A két időszak közötti növekedésének teljesítményét hasonlítjuk össze, itt is elmondható, hogy a válság előtt a javulás üteme magasabb volt, mint a válság alatt. Számokban kifejezve: 2,06 százalékpontos volt a zsugorodás a válság alatt. Egyes kistérségek a válság alatt is (főként 2009-ben) több mint évi 5%-kal magasabb növekedési ütemet produkáltak, mint a válság előtt, ilyen volt az Abai, Abaúj-Hegyközi, Füzesabonyi, Ibrány-Nagyhalászi, Mezőcsáti, Mosonmagyaróvári, Sárvári, Szarvasi, Szekszerdi, Verezegyházi kistérségek. A növekedési ütem nagyarányú (átlagosan évi 10% feletti) visszaesésben is számos kistérség felfedezhető, úgymint a Bajai, Berettyóújfalui, Bicskei, Budaörsi, Hajdúszoboszlói, Kiskunfélegyházai, Marcali, Oroszlányi kistérségek.

A bázisviszonyyszámok elemzésével kiderül, hogy 2004 és 2006 között a kistérségek kulturális tőke-ellátottsága kismértékben romlott (lásd 11. ábrát). 2008-ban jelentős javulás vette kezdetét, ami a válság első évében is folytatódott, de 2010. végére közel 4 százalékpontos állományvesztés mutatható ki.

11. ábra: A kulturális tőke bázisviszonyyszámainak alakulása 2004 és 2010 között

Forrás: saját számítás

3.8. Területi tőke módosulásai 2004 és 2010 között

A területitőke-paradigma több új lehetőséget nyit meg a modern regionális tudomány elméleti és empirikus kutatásaiban. Ugyanis, a koncepció a materiális tőkejavak mellett a nem-tárgyi tőkefomákat is figyelembe veszi, ezzel a vizsgált térség értéke szélesebb perspektívában elemezhető. A területitőke-koncepció ezt az értéket számszerűsíti, kvantifikálja, egy számba (indexbe) sűríti. Ezzel a területi helyzetfeltárás (deskriptív szemlélet) és fejlesztési programok (normatív szemlélet) dolgozhatók ki. A helyzetfeltárás esetében – mint említettem, a disszertációban csak erre vállalkozom – a következő kutatási irányok adódtak, melyekkel újszerű eredmények érhetők el kistérségi szinten:

- a terület fejlettségi állapotának mérése,
- a növekedési ütem mérése,
- a konvergencia számítása,
- területi egyenlőtlenségek alakulása,
- a területi tőke ingadozásának magyarázása.

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy ilyen típusú elemzések már korábban is napvilágot láttak, ám azok leginkább a materiális tényezők figyelembe vétele alapján készültek. A területitőke-modell alkalmazásával azonban újabb, immateriális ismérvek kerülhetnek a vizsgálatba, ezzel még plurálisabb képet kapunk a területi állapotokról, folyamatokról.

A területi tőke az előbb vizsgált hét tőkefajta aggregálásából áll össze, azokat foglalja magába, tehát az alindexeket összesítő indexként is felfogható. Elsőként országos, majd kistérségi bontásban is megvizsgálom alakulását, tendenciáit.

A területitőke-értékek kiszámításának lépései:

1. az a priori főkomponens-analízis során megkapott indikátorok értékét standardizáltam és a szűk keresztmetszetekért történő büntetés eljárással korrigáltam,
2. ezt a számítást az adatbázis minden elemén elvégeztem,
3. az indikátorokat tőketípusonként aggregáltam, így minden kistérség 7 tőketípusának értékét megkaptam minden évre,

4. a 7 tőkefajta értékét kistérségenként aggregáltam, így először a kistérségi szintű területi tőke értéket számoltam ki,
5. végül, a kistérségi területi tőke értékeket is összevontam (számítani átlagát vettem), amivel a nemzetgazdasági szintű területi tőke értéket kaptam meg.

3.8.1. A területi tőke ingadozása

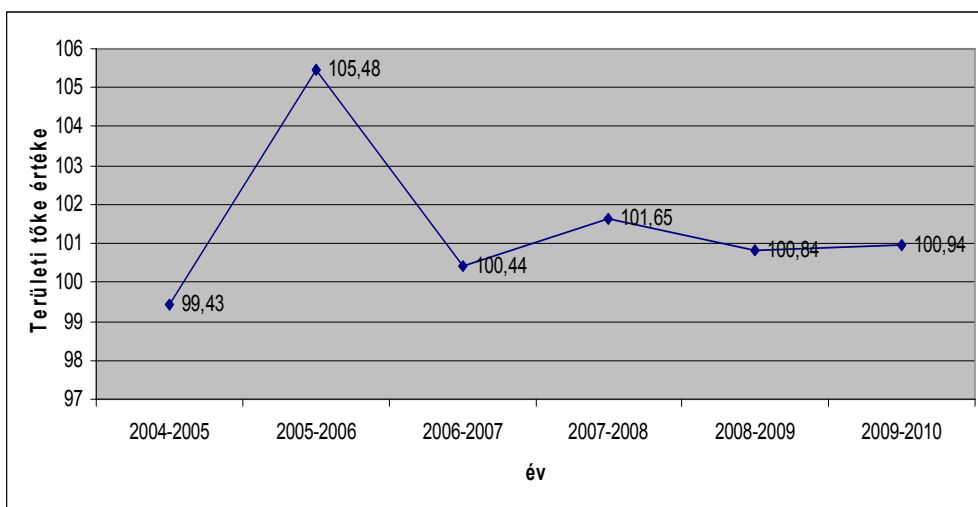
A területi tőke elemzésénél a MASST modell koncepcionális kiindulópontját vettem figyelembe, vagyis azt, hogy egy régió növekedése kihat az egész ország teljesítményére és a makrogazdasági fejlődés is meghatározza a regionális növekedést. A nemzetgazdasági növekedés az aggregált regionális fejlődésből áll össze, a régiók növekedésének összesítésével kapjuk meg a nemzetgazdaság fejlődési végeredményét.

A területitőke-javak nemzetgazdasági szinten a gazdasági krízis előtti 5 évben harmonikus növekedést mutattak kistérségenként, az évenkénti átlagos növekedési 0,53% volt. Ez magyarországi viszonyok között relatíve kiegyensúlyozott növekedési pályát jelent. Ebben a periódusban a legalacsonyabb átlagos évenkénti növekedési ütem a Balatonföldvári, Rétsági kistérségekben volt (0,3% körüli), míg a legnagyobb ütemű bővülés (2,4% körüli) a Bajai, Budaörsi, Hajdúszoboszlói, Hatvani, Kadarkúti, Kiskunfélegyházi kistérségekben mutatható ki.

A gazdasági válság első két évében nemzetgazdasági szinten a területi tőke évenkénti átlagos növekedési üteme 0,89% lett, ami 0,36 százalékpontos fejlődést jelent az előző periódushoz képest. A magyarországi kistérségek területitőke-növekedése tehát nem állt meg a válság első két éve alatt, sőt, elenyésző mértékben nőtt. A legnagyobb (évente 1% feletti) csökkenés az alábbi kistérségekben volt: Abaúj-Hegyközi, Budapest, Celldömölki, Ercsi, Gyáli, Mezőkövesdi, Pécsváradi. Átlag feletti növekedési dinamikáját a gazdasági krízis első két évében sem veszítette el (évenkénti átlagos bővülése 1,9% körüli volt) a Baktalórántházi, Jánoshalmi, Tabi, Vásárosnaményi kistérség.

A két periódus növekedési teljesítményének összehasonlításánál látszik igazán jól, hogy a hazai kistérségek makroszintű területitőke-felhalmozása hullámzott, láttuk, a válság két éve alatt 0,36 százalékponttal javult teljesítménye az előző 5 évhez képest. A 10. ábra részletesen bemutatja a területi tőke országos növekedési ütemét. Ebből kiserül, hogy a legnagyobb területitőke-felhalmozás 2005-ről 2006-ra történt, amit közvetlenül gyors visszaesés követett (lásd 12. ábra). Némi korrekció figyelhető meg az ez

utáni referenciapontban, ám a gazdasági krízis idejére szinte kiegyenesedik ez a vonal.

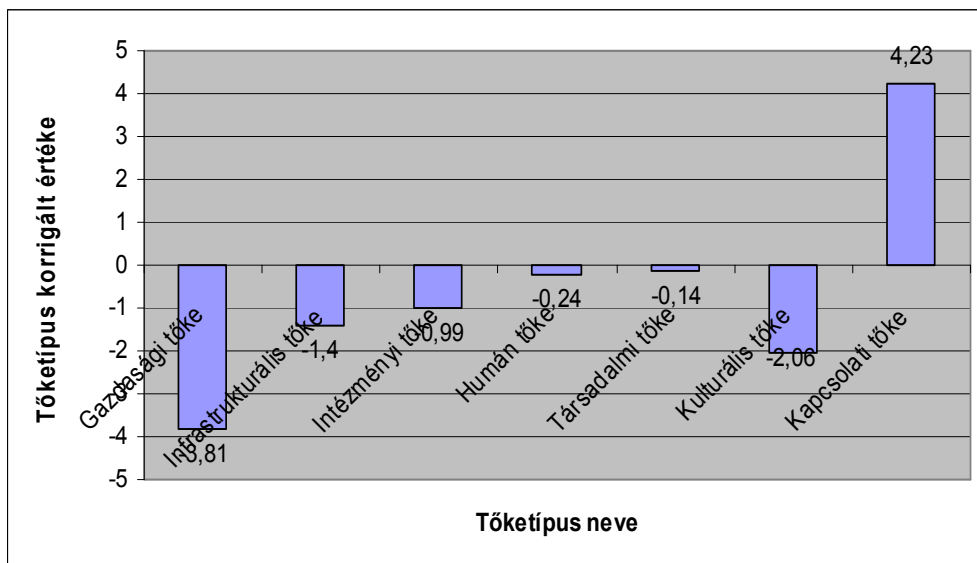
**12. ábra: A magyarországi területi tőke átlagos növekedési üteme
láncviszonszámok alapján 2004 és 2010 között**

Forrás: saját számítás

Ha figyelmünket leszűkítjük a kistérségekre, megállapítható, hogy ezekre különböző módon hatott a krízis: a kistérségek bő egyharmada egy százalék körüli arányban veszített növekedéséből, 54 kistérség stagnált, 31 kistérség növekedési potenciálja megközelítette 1%-ot, míg 29 kistérség 3%-os vagy e feletti mértékben javította bővülését. Az alábbi kistérségek növekedési üteme esett a legnagyobbat (4% felett) a válság miatt: Bajai, Bicskei, Dunakeszi, Érdi, Gyáli, Hatvani, Záhonyi, de a legnagyobb tendenciavesztést a Kiskunfélegyházai kistérség produkálta a 7,6%-os zsugorodással. A válság első két éve alatt kiemelkedő mértékben javult területi tőke növekedése a válság előtti periódushoz képest a Baktalórántházai, Nagykanizsai, Rétsági, Szécsényi, Szikszói és Zalaszentgrófi kistérségeknek. A legjobb eredményt ebben az összefüggésben a Jánoshalmi kistérség érte el 6,4%-kal. Jellemző, hogy az összes tőketípus koncentrációja csökkent a válság első két évében országosan, kivételt képezett ez alól a kapcsolati tőke, mely 4,23 százalékponttal magasabb növekedési ütemet produkált a gazdasági krízis ideje alatt, mint előtt.

Makroszinten elmondható, hogy a válság előtti és alatti 2 év során csupán a kapcsolati tőke növekedési üteme javult szignifikánsan, lásd a 13. ábrát. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a telekommunikációs eszközök ára csökkent, a válság sem volt képes csökkenteni, vagy legalább átalakítani a

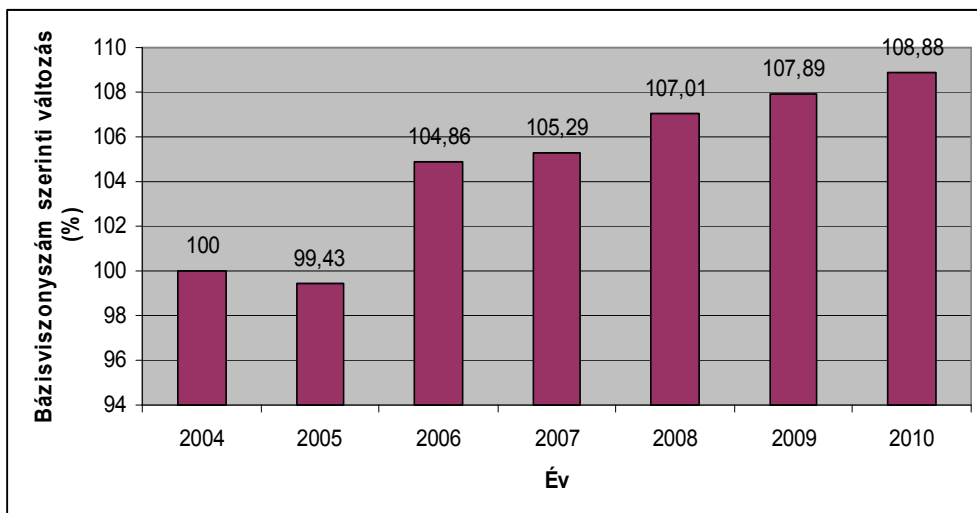
fogyasztói szokásokat. Talán nem meglepő, hogy a gazdasági tőke növekedési üteme zsugorodott a legnagyobb arányban, 4,81 százalékpont mérséklődést mértem a válság előtti és alatti 2 év összehasonlításában. Legkisebb mértékű romlás a társadalmi tőke (0,14 százalékpont) és a humán tőke (0,24 százalékpont) vonatkozásában mérhető. Ezeket a tőkefajtákat azért kerülhette el a válság kedvezőtlen hatása, mert ezek olyan immateriális tőkefajták, melyek nincsenek direkt (vagy csak többszörös áttételen keresztül) kapcsolatban a materiális tőkével.

13. ábra: A területi tőkét alkotó hét tőketípus növekedési ütemének összehasonlítása a válság előtti 5 évben és a válság alatti 2 évben (%pont)

Forrás: saját számítás

A bázisviszonyszámok arra utalnak a 14. ábrán, hogy Magyarország területitőke-állománya (egy kisebb hullámvölgygel 2005-ben és egy kisebb stagnálással 2009-ben) nőtt 2004 és 2010 között. A területitőke-koncentrációjának legnagyobb arányú bővülése 2005 és 2006 között volt. A világgazdasági krízis első éve inkább stagnálást eredményezett, majd utána enyhe növekedés kezdődött.

14. ábra: A magyarországi területi tőke alakulása bázisviszonszámok szerint 2004 és 2010 között

Forrás: saját számítás

3.8.2. Felzárkózó és leszakadó kistérségek, avagy az egyenlőtlenségek alakulása a területitőke-vizsgálat szempontjából

Most a területi tőke modell szempontjából vizsgálom kistérségi szinten a területi egyenlőtlenségek alakulását. A területi egyenlőtlenségek mérésének több módszere is létezik, én a decilisek szerinti felosztást választottam, ami bevett eljárás a regionális tudományban. Első lépésben a területi tőke értékek alapján nagyság szerinti sorrendbe állítottam a kistérségeket, majd a legnagyobb és a legkisebb érték különbségét 10 egyenlő részre osztottam (az 1. decilisbe a legmagasabb, a 10. decilisbe a legkisebb területi tőke értékkel rendelkező kistérséget soroltam). Ezután kiszámítottam, hogy adott decilisbe hány kistérség tartozik. Ezt mind a hét évre vonatkozóan elvégeztem, a részletes eredmények az 3. mellékletben találhatók.

Kutatói hipotézisként fogalmazódott meg a gondolat, hogy Budapest olyan magas területi tőke értékkel fog rendelkezni, hogy ki kell emelni a vizsgálatból. Azonban ezt a feltevést az adatok cáfolták. A 2. mellékletben szereplő korrigált adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy a monocentrikus térszekezet, a főváros-központúság kezd átalakulni Magyarországon. Az adatok szerint 2004-ben Budapest és a Balatonfüredi kistérség korrigált értéke között elhanyagolható a különbség (a fővárosnak 0,3476, Balatonfürednek 0,3409 értékű volt). A következő két évben Balatonfüred meg is előzte a fővárost. Az ezutáni négy évben végig Budapest maradt az élen, ám nem olyan nagy eltéréssel, mint az vártam volna.

Megfogalmazódott az, hogy a fővárost jobb lenne kiemelni az adatsorból, mert olyan kiugró értéket képvisel, amely már torzítja az adatokat. Ezt a hipotézist az adatok nem indokolták. A 9. táblázatból kiolvasható, hogy 2007-2010 közötti periódusban szignifikánsan nem változtak volna a területi egyenlőtlenségek, ha Budapestet kiveszem. Látható, hogy inkább az 1., 3., 5. decilisbe tartozó kistérségek száma módosult volna némileg, ha a fővárost figyelmen kívül hagyom. Röviden: módosultak volna a területi differenciáltságot mutató adatok ha kiveszem Budapestet, ám nem szignifikáns mértékben. Az összefoglaló adatok a 7. táblázatban, a részletes adatok a 3. mellékletben tekinthetők meg. A decilisek szerinti további elemzésemben a Budapestet figyelembe vevő adatosorral dolgoztam.

Decilisek sor-száma	Decilisbe tartozó kistérség száma főváros nélkül (2007)	Decilisbe tartozó kistérség száma fővárossal együtt (2007)	Decilisbe tartozó kistérség száma főváros nélkül (2008)	Decilisbe tartozó kistérség száma fővárossal együtt (2008)	Decilisbe tartozó kistérség száma főváros nélkül (2009)	Decilisbe tartozó kistérség száma fővárossal együtt (2009)	Decilisbe tartozó kistérség száma főváros nélkül (2010)	Decilisbe tartozó kistérség száma fővárossal együtt (2010)
1.	3	1	3	1	3	2	4	3
2.	4	3	5	3	3	2	4	3
3.	6	3	5	3	4	3	5	4
4.	5	6	5	4	8	7	7	5
5.	17	9	12	10	10	7	15	12
6.	23	23	22	20	21	18	22	20
7.	28	28	26	30	34	31	31	33
8.	45	44	45	50	49	51	46	52
9.	29	42	30	34	33	35	28	30
10.	14	15	21	19	9	18	12	10

7. táblázat: A hazai kistérségek decilisek szerinti megoszlása 2007-2010 között a területitőke-koncepció szerint (db)

Forrás: saját számítás

Az 1. decilisbe a legmagasabb értékű kistérségek kerültek, a kutatásba bevont időszak alatt maximum 3 kistérség érte el a legfelső 10%-os értéket (lásd a 7. táblázatot). A Balatonfüredi és Budapest kistérség mindvégig ebbe a kategóriába maradtak, a Pécsi, Egri, Veszprémi és Budaörsi kistérségek egymást felváltva, néha értéke el csak ezt a legfelső határt. 2007-ben és 2008-ban csak a főváros egyedül volt képes bekerülni ebbe csoportba. A 3. decilisbe viszonylag stabilan 4-5 kistérség maradt mindvégig.

A középső (4, 5, 6) decilisek alakulása igen érdekes volt ebben a periódusban, 2004-ről 2010-re az ide tartozó kistérségek száma közel 30%-

kal csökkent, ezek a térségek deklasszálódtak. A 4. decilisbe tartozó kistérségek száma szignifikánsan csökkent évről évre. A középső intervallumba tartozó kistérségek száma csökkent, ezzel párhuzamosan az alatta lévő deciliseké nőtt, főként a 7. és 8. decilisé. Másként, az átlagos értékkel bíró kistérségek leszakadtak, jellemzően az alsóközép szintű csoportokhoz kerültek át. A legszegényebb, legkisebb területi tőkével rendelkező kistérségek száma sajátos módon alakul, idővel számuk mérséklődik, bár a 10. decilisbe tartozók száma hektikusan alakul.

A legkisebb területi tőkeértékkel bíró kistérségeket összefogó decilis jelentős módosulásokon ment át. 2004-ről 2005-re a 8. és 9. decilisbe tartozó kistérségek száma csökkent, míg a 10. decilisé emelkedett. Mivel az összes decilis értéke nagyjából változatlan maradt, logikus, hogy az amúgy is alacsonyabb területi tőkével rendelkező kistérségek ekkor veszítettek értékükből. Viszonylag nagy volt a ki- és belépő kistérségek száma ebbe a legalsó kategóriába, mégis mindvégig a legutolsó helyen maradt mindvégig a Baktalórántházai, Ózdi, Záhonyi, Mezöcsáti, Nagykállói, Nagykátai, Szikszói és Hajdúhadházi kistérség. A területitőke-paradigma szempontjából ezek a leghátrányosabb kistérségek, ahol az egyenlőtlenség reprodukciós tényezői láthatóan szembetűnően erősek.

Ha földrajzi szempontból vizsgáljuk a kistérségek decilisek szerinti alakulását, megállapítható, hogy a Duna vonalától keletre eső részeken található a legtöbb olyan kistérség, mely a két legalsó decilisbe tartozik (lásd a 15-21. ábrákat). A 10. decilisbe általában Tiszántúli (keleti és északkeleti) kistérségek, Dunántúlról esetenként 1-2 kistérség került. A főváros, a Balaton környéki és nyugat-magyarországi térségek a legmagasabb területi tőke értéket kapták. Szeretném jelezni, hogy rendszerint a legmagasabb területi tőkével bíró kistérségekben a turizmus kiemelt szerepet tölt be.

15. ábra: A 2 legalsó és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2004-ben

Forrás: saját számítás

16. ábra: A 2 legalsó és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2005-ben

Forrás: saját számítás

17. ábra: A 2 legelső és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2006-ban

Forrás: saját számítás

18. ábra: A 2 legelső és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2007-ben

Forrás: saját számítás

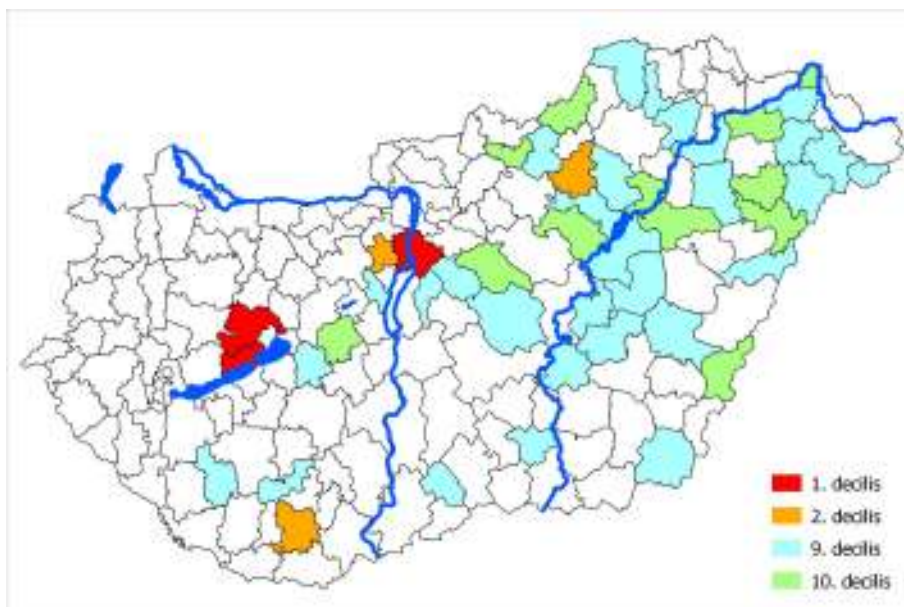
19. ábra: A 2 legelső és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2008-ban

Forrás: saját számítás

20. ábra: A 2 legelső és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2009-ben

Forrás: saját számítás

21. ábra: A 2 legelső és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2010-ben

Forrás: saját számítás

A területi különbségek elemzésénél feltűnő, hogy a területitőke-vizsgálat Magyarország főváros központúságáról alkotott felfogást pontosította: Budapest a válság előtt és alatt is mindvégig megőrizte vezető pozícióját, az első három legmagasabb területi tőkével bíró terület között van számon tartva. Azonban 2005-ben és 2006-ban a Balatonfüredi kistérség került az első helyre, hagyva Budapestet (lásd az 2. mellékletet). 2005-ben még jelentős mértékben nötte túl a Balatonfüredi kistérség a fővárost, ám 2006-ra ez a differencia elenyészővé vált és a következő évben Budapest átvette a vezető szerepet újból. Mindez arra enged következtetni, hogy a hazai főváros területi tőkéjét néhány kistérség meg tudja közelíteni, akár túl is képes szárnyalni; a jól ismert monocetrikus térszerkezet kezd átalakulni.

A krízis előtti 5 év alatt komoly területitőke-felhalmozás történt Budapesten, ez 9%-os volt. A fővárosban a területi tőke szignifikáns mértékben nőtt: a sorrendbe állított, stabilan (ha a 2005-ös és 2006-os évektől eltekintünk) a második helyen lévő Balatonfüredi kistérség és Budapest között 2004-ben a területitőke-érték különbsége még elenyésző volt, ám a főváros 2008-ra már majdnem 10%-kal magasabb területitőke-ellátottsággal bírt, mint a Balatonfüredi kistérség. Budapest területitőke-felhalmozó képessége

szignifikánsan nagyobb, mint a többi magasabb területi tőkével bíró kistérségé.

Ha a 20 legfejlettebb kistérség földrajzi elhelyezkedését nézzük meg a 2. mellékletben, megállapítható, hogy a Dunántúli kistérségek felülreprezentáltak a Duna vonalától keletre található kistérségekkel szemben (ENYEDI, 2012; KÁPOSZTA-NAGY-KOLLÁR, 2010). A jól ismert területi diverzifikáció (Budapest centrikusság, és „nyugatról keletre csökkenő fejlettség”) pontosan kiolvasható a fent említett táblázatokból (BELUSZKY, 2008).

A 2004 és 2008 közötti 20 legalacsonyabb területitőke-ellátottsággal rendelkező hazai kistérség annyiban hasonlít a legfejlettebbekhez, hogy ebben a csoportban is végig majdnem ugyanazok a kistérségek találhatók, csupán a csoporton belüli helyük változott. A csoporton belüli kétirányú (deklasszálódás és felfelé irányuló) mobilitás egyértelmű, de a csoportból való kikerülés alig látszik. Mindez talán nem is meglepő, hiszen meglehetősen rövid periódust vizsgálok.

Figyelmere méltó, hogy a válság előtti öt év alatt a 20 legrosszabb helyzetben lévő kistérség pozíciója szignifikánsan romlott, zsugorodásuk elérte átlagosan a 8%-ot, míg a 20 legfejlettebb kistérségben 5 év alatt átlagosan 7%-kal nőtt. A területi egyenlőtlenségek elszabadultak a válság előtt Magyarországon, ebben az összehasonlításban konvergencia nem alakult ki a válság előtt.

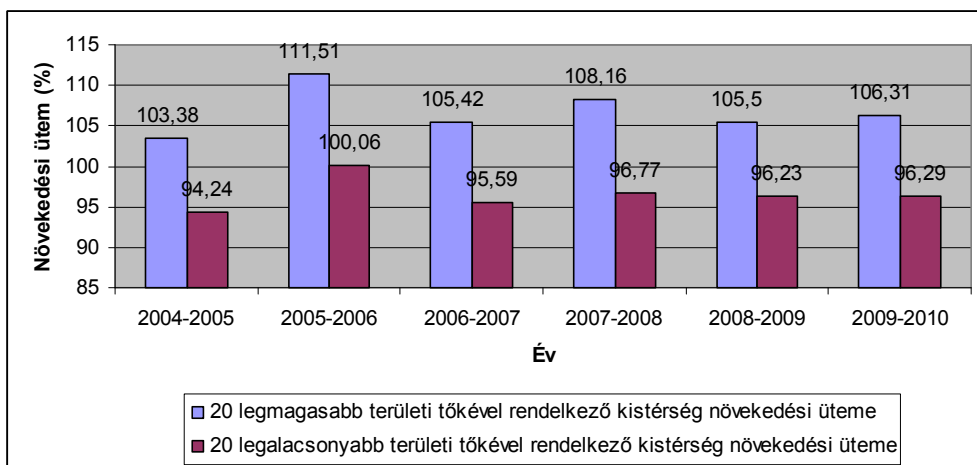
A hitelválság hatása az első évben Budapest területitőke-ellátottságát elhanyagolható mértékben érintette: ennek korrigált értéke 0,3826-ról 0,3819-re csökkent. Ez a romlás minimálisnak tekinthető. A második évben azonban (2010. végére) 9,65%-kal csökkent a korrigált értékű területi tőkéje 2009-hez képest, de még így is megőrizte vezető helyét. Az előzőkkel összevetve megállapítható, hogy a válság előtti 5 év alatt felhalmozott területi tőkéjének majdnem felét Budapest elveszítette a 2010-es évben.

A válság alatt a 20 legfejletlenebb kistérség területitőke-ellátottsága kismértékben javult, illetve stagnált. A válság tehát a legfejlettebb fővárost érintette a legkedvezőtlenebbül, míg az alulfejlett kistérségek megőrizték, illetve kisebb mértékben még javították is pozíciójukat.

A továbbiakban a fejletlen kistérségek felzárkózását, konvergenciáját vizsgálom. Arra keresem a választ, hogy az alacsonyabb területi tőkével rendelkező kistérségek gyorsabban növekedtek-e, mint a fejlett, magas területitőke-ellátottsággal rendelkező kistérségek. Ezt a jelenséget a regionális tudományban konvergenciának nevezik (LENGYEL-RECHNIZTER, 2004 238-240.p.). Ki kell emelni, hogy nem béta-

konvergencia mérése történik, mert az általában – nem mindig, bizonyos típusainál vannak kivételek – az egy főre jutó tőke és jövedelem közeledése alapján számítható ki; a feltételes béta-konvergencia több tényezőt is figyelembe vesz, ám ez sem fedi le a területitőke-modell által meghatározott összes tőkekomponenst. Röviden: én most nem béta-konvergenciát, hanem konvergenciát, illetve felzárkózást vizsgálok. Vagyis, a disszertációban konvergencia akkor mutatható ki, ha az alacsonyabb területitőke-értékkel rendelkező kistérség átlagos évi növekedési üteme nagyobb, mint a magasabb területi tőkével rendelkező kistérségek átlagos évi növekedési üteme. Egy másik aspektusból: felzárkózásról akkor beszélünk, ha a legmagasabb és legkisebb területi tőke értékkel bíró kistérségek területi tőke értéke közötti különbség idővel csökken.

A 22. ábrán látható, hogy a 20 legmagasabb területi tőkével bíró kistérség közötti éves átlagos növekedés messze magasabb volt minden évben, mint a 20 legalacsonyabb területi tőkével rendelkező kistérség esetében. A 20 legmagasabb területi tőkével bíró kistérség 7 év alatti mértani átlaggal mért éves növekedési átlaga 4,83% volt, míg ez a 20 legalacsonyabb területi tőkével rendelkező kistérség esetében nem emelkedés, hanem 4,75%-os csökkenés volt. A kettő között 9,58 százalékpont a különbség. Ha a két periódus (válság előtti 5 év, valamint a válság alatti 2 év) átlagos növekedését hasonlítjuk össze, akkor hasonló következtetések vonhatók le. A válság előtt a 20 legnagyobb területitőke-állománnyal rendelkező kistérség növekedésének éves átlaga 5,73%, a válság két éve alatt ez 5,16%-ra zsugorodott. A csökkenés mértéke elenyésző volt. A 20 legalacsonyabb területitőke-ellátottsággal bíró kistérség válság előtti 5 évében a csökkenés átlagos üteme 4,51%, addig a 2009-2010 között ez 4,26% volt. A 20 legalacsonyabb és 20 legmagasabb területi tőkével rendelkező kistérség között Magyarországon 2004 és 2010 között nem alakult ki konvergencia, felzárkózás. Épp ellenkezőleg, a köztük lévő distancia nőtt.

22. ábra: A 20 legmagasabb és legalacsonyabb területi tőkével rendelkező kistérség növekedési üteme 2004 és 2010 között

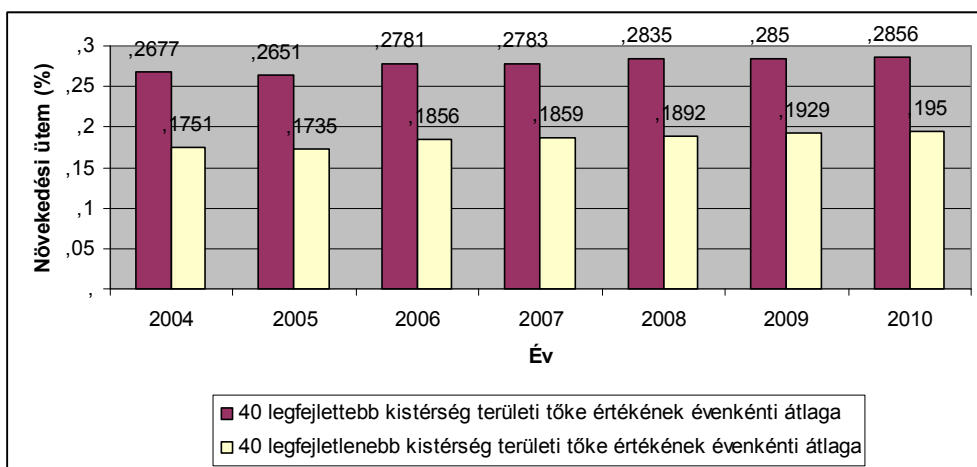
Forrás: saját számítás

Ha a 20 legmagasabb és 20 legalacsonyabb területi tőkével rendelkező kistérséget vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy a gazdasági krízis előtti öt évben mindkét csoportot viszonylag harmonikus fejlődés jellemezte. Nagyjából ugyanazok a kistérségek találhatók a fejlett és a fejletlen kistérségek között, a csoporton belüli pozíciók között történt némi változás (BELUSZKY, 2007a; 2007b).

A felzárkózás mérése mindig viszonyítás kérdése: mit hasonlítunk össze mivel. Az előzőktől eltérő eredmény jön ki, ha nem a 20, hanem a 40 legmagasabb és legkevesebb területitőke-értékkel rendelkező kistérség növekedési ütemét hasonlítom össze. Most tehát azt nézem meg, hogy nagyobb elemszámú, egymástól legtávolabb álló két konglomerátum között mekkora volt a két időszakban a távolság. Ennek mérésénél első lépésben a 174 kistérség 40 legmagasabb és 40 legkisebb területitőke-értékkel bíró kistérségeit válogattam le mind a 7 évre vonatkozóan. Láncviszonyszámok alapján az évenkénti átlagos növekedési ütemet kiszámoltam, majd ezek mértani átlagát véve, megkaptam az adott év 40 legkisebb és legnagyobb területitőke-ellátottsággal rendelkező kistérség növekedési ütemét.

Az eredmények szerint a 40 legkisebb területi tőkével rendelkező kistérség átlagos évi növekedési üteme 0,24%-os volt, míg a 40 legnagyobb területi tőkével rendelkező kistérség területi tőkéje nem nőtt, hanem zsugorodott 2,26%-kal. A felzárkózás, a konvergencia ebben a kontextusban már kimutatható, de ez csak úgy alakulhatott ki, hogy a fejlettebb kistérségek zsugorodtak, a legrosszabb pozícióban lévők pedig minimálisan nőttek (lásd

a 23. ábrát). A területi diverzifikáció mérséklődése tehát statisztikailag mérhető, de a deklasszálódás és nem a felfelé irányuló mobilitás miatt.

23. ábra: A 40 legmagasabb és legalacsonyabb területi tőkével rendelkező kistérség növekedési üteme 2004 és 2010 között

Forrás: saját számítás

Más aspektusból vizsgálva, a bázisviszonyyszámok – természetesen – hasonló eredményt mutatnak, talán egyértelműbb magyarázatot adnak, de természetesen ugyanarra a következtetésre jutunk. Az erre vonatkozó eredményeket a 8. táblázat plasztikusan szemlélteti. Látható, hogy a periódus elején a 40 legkisebb területi tőkével bíró kistérség növekedési üteme azonos volt a 40 legmagasabb területi tőkével bíró kistérségével. Ám 2007 után a két csoport ellentétes irányú mozgása figyelhető meg. Amikor a fejlettebb kistérségek növekedése javult, akkor a fejletlenebbeké romlott, és fordítva.

Időszak	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010
40 fejlett kistérség növekedési üteme	99,0372	104,8594	100,0331	101,8461	100,5525	100,1335
40 elmaradott kistérség növekedési üteme	99,0487	107,0229	100,2039	101,7817	101,9696	101,1332

8. táblázat: A 40 legkisebb és legnagyobb területitőke-ellátottsággal rendelkező kistérség növekedési üteme bázisviszonyyszámok alapján (%)

Forrás: saját számítás

Elmondható, hogy konvergencia bizonyos esetekben kimutatható, más esetekben nem. A kérdés az, hogy hány magas és alacsony területi tőkével rendelkező kistérség átlagos évi növekedését hasonlítom össze. Én két különböző elemszámú konglomerátumot vettem össze. Ha a 20 legjobb és 20 legrosszabb helyzetű kistérség növekedésének mértani átlagát hasonlítom össze, akkor nem állapítható meg konvergencia. Azonban, ha a 40 legnagyobb és a 40 legkevesebb területitőke-ellátottsággal rendelkező kistérséget hasonlítom össze, akkor a konvergencia egyértelműen kimutatható. Mint fentebb utaltunk rá, a felzárkózás struktúrája rossz. *Ez azt jelenti, hogy a magas területitőke-javakkal rendelkező kistérségek lecsúszása, deklasszálódása és a legkevesebb területitőke-ellátottsággal rendelkező kistérségek minimális javulása által keletkezett ez a felzárkózás.* Még rövidebben: a vizsgált időszakban a 20-20 legalsó és a legfelső területitőke-állományú kistérségek között a távolság nőtt. Ha a 40 legrosszabb és 40 legjobb helyzetű közötti különbséget nézzük, akkor a távolság csökkent, konvergencia kimutatható.

3.8.3. A területi tőkét meghatározó faktorok

A továbbiakban arra kerestem a választ, hogy a területi tőke értékét mely tőketípus, milyen mértékben határozta meg 2004 és 2010 között Magyarországon. Ezt korreláció- és szignifikanciaelemzéssel állapítottam meg. Ez az eljárás lehetőséget teremt arra, hogy a területitőke-konceptió teoretikus hátterét gyakorlati ismeretekkel bővítsem – magyarországi körülmények között.

Többváltozós regresszióelemzést (ahol kettő vagy több magyarázó változóval lehet összefüggésbe hozni a független változót) alkalmaztam. Azt mértem tehát, hogy a területi tőke értékét (függő változó) a hét tőketípus (magyarázó változók) milyen mértékben határozta meg a vizsgált időszakban.

Elsőként a változók közötti korrelációt vizsgáltam meg, melyből a változók közötti kapcsolat erősségét lehet megállapítani, kauzális viszonyt nem. Az empirikus vizsgálat több új, továbbgondolásra alkalmasnak tűnő eredményt szolgáltat. A 9. táblázatból egyértelműen látszik, hogy az infrastrukturális és társadalmi tőke mint független változók, alig mutatnak kapcsolatot a területi tőkével, hatásuk elhanyagolható volt a 7 év alatt. Esetükben az r értékei alacsonyak, korrelációs együtthatói évről évre laza kapcsolatot mutatnak a területitőke-értékeivel. Jelezni szeretném, hogy a magyarázó változók közötti lineárisnak feltételezett kapcsolat meglehetősen gyenge minden évben, ami jónak nevezhető, hiszen korábban főkomponens-analízissel a multikollinearitást kiszűrtem, ami a többváltozós regresszióelemzés egyik feltétele.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Gazdasági tőke	r=0,763 sig.=0,000	r=0,789 sig.=0,000	r=0,801 sig.=0,000	r=0,823 sig.=0,000	r=0,799 sig.=0,000	r=0,784 sig.=0,000	r=0,780 sig.=0,000
Infra- strukturális tőke	r=0,376 sig.=0,000	r=0,318 sig.=0,000	r=0,311 sig.=0,000	r=0,409 sig.=0,000	r=0,426 sig.=0,000	r=0,434 sig.=0,000	r=0,389 sig.=0,000
Intézményi tőke	r=0,679 sig.=0,000	r=0,719 sig.=0,000	r=0,714 sig.=0,000	r=0,699 sig.=0,000	r=0,714 sig.=0,000	r=0,750 sig.=0,000	r=0,763 sig.=0,000
Humán tőke	r=0,682 sig.=0,000	r=0,696 sig.=0,000	r=0,661 sig.=0,000	r=0,641 sig.=0,000	r=0,661 sig.=0,000	r=0,655 sig.=0,000	r=0,655 sig.=0,000
Kapcsolati tőke	r=0,860 sig.=0,000	r=0,883 sig.=0,000	r=0,878 sig.=0,000	r=0,891 sig.=0,000	r=0,885 sig.=0,000	r=0,869 sig.=0,000	r=0,873 sig.=0,000
Kulturális tőke	r=0,846 sig.=0,000	r=0,842 sig.=0,000	r=0,843 sig.=0,000	r=0,856 sig.=0,000	r=0,862 sig.=0,000	r=0,849 sig.=0,000	r=0,861 sig.=0,000
Társadalmi tőke	r=0,260 sig.=0,000	r=0,309 sig.=0,000	r=0,299 sig.=0,000	r=0,293 sig.=0,000	r=0,272 sig.=0,000	r=0,158 sig.=0,000	r=0,131 sig.=0,000

9. táblázat: A területi tőke komponensei közötti korrelációelemzés eredményei

Forrás: saját számítás

Magyarországon 2004 és 2010 között a területi tőke értékeinek változásaira legnagyobb hatással a kapcsolati- és a kulturális tőke volt, ez a strukturális állapot mindvégig állandó maradt. 2007 után az intézményi tőke és a gazdasági tőke befolyásoló ereje felcserélődött, a továbbiakban a modell belső szerkezete konstans maradt.

A többváltozós regressziós eljárással megvizsgáltam, hogy a területi tőkét alkotó tőkekomponensek egyenként évről évre milyen mértékben határozták meg magát a területi tőkét. Mivel ez kissé összetett folyamatot ír le, egyszerűsítettem a többszörös determinációs együtthatók végső értékét a 10. táblázatba. A modell viszonylag állandónak mondható, strukturális változás 2007-től kezdődött el, amikor az infrastrukturális tőke magyarázó ereje csökkent, helyére a gazdasági tőke került. Ezen a sorrenden a 2008-as gazdasági krízis sem módosított. Ami még igazán fontos lehet, hogy az immateriális tőkejavak együttes hatása statisztikailag is kimutatható a területitőke-felhalmozásban. A korábbi sejtések bizonyíthatóvá váltak.

	2004-2006	2007-2010
1.	Kapcsolati tőke	Kapcsolati tőke
2.	Kulturális tőke	Kulturális tőke
3.	Intézményi tőke	Gazdasági tőke
4.	Gazdasági tőke	Intézményi tőke
5.	Humán tőke	Humán tőke
6.	Társadalmi tőke	Társadalmi tőke
7.	Infrastrukturális tőke	Infrastrukturális tőke

10. táblázat: Többszörös determinációs együttható értékének változása tőketípusonként 2004 és 2010 között

Forrás: saját számítás

3.8.4. A területi tőke változásának okairól

Eddig megvizsgáltam, hogy 2004 és 2010 között a területi tőke koncentrációja kistérségenként hogyan változott. Ebben az alfejezetben arra keresem a választ, hogy a területi tőke kistérségi növekedésének és zuhanásának milyen magyarázata van. Eszközrendszerem korlátozott, mert a disszertáció műfaját tekintve nem esettanulmány, hanem longitudinális vizsgálat, vagyis adott időszakon belüli területi mozgást, trendet mutat be. Ha mind a hét évre vonatkozóan mind a 174 kistérség területi tőkéjének alakulását megvizsgálom, akkor az adatok kezelhetetlenné válnának. Ezért a területi tőke értékek növekedésének és csökkenésének magyarázatánál az alábbi módon jártam el⁹:

1. A 2004-es és 2010-es évek kistérségi adatait összehasonlítottam, ebből kiderült, hogy melyik kistérségnek sikerült a legnagyobb területi tőke koncentrációt elérnie, és melyik veszített a legtöbbet a válság idejére.
2. Így kialakult egy sorrend, az elején a legnagyobb területi tőke növekedést elérte, a végén a legnagyobb zsugorodást realizált kistérségek találhatók (a részleteket lásd a 4. mellékletben).
3. A kistérségeket területi tőke értékük alapján öt csoportra bontottam, lásd a 11. táblázatot:

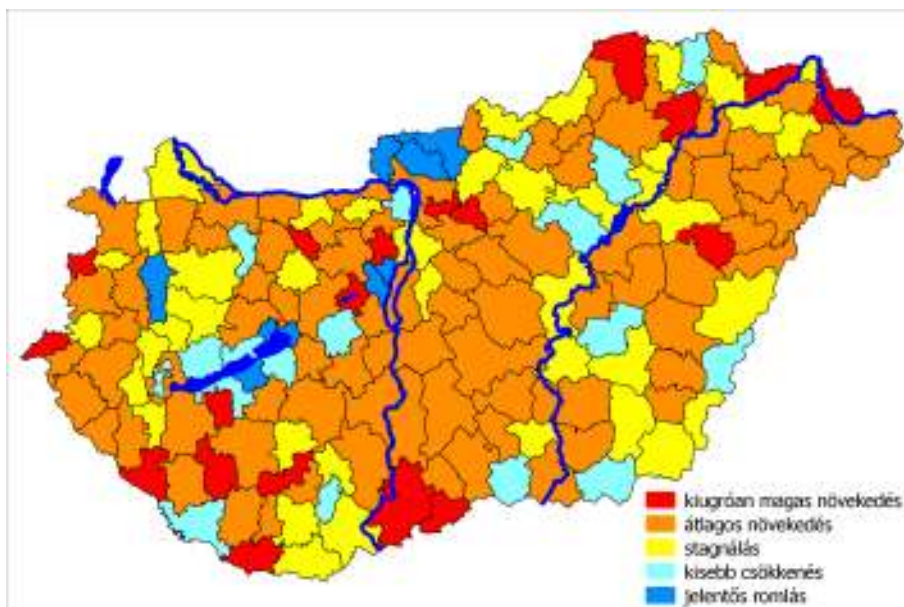
⁹ Az okok keresésével összefüggő módszertani lépések a disszertáció munkahelyi védésén fogalmazódtak meg bennem először, a segítő instrukciókért köszönettel tartozom Csáky György, Hajnal Béla, Sikos T. Tamás, valamint Tóth Tamás professzor Uraknak.

Növekedés mértéke	Növekedés/csökkenés minősítése
15,5%<	Kiugróan magas növekedésű kistérség
7,53%-15,49%	Átlagos növekedésű kistérség
7,52%-4%	Stagnáló kistérség
3,9- -0,4	Enyhén csökkenő kistérség
-0,5%>	Jelentősen romló kistérség

11. táblázat: A területi tőke értékek alapján történő fejlettségi szintek klasszifikációja

4. Ezután arra kerestem a választ, hogy a kistérségek területi tőkéjének hét tőkekomponense hogyan változott meg a 2004-ről 2010-re, vagyis, mi indukált növekedést, illetve csökkenést az adott kistérségben. Ezt többváltozós regressziós eljárással állapítottam meg (PERUCCA, 2013). Az alindexek (tőketípusok) beazonosítása után megnéztem, hogy melyik hozzá tartozó indikátor módosult jelentősebb mértékben. Tehát az adatok „visszafejtésével” leszűrhető a figyelem azokra a mutatókra, melyek változása szignifikánsan meghatározta a kistérség területi tőke koncentrációját. Más szavakkal, ebből az eljárásból kiderül, hogy mik voltak ekkor a növekedés és a csökkenés forrásai a hazai kistérségekben.

2004. és 2010. között a területi tőke átlagos növekedése 8,8%-os, vagyis az átlagos évi növekedés 1,25%-os volt. A legnagyobb területi tőke veszteséget a Rétsági (13,28%), Balatonföldvári, Balatonalmádi, Szobi, Ercsi és Érdi kistérségek realizálták. A területitőke-akkumulációban a Budaörsi, Bajai, Vásárosnaményi, Lengyeltóti, Csurgoi, Szentgothárdi, Edelényi kistérségek voltak a legsikeresebbek. Az eredményeket lásd a 24. ábrán.

24. ábra A 2004 és 2010 közötti területi tőke értékek változása kistérségeként

Forrás: saját számítás

A stagnáló kistérségek (ide azok a szubrégiók tartoznak, melyek területi tőkeértéke alig változott 2004-ről 2010-re) földrajzi elhelyezkedésük alapján sztochasztikusak, nem követnek semmilyen mintát (lásd 23. ábrát). Összesen 42 kistérség került ide, jellemző rájuk, hogy a hét tőkefajta majdnem ugyanolyan formában és mértékben határozza meg ezen kistérségek összesített területi tőkéjét, mint makroszinten (az országos adatokkal kapcsolatban lásd a 12. táblázatot). Megállapítható, hogy a magyarországi kistérségek akkor kerülnek kissé visszafogottabb, de harmonikus növekedési pályára, ha a területitőke-komponenseik az alábbi sorrendben definiálják a területi tőke összevont értékét: (1) kulturális tőke, (2) kapcsolati tőke, (3) gazdasági tőke, (4) intézményi tőke, (5) humán tőke, (6) társadalmi tőke, (7) infrastrukturális tőke.

Ha a makroszintű állapotot összehasonlítom a szubregionálissal, kiderül, hogy a kapcsolati tőkével helyet cserélt a kulturális tőke, ám az összes többi sorrendiségében és magyarázó erejében megegyezik az országos adattal.

A kisebb csökkenést produkáló kistérségek (összesen 19 ilyen kistérség van) területi tőke összetételében kisebb módosulások mutathatók ki: a kapcsolati tőke vezető helyét itt is átvette a kulturális tőke, ami – a fentiekből kiderült –

a fejlődés irányába hat. Ám a humán- és a kapcsolati tőke jelentős értékcsökkenést mutatott, ami nem jelentősen, de statisztikailag mérhetően rontotta kistérségi szinten a területi tőke értékét. Ez elsősorban a felsőoktatásban résztvevő hallgatók és oktatók arányának csökkenésével magyarázható, míg az egészségi állapot ezekben a kistérségekben kicsit még emelkedett is. Vagyis, *a humán tőkén belül a tudástőke romlása a területi tőkeállományra direkt módon hatott.*

Az infrastrukturális tőke állomány – a korábban kifejtett elméleti optimális szint erős közelítése miatt – szinte minimális mértékben nőtt, végül is stagnált ezekben a kistérségekben, a részleteket lásd a 12. táblázatban.

	Országos tőke-állomány	Stagnáló kistérségek tőkeállománya	Átlagos növekedésű kistérségek tőkeállománya	Kiugróan magas növekedésű kistérségek tőkeállománya	Kisebbségi csökkenést elérő kistérségek tőkeállománya	Jelentős romlást elérő kistérségek tőkeállománya
1.	Kapcsolati t.	Kulturális t.	Kapcsolati t.	Kulturális t.	Kulturális t.	Intézményi t.
2.	Kulturális t.	Kapcsolati t.	Kulturális t.	Gazdasági t.	Kapcsolati t.	Kulturális t.
3.	Gazdasági t.	Gazdasági t.	Gazdasági t.	Kapcsolati t.	Intézményi t.	Társadalmi t.
4.	Intézményi t.	Intézményi t.	Intézményi t.	Intézményi t.	Társadalmi t.	Infrastrukturális t.
5.	Humán t.	Infrastrukturális t.	Humán t.	Társadalmi t.	Gazdasági t.	Kapcsolati t.
6.	Társadalmi t.	Humán t.	Társadalmi t.	Humán t.	Humán t.	Humán t.
7.	Infrastrukturális t.	Társadalmi t.	Infrastrukturális t.	Infrastrukturális t.	Infrastrukturális t.	Gazdasági t.

12. táblázat: A területi tőkeállomány a kistérségek fejlettsége szerint 2010-ben

Forrás: saját számítás

A kulturális-, intézményi-, társadalmi- és gazdasági tőkeállomány javult, ám figyelemre méltó, hogy ezek sem voltak képesek korrigálni a tudás- és a kapcsolati tőke csökkenését. Az immateriális javak közvetlenül, erősen befolyásolták a szubregionális szintű területi tőkét. Jellemző például az Abaúj-Hegyközi, Balatonfüredi, Fonyódi, Pannonhalmi, Mezőkövesdi, Abai, Pécsváradi, Szentendrei és Siófoki kistérség helyzete, mely humántőkéjének közel 8-10%-át veszítette el 2004-ről 2010-re úgy, hogy közben a fent említett tőketípusok értékei javultak (az infrastrukturális tőke stagnált). Ha még konkrétabb magyarázatot keresek, kiderül, hogy a tudástőke zsugorodásában egyértelmű szerepet játszott a migrációs egyenleg alakulása. *Egyértelmű lett, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők belföldi és/vagy nemzetközi migrációja (ez utóbbiról pontos*

adatok nincsenek) miatt csökkent ezeknek a kistérségeknek kisebb mértékben a területi tőkéje.

A *jelentős romlást* elért kistérségek (8 ilyen kistérség volt) területitőke-ellátottságának minősége alapvetően eltér az átlagtól: az intézményi, kulturális, társadalmi és infrastrukturális tőke felhalmozottsága, míg a gazdasági és humán tőke a legkisebb mértékben mutatható ki. Nógrád, Somogy és Pest megye északi kistérségei, Vas megye nyugati részén, a Balaton északkeleti és déli részén lévő kistérségek tartoztak ebbe a kategóriába. Érdekes, hogy egyetlen Tiszántúli kistérség sem található itt. Ezekben a kistérségekben rendszerint azok a tőkekomponensek javultak, melyek kisebb mértékben határozták meg a területi tőke értékét. Ide sorolhatók az intézményi- és az infrastrukturális tőkeelemek, melyek értéke elhanyagolható mértékben, de nőttek. Figyelemre méltó, hogy a humán- és a gazdasági tőke eredményei stagnáltak. Ellenben a kulturális, társadalmi és kapcsolati tőke értékei szignifikánsan romlottak. A kulturális tőkén belül a lokális lakosság kulturális életben való részvétele romlott, a társadalmi tőkén belül a Hoover-index értéke, a kapcsolati tőkén belül pedig a non-profit szektor egységeinek száma mérséklődött leginkább. E három tényező együttes hatásával magyarázható leginkább a szóban forgó kistérségek területi tőkéjének pédátlan fogyatkozása.

A még pontosabb és rövidebb magyarázatom az, hogy a társadalmi és gazdasági egységek közötti kapcsolat belső szerkezetváltozása miatt a területi tőke is romlott ezekben a kistérségekben. A Hoover-index a társadalmi távolság kvantifikálására alkalmas, a társadalmi differenciálódás pedig elsősorban a kommunikációban, az interakciók intenzitásában nyilvánul meg. A kulturális rendezvények számának csökkenése a kulturális tőke hanyatlását idézték elő. Evidens, hogy a kulturális rendezvényeken nemcsak a lexikális tudás bővül, hanem az egyén kapcsolatrendszere is. Ezeket a kulturális eseményeket leginkább a társadalmi kapcsolatok ápolása miatt rendezik, nemcsak a kultúra népszerűsítése okán. Mindez a regionális közelség/távolság kérdéskörével áll organikus viszonyban. Végül, a kapcsolati tőkén belül a civil szektor gyengülése szintén a szocioökonómiai kapcsolatok elszigetelődésére enged következtetni. *A CAMAGNI által klub-javaknak nevezett területi potenciálok gyengülésével lehet leginkább magyarázni a területi tőke szignifikáns romlását ezekben a kistérségekben.*

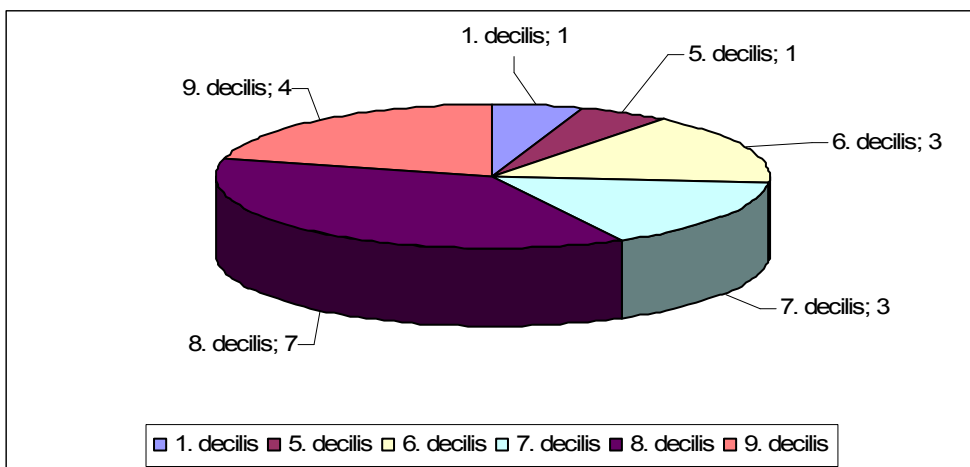
A legnagyobb csökkenés a Balatonföldvári és Rétsági kistérségben volt. Ezekben a kistérségekben szokatlanul magas volt a tőkevesztés, mindkét esetben 10% felett volt. Ez a speciális helyzet külön elemzést kíván. Eredményeim egyértelműen mindkét esetben az intézményi tőke visszaesésével hozzák összefüggésbe a területi tőke romlását, még

konkrétabban a közművelődési formákban való részvétel (közművelődési intézmények, a művelődési közösségek, a könyvtárak számának) csökkenésével, illetve ezek kihasználtságával. Ezek tipikusan olyan ágensek, melyek a térgazdasági és társadalmi viszonyrendszerek meghatározói, a területitőke-ellátottság determinánsai. Jó példa erre a Balatonföldvári kistérség, amely 2004-ről 2010-re majdnem megduplázta gazdasági tőkéjét, közben az összes többi tőketípus stagnált (kapcsolati tőkéje minimálisan nőtt), ám intézményi tőkéjének kétharmadát elveszítette, ennek következtében területi tőkéjének több mint egytizedét is elveszítve ezzel. A Rétsági kistérségben hasonló folyamatok zajlottak, azzal a különbséggel, ott a gazdasági tőke is közel felére esett vissza, így a legnagyobb területi tőke visszaesést produkálta.

Az átlagos növekedésű kistérségek területi tőkeállománya egyáltalán nem változott a makroszintűhöz képest. A kapcsolati tőke a legerősebb független változóként szerepelt ebben a kategóriában, majdnem hasonló szerepet töltött be benne a kulturális-, a humán- és a gazdasági tőke is. Sorrendben ez a négy alindexként szereplő tőkekomponens az előzőkhöz képest intenzívebb fejlődést produkált a hazai kistérségekben. Az egysúlyi állapot tehát itt is megmaradt, a növekedés üteme volt némileg nagyobb.

Az átlagos növekedésű és a stagnáló kistérségek között a lényegi különbség az intézményi tőkeállományban van elsősorban. Ez az eltérés a közművelődési intézmények számával és kihasználásával áll összefüggésben. Ez azt jelenti, hogy ezekben a kistérségekben a humán tőke (ezen belül az egészségi állapot) romlását korrigálni tudta az intézményi tőke javulása. Látható, hogy ezek az intézmények a tudás- és a kapcsolati tőkével vannak szoros kapcsolatban. *Végső elemzésben megállapítható, hogy a magyarországi kistérségek területi tőkéjének intenzívebb gyarapodását a tudásfelhalmozással foglalkozó, valamint a kapcsolatteremtő intézmények működtetésével lehet elérni.*

A kiugróan magas növekedésű kistérségekben a területitőke-akkumuláció magas volt. Összesen 19 ilyen kistérség volt, az esetek többségében a kisebb területi tőkével rendelkező kistérségekben volt ez megfigyelhető, de a relatíve magas (például Budaörsi) területi tőkéjű kistérségek is voltak benne. A decilisek szerinti megoszlásból kiderül (lásd a 25. ábrát), hogy 5 magas és 14 alacsony területi tőkével rendelkező kistérség volt képes szignifikánsan növelni önmagához képest területi tőkéjét. A kérdés az, hogy miként tudták ezek a kistérségek felhalmozni területi tőkéjüket a válság hatásával szemben?

25. ábra A kiugróan magas területi tőkeértékkel rendelkező kistérségek decilisek szerinti felosztása

Forrás: saját számítás

Első lépésben látnunk kell, hogy a területi tőkekomponensek sorrendiségében alapvető módosulások mutathatók ki ebben az esetben az országos átlaghoz képest: itt a kulturális és gazdasági tőkét követi a kapcsolati tőke, a lokális társadalmi struktúra hatása jelentősebb magyarázóerővel bír, mint az előző esetekben.

A csoporton belüli tőkeváltozások elemzéséből kiderül, hogy a kulturális, az intézményi és a humán tőke értéke kisebb mértékben javult, a gazdasági tőkéé stagnált, míg a kapcsolati és infrastrukturális tőke kisebb, a társadalmi tőke jelentősebb mértékben csökkent. Mindebből arra következtethetünk, hogy *a területi tőke jelentősebb növekedését a lexikális és a tacit tudással kapcsolatos formális és informális intézményekrendszerek elterjedtsége és kihasználása határozza meg. De ez kizárólag akkor valósulhat meg, ha ehhez viszonylag erős gazdasági tőke társul.*

A területi tőke növekedési mintázatának tisztázásának érdekében a kiugróan magas növekedésű kistérségek csoportját két alcsoportra bontottam: (1) fejlett kistérségekre (1., 5., 6., decilisbe tartozó kistérségek), (2) fejletlen kistérségekre (7., 8., és 9. decilisbe tartozó kistérségek).

Eredményeim szerint a fejlett, kiugróan magas területi tőkenövekedést produkáló kistérségekre kivétel nélkül igaz, hogy a kapcsolati, humán, kulturális és intézményi tőkéjük szignifikánsan nőtt, gazdasági tőkéjük stabil maradt, infrastrukturális tőkéjük stagnált, míg társadalmi tőkéjük elenyésző

mértékben romlott. A pontosítás kedvéért, az indikátorok szintjén ez azt jelenti, hogy a non-profit szervezetek és a felsőoktatási jogviszonyban lévők száma, a kulturális rendezvényeken résztvevők száma és a közművelődési intézmények száma jelentősen nőtt, míg a jövedelem ettől visszafogottabb mértékben, de javult. A lokális társadalmi differenciálódás részlegesen romlott, ám ez a területitőke-felhalmozást csak korlátozott mértékben vetette vissza.

A fejletlen, de kiugróan magas területitőke-növekedést elérő kistérségekben az előzőhöz hasonló regionális növekedési minta mutatható ki, azzal a különbséggel, hogy az infrastrukturális tőke is némi javulást mutatott.

Az eddigieket egy másik aspektusból úgy lehetne összefoglalni, hogy a *stagnáló kistérségek* azért nem tudták jobban felhalmozni területi tőkéjüket, mert a szocioökonómiai kapcsolatrendszerük kisebb ütemben javult, mint kulturális tőkéjük. Az *átlagostól is kisebb területitőke-értéket produkáló kistérségek* azért értek el ilyen rossz eredményt, mert a magas iskolai végzettségű társadalmi osztályok belföldi és/vagy nemzetközi migrációba kerültek (valószínűleg ez ismét a jelenlegi hitelválsággal magyarázható). Ezzel az innovációs fejlesztések, az új tudás által elindítható organikus fejlődés is elmaradt ezekben a kistérségekben. A *jelentős romlást realizáló kistérségek* térgazdasági, interperszonális és társadalmi kapcsolatrendszer (Camagni ezt klub-javaknak nevezte) romlott, a koopoerációs együttműködés lehetőségei egyre korlátozottabb mértékben jelentek meg, ehhez társult még a lokális társadalom egyenlőtlenségeinek növekedése is. Ezek a tényezők együttesen abba az irányba hatottak, hogy a szóban forgó kistérségek területi tőkéjük majdnem egytizedét elveszítették a vizsgált hét év alatt. Az *átlagos növekedésbe* azok a kistérségek voltak képesek bekapcsolódni, melyek a tudástőkéjüket a kapcsolatrendszerük fejlesztésével együtt voltak képesek beágyazni a regionális gazdasági rendszerbe. *Kiugróan magas növekedést* pedig azok a kistérségek értek el, melyek klub-javaikat (a formális és informális kapcsolatrendszerüket) a *kulturális gazdaság* struktúráiban érvényesítették, a piaci igényekhez igazították a formális és informális tudás csatornáit, illetve intézményrendszerét.

Még egyszerűbben: azok a kistérségek tudták bármilyen mértékben javítani területi tőkével mért pozíciójukat, melyek kapcsolatrendszerüket, kulturális sémáikat és tudásbázisukat egyszerre tudták fejleszteni és integrálták a regionális gazdasági folyamatokba; ahol a kulturális gazdaság háttérfeltételei erősödtek.

3.8.5. Új és újszerű tudományos eredmények

(1) A disszertációban számos újszerű teoretikus és empirikus eredmény született. Mivel a területitőke-paradigma csupán bő egy évtizede került a modern regionális tudományba (tudománytörténeti szempontból ez nagyon rövid időnek tekinthető), ezért definíciós megközelítései több tanulmányba, kézikönyvbe, tanulmánykötetbe voltak szétszórva megtalálhatók. *A disszertációba a definíciós kísérleteket, kidolgozottabb fogalmi modelleket gyűjtöttem össze, ezeket szintetizáltam és egységes, rendszerezett logikai keretbe foglaltam.* Erre eddig még egy nemzetközi vagy hazai tudományos munka sem tett kísérletet.

(2) *Empirikus vizsgálatom témája, területi szintje, időbelisége is újszerű a hazai és nemzetközi felmérések vonatkozásában.* A területi tőke nemzetközi vizsgálatainak bemutatásánál kiderült, hogy eddig kizárólag keresztmetszeti kutatásokat végeztek, melyek általában 1999-2005 (néhány esetben 2001-2005) közötti adatbázison alapultak. A disszertációban bemutatott kutatás az eddig prezentáltakkal szemben mélyebb, részletesebb információkat szolgáltat. Ugyanis, itt a 2004 és 2010 között – tehát mind a 7 évet bevonva – vizsgáltam meg a területi tőke jellemzőit kistérségi és országos szinten. Látható, elemzési egységeim (kistérség) sokkal kisebbek, mint a korábbi nemzetközi kutatásoké, így sokkal plurálisabb, pontosabb eredményeket kaptam, a területi folyamatok mélystruktúráiba is betekintés nyerhető. A kauzális viszonyok alakulása is leírhatóvá vált, hiszen longitudinális vizsgálatot végeztem (TÓTH T., 2010).

(3) Alkalmazott kutatás-módszertanom is teljesen újszerűnek nevezhető. Bár a nemzetközi területitőke-vizsgálatok metodikai rendszerére épül, legnagyobb részét innen adaptáltam, mégis némi kiegészítéssel éltem, ugyanis a min-max standardizálás után a *szűk keresztmetszetekért történő büntetés módszerét* (penalty for bottleneck) *is alkalmaztam* a kistérségek területi tőkéjének megállapításánál. Ezzel a területi potenciálok egymásra való kölcsönhatását is figyelembe vettem az adatok aggregálásán túl. A területi tőke értéke tehát nem csak az egyes alindexek aggregálásából áll, hanem, ezen túlmenően, az alindexek egymással való kapcsolatát, kölcsönhatását is figyelembe vettem ezzel a módszerrel. *Ezt az eljárást eddig területitőke-kutatásokban nem alkalmazták.*

(4) A területitőke-kutatás során számos új, továbbgondolásra alkalmas eredményt kaptam. Rávilágítottam, hogy a válság első éve (2009) volt a legnehezebb nemzetgazdasági szinten, a gazdasági krízis ekkor éreztette hatását leginkább Magyarország legtöbb kistérségén. A területitőke-javak a gazdasági krízis előtti 5 évben harmonikus növekedést mutattak kistérségenként, az évenkénti átlagos növekedési 0,53% volt. A gazdasági

válság első két évében a területi tőke évenkénti átlagos növekedési üteme 0,89% lett, ami 0,36 százalékpontos emelkedést jelent. *A magyarországi kistérségek területitőke-növekedése tehát nem állt meg a válság első két éve alatt, hanem átlagát nézve elenyésző mértékben nőtt. 2009-ben jelentős visszaesés, 2010. végére némi korrekció volt tapasztalható.*

(5) A magyarországi kistérségek konvergenciáját is elemeztem a területitőke-paradigma aspektusából. Megvizsgáltam, hogy a 20 legnagyobb és 20 legkisebb területitőke-állománnyal rendelkező kistérség növekedésének éves átlaga között mekkora volt az eltérés, volt-e felzárkózás. A kettő között 9,58 százalékpont a különbség a fejlettebb kistérségek javára, a két kontingens között tehát távolodás és nem felzárkózás volt tapasztalható. Más eredményeket kaptam, amikor a 40 legnagyobb és 40 legkisebb területitőke-állománnyal rendelkező kistérség növekedésének éves átlaga közötti differenciát elemeztem. Ezek szerint a 40 legkisebb területi tőkével rendelkező kistérség átlagos évi növekedési üteme 0,24%-os volt, míg a 40 legnagyobb területi tőkével rendelkező kistérség területi tőkéje nem nőtt, hanem zsugorodott 2,26%-kal. A felzárkózás, a konvergencia ebben a kontextusban már kimutatható, de ez csak úgy alakulhatott ki, hogy a fejlettebb kistérségek zsugorodtak, a legrosszabb pozícióban lévők pedig minimálisan nőttek. Röviden, *a kistérségek között volt konvergencia, de ez lefelé irányuló nivelláció következtében alakult ki, a magasabb területi tőkével rendelkező kistérségek veszítettek a legtöbbet, így deklasszálódtak a kevesebb területi tőkével rendelkező kistérségekhez.*

(6) *A hitelválság egyik legnagyobb vesztese a főváros lett, a több évtizede fennálló monocentrikus térszerkezet kezd felbomlani.* Budapest területitőke-akkumulációja egyenletes volt a válság előtt, vezető pozícióját majdnem mindvégig megőrizte a vizsgált hét év alatt (a 2005-ös és 2006-os évektől eltekintve, ekkor a Balatonfüredi kistérség vette át az első helyet). Azonban, 2008. decemberétől 2009. decemberéig tartó 1 éves időszakban (a válság első éve alatt) szinte teljesen elveszítette az öt év során felhalmozott területi tőkéjét.

(7) A magyarországi területi tőke belső szerkezete viszonylag konstansnak nevezhető. A legerősebb magyarázó erővel a kapcsolati és a kulturális tőke volt, legkisebb hatással az infrastrukturális és társadalmi tőke bírt. Más szavakkal, a kistérségek aggregált területi tőkéjének alakulását 90%-ban kapcsolatrendszer, valamint lexikális és tacit tudása határozza meg. Ez az eredmény szervesen illeszkedik az új növekedéstudomány lényegéhez, vagyis a regionális növekedés legerősebb tényezője mégsem a verseny volt, hanem a termeléssel és jövedelemszerzéssel összefüggésben álló kooperáció, együttműködés. *Ahogy az előzetesen várható volt, az immateriális tényezők*

alapvetően meghatározták ebben az időszakban a kistérségek területitőke-ellátottságát, ezzel magyarázható a területitőke-akkumulációja, illetve elvesztése. Azok a kistérségek tudták bármilyen mértékben javítani területi tőkével mért pozíciójukat, melyek kapcsolatrendszerüket, kulturális mintáikat, sémáikat és tudásbázisukat egyszerre integrálták a regionális gazdasági folyamatokba.

4. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A disszertációban a magyarországi kistérségek területi tőkéjének megoszlásával, felhalmozásával, növekedésének ütemével, a felzárkózás tendenciáival és az egyenlőtlenségek alakulásával, valamint a területi tőke felhalmozását elősegítő és gátló tényezők felismerésével foglalkoztam longitudinális vizsgálat keretében. Mivel idősoros kutatásról van szó, ezért nem csak területi viszonyok aktuális feltérképezésére nyílt lehetőségem, hanem a területi folyamatok mögött meghúzódó ok-okozati viszonyok is részben-egészben értelmezhetővé váltak.

A területitőke-modell alapvetően a neoklasszikus endogén növekedésmélethez alakult, „nőtt” ki. Olyan kínálatorientált szemléletet preferál, melyben a régió materiális és immateriális tőkejavainak felismerésével és kihasználásával profítnövekedés érhető el. Erre különösen napjainkban van szükség, amikor a nemzetközi gazdasági krízis miatt a pénztőke még korlátozottabb mértékben áll rendelkezésre, a forráshoz jutás egyre nehezebbé válik. A területitőke-paradigmára vonatkozó következtetéseimet és javaslataimat SWOT-analízis keretében fogalmazom meg. A SWOT-elemzés olyan angol mozaikszó, mellyel adott rendszerek, paradigmák és/vagy szektorok erősségei (strengths), gyengeségei (weaknesses), lehetőségei (opportunities) és veszélyei (threats) vannak csoportosítva.

A területitőke-koncepció módszerét, eszközrendszerét és eredményeit azért célszerű figyelembe venni (erősségek), mert a regionális folyamatok és növekedés determinánsai között nemcsak tradicionálisan közgazdasági, hanem szociokulturális tényezők is találhatók, melyeket ez a modell figyelembe vesz, képes számszerűsíteni, kvantifikálni. Így holisztikus szempontok alapján, integrált perspektívában lehet mérni a regionális növekedést, konvergenciát és egyenlőtlenségeket.

A területitőke-modell gyengeségei (weaknesses) közé sorolható, hogy több olyan immateriális területi tényezőt felsorol, melynek elméleti háttere adott, ám empirikusan nem, vagy csak igen korlátozott formában mérhető. Például, CAMAGNI modelljében kiemeli a helyi attitűdöt, mentalitást, viselkedésmódokat, magatartásmintákat, melyek konceptualizálása és operacionalizálása komoly kihívást jelent. Ezek valóban meghatározhatják a régió területi tőkéjét, de mérésénél inkább kvalitatív és primer kutatásokat kell alkalmazni. Ilyen vizsgálatot eddig ROTA (2010) végzett csak egy statisztikai régióban, e kutatás országos szintű kiterjesztése komoly anyagi forrásokat igényel. A láthatatlan tőkejavak felmérése rendszerint kisebb területi egységeken mérhető jobban, kistérségek helyett városi szinten.

A területitőke-paradigma lehetőségeket (opportunities) is rejt magába. A korábban gazdaságon kívüli tényezőknek vélt területi és szociokulturális források (gazdasági kapcsolatok, vállalatok társadalmi beágyazódottsága, földrajzi adottságok, bizalom, stb.) szignifikánsan meghatározzák a regionális növekedést. A materiális és immateriális tőkejavak összekapcsolása és a gazdasági folyamatokba való integrálása hozzájárulhat a regionális növekedéshez. A területitőke-modell alkalmazásával történő területi helyzetfeltárással éppen azoknak a potenciáloknak a felderítésére, mozgósítására és hasznosítására van lehetőség, melyek a gazdasági rendszer adott részébe beilleszthetők.

A területitőke-koncepció veszélyei (threats) egyértelműek: a kínálatorientált regionális növekedés stratégiáit követve számos infrastrukturális fejlesztési cél is megvalósulhat a régióban. Azonban, ha az ipari egységek csupán a kedvező adófizetés vagy adómentesség miatt választják a régiót, akkor ezek az infrastrukturális beruházások nem hasznosulnak, nem fognak megtérülni, kihasználatlanok maradnak, mert a vállalati egység rövid ideig marad a régióban. Ezért a lokális kapacitások továbbfejlesztésénél szükséges mérlegelni, hogy a külföldi és/vagy belföldi közvetlen tőkebefektetések vagy beruházások feltétel nélküli támogatása nem minden esetben termel hosszabb távon hasznot, a „terület idegen” vállalatok tevékenységéhez kapcsolódó fejlesztéspolitika károssá válhat (ENYEDI, 2010).

5. ÖSSZEFOGLALÁS

A disszertáció célja, hogy a területitőke-konceptió teoretikus háttéréről szóló irányzatokat, felfogásokat összegyűjtse, majd ezeket szintetizálva, logikus keretek között interpretálja, osztályozza. Az elméleti rész után empirikus vizsgálatom módszertana és eredményeinek demonstrálása következik. A vizsgálatban az alábbi kérdésekre, problémákra kerestem a választ: (1) a területi tőke hét eleme hogyan oszlott meg és mértéke miként változott ebben az időszakban; (2) a területi tőke értéke a 7 év alatt hogyan ingadozott kistérségenként és nemzetgazdasági szinten; (3) mekkora volt a legmagasabb és legkisebb területitőke-értékkel rendelkező kistérségek évenkénti átlagos növekedési üteme; (4) a területi tőke, amely összetett indexként értelmezhető, értékét mely tőketípusok határozták meg és milyen mértékben.

A CAMAGNI által ajánlott területitőke-konceptiónkban hét tőkefajta különböztettem meg, ezek a következők: gazdasági tőke, infrastrukturális tőke, intézményi tőke, kulturális tőke, kapcsolati tőke, humán tőke és társadalmi tőke. Ezek összesített értéke adja meg a területi tőkét.

Az irodalmi áttekintés című fejezetben a regionális gazdasági növekedésméleteket mutattam be, majd a neoklasszikus endogén növekedésméletből kiindulva a területi tőke fogalmi elemeit, osztályozását, modelljeit, definíciós kísérleteinek eredményeit vázoltam fel. Az elméleti részben kronológiai sorrendben írtam le a keynesi, neoklasszikus exogén és endogén regionális növekedésmélet, valamint a területi irányzat legfontosabb jellemzőit.

Ezután a területi tőke jelentését, funkcióit, újítási lehetőségeit, legfőbb jellemzőit, deskriptív és normatív fogalmi megközelítéseit, (re)konverziós stratégiáinak lehetőségeit, valamint a fejlesztéspolitikai célok kialakításánál gyakran alkalmazott metodikai eljárásnak (MAcroeconomic, Sectoral, Social and Territorial – MASST-modell) sajátosságait tekintetem át. Ezt követően tudományos és szakértői anyagok feldolgozásával az OECD (2001), TÓTH B. I. (2010, 2011b) és CAMAGNI (2009b) által konstruált területi tőke definíciós modelljeit vázoltam fel, ezután a területitőke-paradigmán alapuló nemzetközi empirikus kutatások módszertanát, eszközrendszerét és eredményeit mutattam be. Összesen 16 ilyen vizsgálatot prezentáltam, kizárólag azokkal foglalkoztam, melyek explicit formában, direkt módon a területitőke-konceptió alapján készültek. Itt kell kiemelni, hogy kivétel nélkül, mindegyik kutatás a Camagni-féle definíciós modellje alapján készült, ami bizonyítja, hogy ez nem csak teoretikusan, hanem empirikusan is tesztelt, az elméleten túl a gyakorlati kutatói munkában is helyálló.

Az anyag és módszer című részben a területitőke-ellátottság idősoros módszertani lépéseit mutattam be. Ez a fejezet három részből áll: (1) az adatbázis létrehozása, (2) az indexalkotás folyamata és (3) az elemzés során alkalmazott eljárások bemutatása. Elsőként a hiányzó adatokat becsléssel pótoltam, majd Q-típusú főkomponens-analízissel a változók közötti multikollinearitás kiszűrése és változók számának statisztikailag is elfogadható mértékű csökkentése történt. Ennek eredményeképpen egy 62.118 cellából álló adatbázist hoztam létre, ez adta meg nyers adatbázisomat.

Az indexkészítés során a területitőke-kutatásokban alkalmazott úgynevezett min-max módszerrel standardizáltam adataimat, ezzel azonos vetítési alapot alkottam. Mivel a különböző területi potenciálok kölcsönösen hatnak egymásra, ezért egy újszerű eljárással, a szűk keresztmetszetekért történő büntetés módszerével (penalty for bottleneck – PFB) pontosítottam, korrigáltam adataimat. Erre azért volt szükség, mert a területi tőke értéke nem csupán a tőkekomponensek számított átlagaként értelmezhetők, hanem figyelembe kellett vennem a területi potenciálok közötti kölcsönhatást is. A szűk keresztmetszetekért történő büntetés módszere erre alkalmas volt. Ezt a területitőke-vizsgálatokban eddig még nem használták.

Módszertani ajánlások alapján vizsgálati adatbázisomat két részre osztottam: a válság előtti 5 évet (2004-2008) vetettem össze a válság alatti (2009-2010) két évvel. A területi tőke növekedési ütemét láncviszonyszámok és bázisviszonyszámok bevonásával állapítottam meg, a láncviszonyszámok átlagos évi növekedését, illetve csökkenését mértani átlaggal, a válság előtti és alatti növekedési teljesítményt pedig elsőrendű differenciaszámítással mértem.

A területitőke-javak nemzetgazdasági szinten a gazdasági krízis előtti 5 évben harmonikus növekedést mutattak kistérségenként, az évenkénti átlagos növekedési 0,53% volt. A gazdasági válság első két évében nemzetgazdasági szinten a területi tőke évenkénti átlagos növekedési üteme 0,89% lett, ami 0,36 százalékpontos fejlődést jelent. A magyarországi kistérségek területitőke-növekedése tehát nem állt meg a válság első két éve alatt, elenyésző mértékben nőtt. A válság első évében (2009) relatíve nagy visszaesés volt kimutatható, amit 2010-ben enyhe korrekció követett.

A válság előtti és alatti növekedési teljesítmények összevetésénél látszik, hogy a hazai kistérségek területitőke-felhalmozása hullámszerű, kiderült, a válság két éve alatt 0,36 százalékponttal javult teljesítménye az előző 5 évhez képest. Ugyanezt támasztják alá a bázisviszonyszámok is: a magyarországi kistérségek területitőke-állománya (egy kisebb hullámvölgygel 2005-ben és

egy kisebb stagnálással 2009-ben) dinamikusan nőtt 2004 és 2010 között. 2005-re kismértékű csökkenés volt megfigyelhető, ám utána erőteljes növekedés indult. A legnagyobb arányú bővülés 2005 és 2006 között volt.

A területi tőke megoszlása után a kistérségek felzárkózását, konvergenciáját vizsgáltam. Arra kerestem a választ, hogy az alacsonyabb területi tőkével rendelkező kistérségek gyorsabban növekedtek-e, mint a fejlett, magas területitőke-ellátottsággal rendelkező kistérségek. Ezt a jelenséget a regionális tudományban konvergenciának nevezzük. E kérdés megválaszolására több komponensből álló kontingenst választottam. Először a 20 legmagasabb és 20 legkisebb területitőke-ellátottsággal rendelkező kistérség évenkénti átlagos növekedési ütemét hasonlítottam össze a válság előtti és a válság alatti kontextusban. Eredményeim szerint a 20 legmagasabb területi tőkével bíró kistérség közötti éves átlagos növekedés messze magasabb volt minden évben, mint a 20 legalacsonyabb területi tőkével rendelkező kistérség esetében. A 20 legmagasabb területi tőkével bíró kistérség 7 év alatti mértani középpel mért éves növekedési átlaga 4,83% volt, míg ez a 20 legalacsonyabb területi tőkével rendelkező kistérség esetében a csökkenés 4,75% volt. A kettő között 9,58 százalékpont a különbség. Ha időszaki bontásban (tehát a válság előtti és alatti periódust) vizsgáltam ugyanezeket az arányokat, akkor sem láttam lényegi különbséget.

Az előzőktől eltérő eredményt kaptam, ha nem a 20, hanem a 40 legmagasabb és legkevesebb területitőke-értékkel rendelkező kistérség növekedési arányát hasonlítottam össze. Eszerint, a 40 legkisebb területi tőkével rendelkező kistérség átlagos évi növekedési üteme 0,24%-os volt, míg a 40 legfejlettebb kistérség nem nőtt, hanem zsugorodott 2,26%-kal. A tendencia az előzőhöz képest megfordult. A felzárkózás, a konvergencia ebben a konstellációban kimutatható, de ez csak úgy alakulhatott ki, hogy a fejlettebb kistérségek zsugorodtak, a legrosszabb pozícióban lévők pedig minimálisan nőttek. A területi diverzifikáció mérséklődése tehát statisztikailag mérhető, ám deklasszálódás, és nem a felfelé irányuló mobilitás miatt.

A hitelválság hatása 2009-ben a főváros területitőke-koncentrációját elhanyagolható mértékben érintette: területitőke-értéke 0,3826-ról 0,3819-re csökkent. Ez elenyésző csökkenésnek tekinthető. A második évben azonban (2010. végére) 9,65%-kal csökkent területi tőkéje 2009-hez képest, de még így is megőrizte vezető helyét. Az előzőkkel összevetve megállapítható, hogy a válság előtti 5 év alatt felhalmozott területi tőkéjének majdnem felét Budapest a 2010-es évben elveszítette.

Végül, utolsó kérdésem az volt, hogy a területi tőke értékét mely tőketípus, milyen mértékben határozta meg 2004 és 2010 között. Ezt korrelációelemzéssel állapítottam meg. Ezzel nemcsak empirikus, hanem teoretikus formában is pontosítottam a hazai területi tőke szerkezetére vonatkozó ismereteinket. Talán nem is nagyon meglepő, hogy a területi tőkét a vizsgált 7 év alatt a kapcsolati tőke és a kulturális tőke határozta meg, legkisebb befolyással az infrastrukturális tőke és a társadalmi tőke volt. Az immateriális tőkeelemek területi hatása tehát jelentős volt 2004 és 2010 között Magyarországon.

Azok a kistérségek tudták bármilyen mértékben javítani területi tőkével mért pozíciójukat, melyek kapcsolatrendszerüket, kulturális sémáikat és tudásbázisukat egyszerre tudták fejleszteni és integrálták a regionális gazdasági folyamatokba; ahol a kulturális gazdaság háttérfeltételei erősödtek.

A területitőke-koncepció, a regionális növekedés és fejlődés szerves módon összefüggnek. Azonban azt fontos látni, hogy a területitőke-állomány megléte, jelenléte nem vezet el automatikusan a regionális növekedéshez. A területitőke-ellátottságot előbb fel kell ismerni, majd ki kell használni és ennek következtében indulhat el a regionális növekedés és fejlődés. Ehhez a régió szimbolikus tőkéjét kell alkalmazni, ami már a területi politika kutatási témája...

SUMMARY

The aim of my doctoral dissertation is to collect the theoretical backgrounds and approaches of the concept of territorial capital then, integrating these, all of it is interpreted and classified in logical framework. After the theoretical chapter, I present the methodological system of my empirical survey and its results. The dissertation looks for answer the following questions: (1) what was the distribution of seven components of the territorial capital among the Hungarian subregions from 2004 till 2010, (2) how the value of territorial capital was fluctuating at macro- and subregional level from 2004 to 2010, (3) what were the annual average rate of growth of the subregions with the highest and lowest territorial capital, (4) which component of capitals were determining the territorial capital, which is a composite index, from 2004 till 2010.

I emphasise seven type of capital in the modell of CAMAGNI's concept of territorial capital such as economic capital, infrastructural capital, institutional capital, cultural capital, connection capital, relational capital, human capital and social capital. Their total values obtain the final value of territorial capital.

In the first part, Review of Technical Literature, I present the regional development theories then, using neoclassical endogenous growth theory, I demonstrate the conceptual segments, classification, models and definitions experiments of paradigm of territorial capital. In the theoretical part, in addition, I elaborate, as well, the Keynesian, neoclassical exogenous and endogenous regional growth theories and the territorial approach in chronological order. Shortly, I design the literature on concept of territorial capital.

I examine the functions, innovation possibilities, major characteristics and the features of its methodical process (MASST model: MAcroeconomic, Sectoral, Social and Territorial). After this, I present conceptual models of territorial capital as presented by the OECD and Roeberto Camagni. Then I demonstrate the methodological structure and results of international surveys that based on paradigm of territorial capital. A total of 16 such studies were demonstrated, only be deal with, which based on directly concept of territorial capital. It should be noted that all empirical study is based on the definition Camagni's model, it proves that it is not only theoretically but also empirically tested, this paradigm is correct beyond practical research field.

The second unit of my doctoral dissertation is the Materials and Method, in which I present longitudinal measurement method of paradigm of territorial capital. This chapter is divided is three parts: (1) creating the database, (2)

process of index creation, (3) presentation of the procedures used in the analysis. First, the missing data are estimated then I apply Q-type a priori Principal Component Analysis to filter the multicollinearity among variables and to reduce the number of variables at statistically acceptable level. As a result, I have created a database of 62.118 cells, it has giving you my raw, primary data.

During the index creation my database is normalised so-called min-max methods for research of concept of territorial capital, creating with the same projection basis. As the territorial potentials mutually define each other, I apply a new novel its called penalty for bottleneck (PFB) to clarify and correct my database. This is necessary because the value of territorial capital is not same as the average of types of capital, but also have to take into account the interaction among local potentials. The method of penalty for bottleneck is appropriate to do so. Nobody has applied this novel way in survey of concept of territorial capital so far.

Methodological recommendations for my database into two parts: I compare 5 years before crisis (2004-2008) during the crisis period (2009-2010) for 2 years. I apply the conventional statistical methods for the growth rate of the territorial capital of operationalisation, before and during crisis, growth performance is measured first order differential calculation.

At macro-level the assets of territorial capital were increasing five years before economic depression, the its average growth was 0,53%. The first two years of crisis the average growth rate of the territorial capital was 0,89%, a 0,36 percentage point improvement. At Hungarian subregional level the growth of territorial capital was not stopping under the 2 years of economic depression, but marginally increased. In the first year of the economic crisis (2009), the territorial capital is relatively greatly went down, this was followed by a slightly correction in 2010. Comparing the rate of growth of territorial capital before and during economic crisis, it turns out that the Hungarian subregions rate of accumulate of territorial capital fluctuated. The assets of territorial capital of Hungarian subregions were dinamic growing (it was a small decline in 2005 and it was stagnation in 2009) between 2004 and 2010. The highest rate of growth was between 2005 and 2006.

After standard deviation of measure, I examine the convergence of Hungarian subregions based on their territorial capital. This is my research question: is there convergence among subregions with high and insufficient endowment of territorial capital between 2004 and 2010? First step, I compared the 20 subregions with lowest endowment of territorial capital to the 20 subregions with highest endowment of territorial capital. My result

show that average rate of growth of the 20 subregions with highest endowment of territorial capital were so high than the average rate of growth 20 subregions with lowest endowment of territorial capital. The average rate of growth of the 20 subregions with highest endowment of territorial capital were 4,83%, but the average rate of decrease of the 20 subregions with lowest endowment of territorial capital were 4,57%. There is difference between 9,58 percentage points. Finally, there was no convergence between conglomerates between 2004 and 2010.

I get another result, I compare the 40 subregions with highest endowment of territorial capital to the 40 subregions with lowest endowment of territorial capital. According to this, the average rate of growth of the 40 subregions with lowest endowment of territorial capital were 0,24%, but the average rate of decrease of the 40 subregions with lowest endowment of territorial capital were 2,26%. The trend was reversing in comparison to the previous one. The convergence can be shown in this constellation. However, the convergence can be shown that the position of subregions with high territorial capital were going down and the position of subregions with sufficient territorial capital were considerably rising. From 2004 till 2010 there was territorial convergence among Hungarian subregions because the 40 subregions with highest endowment of territorial capital were losing their original values.

The economic depression has little influence on the territorial capital of Budapest, capital of Hungary: its value of territorial capital 0,3826 to 0,3819 was decreasing. This reduction is considered negligible, but in the second year of economic crisis, Budapest lost 9,65% of its territorial capital.

Finally, my last question is that: which types of capital defined the value of territorial capital between 2004 and 2010. I applied correlation analysis to the measurement of it. An important result is regards to the Hungarian of the territorial capital structure. Interestingly, the territorial capital of Hungarian subregions were influenced by the relational capital and cultural capital and the infrastructural capital and social capital defined slightest the territorial capital. Between 2004 and 2010 the territorial affect of intangible assets were so high in Hungary.

The territorial capital was growing in those subregions, which could integrate their relationships, cultural patterns and knowledge base into the regional economic processes. Those subregions could progress where enhanced the background of cultural economy.

There is a correlation between the concept of territorial capital and the regional economic growth and development. It should be noted, however, the

possess of assets of territorial capital is not lead to the regional growth automatically. A region endowment of territorial capital have to recognised, mobilised and exploited and only then start the real development and growth. The region has to use its symbolic capital, but it is research topic of the territorial policy...

6. MELLÉKLETEK

1. melléklet

Alindex	Indikátor	Forrás*
Gazdasági tőke	1. az 1 főre eső összes belföldi jövedelem 2. 1000 főre jutó export értékesítés nettó árbevétele 3. 1 vállalatra jutó jegyzett tőke 4. 1 vállalatra jutó saját tőke 5. 1000 főre jutó összes bruttó szállásdíjbevétele (1000 Ft) 6. 1000 lakosra jutó összes vállalkozás 7. 1000 lakosra jutó üzleti-pénzügyi high-tech szolgáltatás 8. 1000 főre jutó összevont adóalap összege 9. 1000 lakosra jutó üzleti-pénzügyi high-tech kiegészítő tev. 10. 1 vállalkozásra jutó kibocsátás 11. Vállalkozókésztség	Brasili (2010), Brasili, Saguatti, Benni, Marchese, Gandolfo (2012). Capello, Caraglui, Nijkamp, (2009b), Tóth (2011a), Veneri (2011).
Infrastrukturális tőke	1. 1 km ² -re jutó gyalogút és járda 2. 1 km ² -re jutó bicikliút 3. 1000 lakosra jutó régészeti lelőhelyek száma 4. 1 km ² -re jutó állami közút hossza 5. 1 km ² -re jutó gázcső hossza 6. 1 km ² -re jutó közüzemi ivóvízhálózat 7. 1 km ² -re jutó szennyvízcsatorna-hálózat hossza 8. Autóbusz hálózat hossza a helyi közlekedésben 9. Szállított utasok száma 10. Utaskilométer 11. 1 km ² -re jutó védett természeti terület nagysága 12. 1 km ² -re jutó összes zöldterület nagysága 13. 1 km ² -re jutó erdőterület nagysága	Brasili (2010), Brasili, Saguatti, Benni, Marchese, Gandolfo (2012). Capello, Caraglui, Nijkamp, (2009b), Russo-Servillo (2012), Russo-Smith-Atkinson (2010), Tóth (2011a).
Intézményi tőke	1. 1000 főre jutó könyvtárak száma 2. 1000 főre jutó közművelődési intézmények száma 3. 1000 főre jutó regisztrált költségvetési szerv száma 4. 1000 főre jutó muzeális intézmények száma 5. 1000 főre jutó állandó színházak száma 6. High-tech-, medium-high-, valamint tudás-intenzív üzleti szolgáltatást végző működő vállalkozások száma: Posta, távközlés 6. 1000 főre jutó mozi férőhelyek száma 7. 1000 főre jutó postahivatal száma 8. a közoktatási intézményekben internet-hozzáféréssel rendelkező számítógépek 1000 fiatalkorúra jutó száma 9. 1000 főre jutó alkotó művelődési közösségek száma	Caragliu, A., Nijkamp, P. (2008a)

Humán tőke	1. 1000 éveszületésre jutó csecsemőhalandóság száma 2. 1000 főre jutó háziorvos száma 3. 1000 főre jutó kórházi ágy száma 4. 1000 főre jutó gyógyszerár (fiókgyógyszertár és gyógyszertár együtt) 5. 1000 főre jutó könyvtárba beiratkozottak száma 6. High-tech-, medium-high-, valamint tudás-intenzív üzleti szolgáltatást végző működő vállalkozások száma: Iroda-, számítógépgyártás 7. 1000 főre jutó felsőoktatásban résztvevő hallgató száma 8. 1000 főre jutó felsőoktatásban dolgozó oktató száma 9. Múzeumi kiállítások száma 10. az 1000 fiatalkorúra jutó, számítógépet használni tudók száma 11. 1000 főre jutó kutatás-fejlesztést végző high-tech vállalat száma 12. 1000 főre jutó óvodai, általános és középiskolai főállású pedagógusok száma 13. 1000 főre jutó oktatási szolgáltatást nyújtó high-tech vállalat száma	Brasili, Saguatti, Benni, Marchese, Gandolfo (2012), Camagni, Caragliu, Perucca, (2011), Caragliu, Nijkamp, (2008a) Kunzmann (2007a) Russo-Servillo (2012) Tóth (2011a).
Társadalmi tőke	1. 1000 aktív korú főre jutó regisztrált munkanélküliek száma 2. népkonyhák napi átlagos forgalma 3. hajléktalanellátó intézmények napi forgalma 4. 1000 főre jutó adófizető száma 5. 1000 főre jutó ismertté vált közvélemény-kutatás száma 6. 1000 lakosra jutó, szociális étkeztetésben részesülők száma 7. 1 vállalkozásra jutó gazdasági bűncselekmények száma 8. 1000 főre jutó külföldi vendégek száma a ker.-i szálláshelyeken 9. belföldi vándorlási különbözet 10. 1000 főre jutó szociális és egészségügyi szolgáltatást nyújtó high-tech vállalat száma 11. 1000 főre jutó, családsegítő szolgáltatást igénybe vevők száma 12. Hoover-index 13. Hajléktalanok nappali ellátásának egységeinek száma	Caragliu, Nijkamp (2008a), Russo-Smith-Atkinson (2010), Tóth (2011a), Veneri (2011).
Kapcsolati tőke	1. 1000 főre jutó internet felhasználó száma 2. 1000 főre jutó mobiltelefonok előfizetések száma 3. 1000 főre jutó nonprofit szervezetek száma 4. 1000 idősebbre jutó idősek klubjának és tagságának száma 5. 1000 fiatalra jutó számítógépek száma a közoktatási int.-ben 6. honlappal rendelkező vállalkozások száma	Camagni, Caragliu, Perucca, (2011), Tóth (2011a).
Kulturális tőke	1. 1000 főre jutó alkotó művelődési közösségek tagjainak száma 2. 1000 főre jutó színházlátogató száma 3. 1000 főre jutó kulturális rendezvényen résztvevők 4. 1000 főre jutó múzeumi látogatók 5. 1000 lakosra jutó állandó színházak látogatók 6. 1000 lakosra jutó mozilátogatók 7. 1000 főre jutó műemlékek száma 8. 1000 főre jutó mozitermek száma	Brasili, Saguatti, Benni, Marchese, Gandolfo (2012) Caragliu, A., Nijkamp, P. (2008a)

A teljes indikátorkészlet a főkomponens-elemzés előtt (piros színnel a kiválogatott mutatók szerepelnek)

A pirossal írt mutatók kiestek a faktoranalízis során

2. melléklet

Sor.	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték
1	Budapest	,3476	59	Gödöllői	,2243	117	Szentlőrinci	,1932
2	Balatonfüredi	,3409	60	Lenti	,2239	118	Sellyei	,1923
3	Pécsi	,3225	61	Sáropataki	,2235	119	Kiskunfélegyházai	,1923
4	Veszprémi	,3165	62	Bonyhádi	,2231	120	Kiskőrösi	,1921
5	Egri	,3008	63	Zirc	,223	121	Füzesabonyi	,1919
6	Szombathelyi	,2997	64	Szarvasi	,2227	122	Sárbogárdi	,1917
7	Zalaegerszegi	,2882	65	Sümegi	,2208	123	Bodrogközi	,1915
8	Győri	,2868	66	Mohácsi	,2195	124	Pétervásárai	,1912
9	Hévízi	,2838	67	Szentgotthárdi	,2188	125	Kisteleki	,1909
10	Székesfehérvári	,2798	68	Csornai	,2172	126	Hatvani	,1899
11	Budaörsi	,2768	69	Tiszaújvárosi	,2168	127	Csengeri	,1897
12	Sopron-Fertődi	,276	70	Oroszlányi	,2164	128	Polgári	,1886
13	Szentendrei	,2755	71	Pápai	,2164	129	Kazincbarcikai	,1869
14	Szegedi	,275	72	Zalaszentgróf	,2163	130	Jánoshalmi	,1868
15	Balatonföldvári	,2707	73	Salgótarjáni	,2153	131	Mezőkovácsházai	,1863
16	Balatonalmádi	,2694	74	Orosházai	,2147	132	Gyáli	,1851
17	Szobi	,2694	75	Kisbéri	,2122	133	Komlói	,185
18	Debreceni	,2674	76	Tabi	,2118	134	Püspökladányi	,1849
19	Békéscsabai	,2628	77	Ercsi	,2113	135	Ceglédi	,1847
20	Szolnoki	,2612	78	Bélapátfalvai	,211	136	Karcagi	,1844
21	Órízenteper	,261	79	Zalakarosi	,211	137	Békési	,1841
22	Tapolcai	,2609	80	Tokaji	,2094	138	Monori	,184
23	Csepregi	,2569	81	Barcsi	,2089	139	Kunszentmártoni	,1831
24	Kecskeméti	,2565	82	Siklósi	,208	140	Szeghalomi	,1829
25	Kaposvári	,2533	83	Szécsényi	,2069	141	Abai	,1826
26	Keszthelyi	,2527	84	Szentesi	,2066	142	Kunszentmiklósi	,1825
27	Nyíregyházi	,2511	85	Makói	,2064	143	Sarkadi	,1818
28	Tatabányai	,2476	86	Mórahalmi	,2063	144	Adonyi	,181
29	Rétsági	,2468	87	Tamási	,2059	145	Tiszafüredi	,1809
30	Szekszárdi	,2459	88	Kiskunhalasi	,2056	146	Aszói	,1805
31	Pécsvárad	,2438	89	Várpalotai	,2046	147	Vásárosnaményi	,1797
32	Gyöngyösi	,2433	90	Pacsai	,2044	148	Baktalórántházai	,1793
33	Dunaújvárosi	,2429	91	Dorogi	,2037	149	Bátonyterenyi	,1792
34	Érdi	,2425	92	Vasvári	,2034	150	Hevesi	,1786
35	Kőszegi	,2419	93	Marcali	,203	151	Enyingi	,178
36	Tatai	,241	94	Téti	,2018	152	Kadarkúti	,1771
37	Komáromi	,2392	95	Bicskei	,2015	153	Bácsalmási	,177
38	Siófoki	,2386	96	Jászberényi	,2014	154	Kisvárdai	,1761
39	Cellődmölki	,238	97	Kapuvár-Beledi	,2011	155	Szerencsi	,1759
40	Paksi	,2348	98	Bajai	,2002	156	Mátészalkai	,1756
41	Körmen	,2346	99	Veresegyházi	,1996	157	Tiszavasvári	,175
42	Gyulai	,2339	100	Dombóvári	,1983	158	Lengyeltóti	,1748
43	Pannonhalmi	,2336	101	Mezőkövesdi	,1983	159	Csurgói	,1743
44	Balassagyarmati	,2335	102	Dabasi	,1979	160	Sásdi	,1734
45	Sátoraljaújhegyi	,233	103	Hajdúszoboszlói	,1978	161	Hajdúböszörményi	,1731
46	Miskolci	,2328	104	Kalocsai	,1976	162	Edelényi	,1728
47	Nagykanizsai	,2319	105	Ráckevei	,1975	163	Záhonyi	,171
48	Mosonmagyaróvári	,2319	106	Nagyatádi	,1968	164	Derecske-Létavértesi	,1707
49	Móri	,2319	107	Kiskunmajsai	,1967	165	Törökszentmiklósi	,1707
50	Fonyódi	,2309	108	Csongrádi	,1963	166	Nyírbátori	,1695
51	Váci	,2307	109	Encsi	,1959	167	Balmazújvárosi	,1678
52	Dunakeszi	,2304	110	Pásztói	,1958	168	Ibrány-Nagyhalászi	,1676
53	Ajkai	,2303	111	Hódmezővásárhelyi	,1958	169	Sziksói	,1663
54	Pilisvörösvári	,2294	112	Szigetvári	,195	170	Ózdi	,1657
55	Esztergomi	,2294	113	Mezőtúri	,1947	171	Nagykátai	,1631
56	Sárvári	,2275	114	Fehérgyarmati	,1943	172	Nagykálói	,1617
57	Abauj-Hegyközi	,2268	115	Gárdonyi	,194	173	Mezőcsáti	,1595
58	Letenyei	,2246	116	Berettyóújfalui	,194	174	Hajdúhadházi	,1499

Területi tőke érték alapján sorrendbe állított kistérségek 2004-ben

Forrás: saját számítás

Sor	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték
1	Balatonfüredi	,3387	59	Fonyódi	,2248	117	Sellyei	,1926
2	Budapest	,3299	60	Lenti	,2232	118	Barcsi	,1924
3	Veszprémi	,3145	61	Sárvári	,2227	119	Kiskunfélegyháza	,1914
4	Pécsi	,3138	62	Sümegi	,2217	120	Kisteleki	,1908
5	Egri	,3041	63	Mohácsi	,2217	121	Bodrogközi	,1907
6	Szombathelyi	,2995	64	Abauj-Hegyközi	,2208	122	Hatvani	,1899
7	Budaörsi	,2936	65	Zirc	,2206	123	Nagyatádi	,1897
8	Győri	,2888	66	Zalaszentgróf	,2196	124	Tabi	,1896
9	Hévízi	,2858	67	Tiszaújvárosi	,2184	125	Füzesabonyi	,1895
10	Zalaegerszegi	,2845	68	Szentgotthárdi	,2183	126	Polgári	,1889
11	Sopron-Fertődi	,2752	69	Pápai	,2174	127	Adonyi	,1882
12	Székesfehérvári	,2751	70	Oroszlányi	,2173	128	Karcagi	,1878
13	Békéscsabai	,2723	71	Cellődmölki	,2153	129	Püspökladányi	,1875
14	Szegedi	,2711	72	Salgótarjáni	,2144	130	Fehérgyarmati	,1874
15	Debreceni	,2665	73	Csornai	,2137	131	Csengeri	,187
16	Óriszentpéteri	,2645	74	Kisbéri	,2133	132	Kunszentmiklósi	,1869
17	Szentendrei	,2635	75	Ercsi	,2117	133	Szeghalomi	,1866
18	Szobi	,2629	76	Tokaji	,2111	134	Monori	,1863
19	Balatonalmádi	,2625	77	Szécsényi	,211	135	Kiskőrösi	,1862
20	Szolnoki	,2604	78	Tamási	,2095	136	Békési	,1853
21	Csepregi	,258	79	Zalakarosi	,2094	137	Vásárosnaményi	,1842
22	Kecskeméti	,2577	80	Várpalotai	,2074	138	Gyáli	,1841
23	Balatonföldvári	,2561	81	Kiskunhalasi	,207	139	Komló	,1841
24	Nyíregyháza	,2524	82	Dabasi	,2058	140	Ceglédi	,1834
25	Keszthelyi	,2519	83	Siklósi	,2052	141	Jánoshalmi	,1833
26	Szekszárdi	,2511	84	Mezőkövesdi	,2051	142	Aszói	,1832
27	Kaposvári	,2504	85	Mórahalmi	,205	143	Mezőkovácsháza	,1818
28	Tapolcai	,2478	86	Dorogi	,2047	144	Kadarkúti	,1811
29	Tatabányai	,2456	87	Szentesi	,2028	145	Sásdi	,181
30	Kőszegi	,2453	88	Vasvári	,2027	146	Szerencsi	,1794
31	Komáromi	,2435	89	Orosháza	,2027	147	Hevesi	,1785
32	Érdi	,2419	90	Marcali	,2026	148	Törökszentmiklósi	,1777
33	Rétsági	,2411	91	Bélapátfalvai	,2021	149	Kunszentmártoni	,1768
34	Gyöngyösi	,2406	92	Veresegyházi	,2021	150	Hajdúböszörményi	,1761
35	Pannonhalmi	,2405	93	Csongrádi	,202	151	Edelényi	,1754
36	Tatai	,2403	94	Jászberényi	,2019	152	Csurgói	,1749
37	Pécsvárad	,2398	95	Kapuvár-Beledi	,2018	153	Abai	,1748
38	Pilisvörösvári	,238	96	Kalocsai	,2011	154	Tiszafüredi	,1724
39	Gyulai	,2377	97	Pásztói	,201	155	Kisvárdai	,171
40	Dunaújvárosi	,2374	98	Kiskunmajsai	,2	156	Sarkadi	,171
41	Dunakeszi	,2369	99	Gárdonyi	,1999	157	Bácsalmási	,1705
42	Körmendi	,2365	100	Bajai	,1989	158	Derecske-	
43	Paksi	,2359	101	Pacsai	,1984	159	Létavértesi	,1692
44	Miskolci	,2344	102	Encsi	,1983	160	Tiszavasvári	,169
45	Letenyei	,233	103	Mezőtúri	,1978	161	Lengyeltóti	,1688
46	Balassagyarmati	,2328	104	Bicskei	,1977	162	Bátonyterenyei	,1683
47	Sátoraljaújhelyi	,2305	105	Hajdúszoboszlói	,1975	163	Enyingi	,1676
48	Esztergomi	,229	106	Hódmező-		164	Mátészalkai	,1673
49	Mosonmagyaróvári	,2283	107	vásárhelyi	,1974	165	Nyírbátori	,1663
50	Ajkai	,2278	108	Makói	,1973	166	Ibrány-Nagyhalászi	,1656
51	Bonyhádi	,2277	109	Téti	,1971	167	Baktalórántháza	,1655
52	Nagykanizsai	,2267	110	Sárbogárdi	,1969	168	Balmazújvárosi	,1648
53	Szarvasi	,2263	111	Szentlőrinci	,1961	169	Záhonyi	,1646
54	Móri	,2259	112	Ráckevei	,196	170	Ózdi	,1644
55	Sárospataki	,2258	113	Dombóvári	,1947	171	Nagykátai	,1643
56	Siófoki	,2256	114	Pétervásárai	,1945	172	Szikszói	,1584
57	Váci	,2255	115	Szigetvári	,1944	173	Mezőcsáti	,1579
58	Gödöllői	,2255	116	Berettyóújfalu	,1936	174	Nagykálói	,156
				Kazincbarcikai	,1932		Hajdúhadházi	,154

Területi tőke érték alapján sorrendbe állított kistérségek 2005-ben

Forrás: saját számítás

Sor.	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték
1	Balatonfüredi	,3535	59	Sümei	,2344	117	Kiskunmajsai	,2015
2	Budapest	,3523	60	Csornai	,2336	118	Kazincbarcikai	,2014
3	Veszprémi	,3385	61	Szarvasi	,2335	119	Hatvani	,2014
4	Pécsi	,3332	62	Sárospataki	,2327	120	Hódmezővásárhelyi	,2013
5	Egri	,3176	63	Letenyei	,2319	121	Kiskunfélegyházai	,2012
6	Sombathelyi	,316	64	Abauj-Hegyközi	,2316	122	Kiskőrösi	,2005
7	Győri	,3045	65	Oroszlányi	,2306	123	Monori	,2001
8	Budaörsi	,3032	66	Tiszaújvárosi	,2301	124	Karcagi	,2
9	Székesfehérvári	,3031	67	Celldömölki	,23	125	Pétervásárai	,1992
10	Zalaegerszegi	,299	68	Tokaji	,2274	126	Kunszentmiklósi	,1992
11	Hévízi	,2964	69	Rétsági	,2274	127	Füzesabonyi	,1989
12	Szegedi	,29	70	Szentgotthárdi	,2267	128	Aszód	,1985
13	Sopron-Fertődi	,286	71	Vasvári	,2263	129	Kisteleki	,1985
14	Debreceni	,283	72	Mohácsi	,2253	130	Edelényi	,1969
15	Békéscsabai	,2795	73	Zalakarosi	,2245	131	Ibrány-Nagyhalászi	,1965
16	Óriszentpéteri	,2791	74	Kapuvár-Beledi	,2241	132	Ceglédi	,1959
17	Szentendre	,2738	75	Veresegyházi	,222	133	Csurgói	,1958
18	Csepregi	,2732	76	Zalaszentgróf	,2205	134	Szeghalomi	,1951
19	Szolnoki	,2712	77	Kiskunhalasi	,2197	135	Gyáli	,195
20	Kecskeméti	,271	78	Dabasi	,2192	136	Bodrogközi	,1949
21	Balatonföldvári	,2698	79	Salgótarjáni	,2189	137	Békési	,1942
22	Nyíregyházi	,268	80	Dorogi	,2185	138	Adonyi	,1941
23	Szekszárdi	,2656	81	Kisbéri	,2183	139	Szerencsi	,194
24	Balatonalmádi	,2655	82	Várpalotai	,218	140	Fehérgyarmati	,1937
25	Keszthelyi	,2642	83	Ercsi	,2179	141	Kadarkúti	,1926
26	Tatabányai	,2633	84	Csongrádi	,2175	142	Jánoshalmi	,1923
27	Szobi	,2619	85	Szécsényi	,217	143	Lengyeltóti	,192
28	Kaposvári	,2615	86	Szentlőrinci	,2168	144	Csengeri	,1914
29	Dunaújvárosi	,2614	87	Mórahalomi	,2164	145	Komlói	,1909
30	Pilisvörösvári	,2569	88	Bélapátfalvai	,2144	146	Zirc	,1908
31	Pécsvárad	,2559	89	Gárdonyi	,2139	147	Hajdúböszörményi	,1908
32	Bonyhádi	,255	90	Szentesi	,2138	148	Vásárosnaményi	,19
33	Érdi	,2545	91	Barcsi	,2134	149	Mezőkovácsházai	,1889
34	Komáromi	,2544	92	Hajdúszoboszlói	,2131	150	Enyingi	,1874
35	Tapolcai	,2525	93	Téti	,2118	151	Hevesi	,1867
36	Kőszegi	,2521	94	Ráckevei	,2117	152	Sásdi	,1866
37	Esztergomi	,252	95	Tamási	,2117	153	Kisvárdai	,1852
38	Tatai	,2518	96	Jászberényi	,211	154	Kunszentmártoni	,1845
39	Paksi	,2512	97	Marcali	,211	155	Tiszafüredi	,1841
40	Dunakeszi	,2508	98	Siklói	,211	156	Abai	,1839
41	Gyulai	,2494	99	Bicskei	,2109	157	Polgári	,1838
42	Gyöngyösi	,2489	100	Tabi	,2104	158	Sziksói	,1834
43	Kőrmendi	,2484	101	Mezőkövesdi	,2089	159	Törökszentmiklósi	,1826
44	Lenti	,2482	102	Mezőtúri	,2083	160	Tiszavasvári	,1802
45	Miskolci	,2462	103	Orosházi	,2075	161	Derecske-Létavértesi	,1802
46	Váci	,2453	104	Sárbogárdi	,2072	162	Nagykátai	,1791
47	Pannonhalmai	,2441	105	Encsi	,2069	163	Nyírbátori	,178
48	Gödöllői	,2433	106	Makói	,2066	164	Bátonyterenyei	,1769
49	Sárvári	,2431	107	Bajai	,2059	165	Mátészalkai	,1769
50	Balassagyarmati	,2423	108	Berettyóújfalui	,2057	166	Sarkadi	,1767
51	Nagykanizsai	,2414	109	Kalocsai	,2053	167	Balmazújvárosi	,1753
52	Sátoraljaújhelyi	,2407	110	Szigetvári	,2037	168	Bácsalmási	,174
53	Mosonmagyaróvári	,2404	111	Pásztói	,2032	169	Záhonyi	,1738
54	Móri	,2387	112	Pacsai	,2029	170	Ózdi	,1725
55	Siófoki	,2387	113	Dombóvári	,2027	171	Baktalórántházi	,1719
56	Fonyódi	,2374	114	Nagyatádi	,2026	172	Mezőcsáti	,1701
57	Ajkai	,2356	115	Püspökladányi	,2025	173	Nagykálói	,1648
58	Pápai	,2351	116	Sellyei	,2019	174	Hajdúhadházi	,1646

Területi tőke érték alapján sorrendbe állított kistérségek 2006-ban

Forrás: saját számítás

Sor.	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték
1	Budapest	,3726	59	Szarvasi	,2346	117	Püspökladányi	,2041
2	Veszprémi	,3411	60	Szentgotthárdi	,2337	118	Pásztói	,2039
3	Pécsi	,3409	61	Zirc	,2331	119	Kunszentmiklósi	,2038
4	Balatonfüredi	,3404	62	Csornai	,2328	120	Kazincbarcikai	,2034
5	Szombathelyi	,3165	63	Tiszaújvárosi	,2322	121	Kiskőrösi	,2029
6	Egri	,3131	64	Sárospataki	,2312	122	Nagyatádi	,2026
7	Győri	,3101	65	Fonyódi	,2305	123	Mezőkövesdi	,2021
8	Székesfehérvári	,3088	66	Mohácsi	,2304	124	Hatvani	,2017
9	Zalaegerszegi	,3012	67	Kisbéri	,23	125	Füzesabonyi	,2016
10	Budaörsi	,3009	68	Abaúj-Hegyközi	,2299	126	Polgári	,2013
11	Hévízi	,2931	69	Celldömölki	,2289	127	Aszói	,2
12	Szegedi	,2909	70	Oroszlányi	,228	128	Bodrogközi	,1998
13	Sopron-Fertődi	,2889	71	Bélapátfalvai	,227	129	Encsi	,1986
14	Debreceni	,288	72	Pápai	,2266	130	Karcagi	,1985
15	Óriszentpéteri	,2776	73	Zalaszentgróf	,2256	131	Csengeri	,1983
16	Szentendre	,2755	74	Vasvári	,2248	132	Edelényi	,1976
17	Békéscsabai	,2747	75	Veresegyházi	,2245	133	Ceglédi	,1975
18	Szolnoki	,2724	76	Hajdúszoboszlói	,2233	134	Csurgói	,1972
19	Csepregi	,2722	77	Kapuvár-Beledi	,2211	135	Békési	,1967
20	Nyíregyházai	,2697	78	Zalakarosi	,2206	136	Gyáli	,1967
21	Kecskeméti	,2697	79	Tamási	,2203	137	Pétervásárai	,1961
22	Tatabányai	,2676	80	Ercsi	,2201	138	Kisteleki	,1957
23	Keszthelyi	,2669	81	Szentlőrinci	,2197	139	Enyingi	,1949
24	Kaposvári	,2665	82	Dorogi	,2195	140	Hajdúböszörményi	,1931
25	Dunaújvárosi	,2639	83	Salgótarjáni	,2181	141	Vásárosnaményi	,193
26	Tatai	,2628	84	Szentesi	,218	142	Adonyi	,1929
27	Szekszárdi	,2613	85	Várpalotai	,2175	143	Komlói	,1925
28	Komáromi	,2607	86	Kiskunhalasi	,216	144	Szerencsi	,1923
29	Balatonalmádi	,2602	87	Dabasi	,2159	145	Mezőkovácsházi	,1909
30	Szobi	,2588	88	Bicskei	,2151	146	Kadarkúti	,1908
31	Pécsváradi	,257	89	Barcsi	,2147	147	Fehérgyarmati	,1898
32	Érdi	,2566	90	Mórahalomi	,2146	148	Lengyeltóti	,1897
33	Kőszegi	,2565	91	Tabi	,214	149	Törökszentmiklósi	,1894
34	Dunakeszi	,2561	92	Makói	,2128	150	Sásdi	,1879
35	Esztergomi	,2547	93	Téti	,2126	151	Hevesi	,1873
36	Pilisvörösvári	,2523	94	Jászberényi	,2125	152	Záhonyi	,1873
37	Tapolcai	,2515	95	Csongrádi	,2122	153	Szeghalomi	,1863
38	Gyöngyösi	,2511	96	Kalocsa	,2117	154	Tiszaújvárosi	,1851
39	Sárvári	,2509	97	Szécsényi	,2117	155	Kunszentmártoni	,1848
40	Gyulai	,2491	98	Ráckevei	,2114	156	Jánoshalmi	,1844
41	Miskolci	,2489	99	Marcali	,2112	157	Tiszavasvári	,1842
42	Pannonhalmi	,2482	100	Kiskunmajsai	,2112	158	Abai	,1836
43	Paksi	,248	101	Orosházai	,2108	159	Sziksói	,183
44	Körmendi	,248	102	Bajai	,2103	160	Kisvárdai	,1826
45	Balatonföldvári	,2463	103	Rétság	,2101	161	Nyírbátori	,1797
46	Balassagyarmati	,2459	104	Sellyei	,2099	162	Bácsalmási	,1793
47	Nagykanizsai	,2448	105	Tokaji	,2096	163	Derecske-	
48	Váci	,2438	106	Sárbogárdi	,2096	163	Létavértesi	,1787
49	Sátoraljaújhegyi	,2436	107	Mezőtúri	,2094	164	Nagykátai	,1777
50	Gödöllői	,2434	108	Gárdonyi	,2086	165	Bátonyterenyeyi	,177
51	Móri	,2433	109	Siklósi	,208	166	Mátészalkai	,1769
52	Ajkai	,2407	110	Pacsa	,2076	167	Sarkadi	,1766
53	Siófoki	,2392	111	Dombóvári	,2059	168	Balmazújvárosi	,1752
54	Letenyei	,2391	112	Monori	,2057	169	Ózdi	,1736
55	Mosonmagyaróvári	,2386	113	Szigetvári	,2054	170	Ibrány-Nagyhalászi	,173
56	Lenti	,2384	114	Hódmezővásárhelyi	,2049	171	Baktalórántházi	,1711
57	Bonyhádi	,2371	115	Kiskunfélegyházi	,2043	172	Mezőcsáti	,1692
58	Sümegi	,2356	116	Berettyóújfalui	,2043	173	Nagykálói	,1624
						174	Hajdúhadházi	,1619

Területi tőke érték alapján sorrendbe állított kistérségek 2007-ben

Forrás: saját számítás

Sor	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség nev.	Érték
1	Budapest	,3826	59	Abaúj-Hegyközi	,2372	117	Mezőtúri	,2087
2	Balatonfüredi	,3561	60	Balassagyarmati	,2365	118	Szécsényi	,2081
3	Pécsi	,3538	61	Nagykanizsai	,2364	119	Aszódi	,208
4	Veszprémi	,3427	62	Móri	,2354	120	Kalocsai	,2079
5	Szombathelyi	,3365	63	Mohácsi	,2346	121	Berettyóújfalui	,2078
6	Egri	,3319	64	Bonyhádi	,2336	122	Pacsai	,2069
7	Budaörsi	,3271	65	Szarvasi	,2327	123	Gyáli	,2064
8	Győri	,3075	66	Kisbéri	,2323	124	Pásztói	,2059
9	Zalaegerszegi	,3068	67	Sümegi	,2322	125	Szerencsi	,2048
10	Székesfehérvári	,302	68	Fonyódi	,2321	126	Monori	,2045
11	Szegedi	,298	69	Sárospataki	,2319	127	Bodrogközi	,2045
12	Sopron-Fertődi	,2944	70	Kiskunfélegyházai	,2303	128	Sárbogárdi	,2044
13	Debreceni	,2906	71	Pápai	,2297	129	Kazincbarcikai	,2044
14	Őriszentpéteri	,2873	72	Csornai	,2259	130	Adonyi	,2033
15	Békéscsabai	,2815	73	Veresegyházi	,2256	131	Ceglédi	,2031
16	Szolnoki	,2809	74	Bicskei	,2255	132	Sásdi	,2027
17	Hévízi	,2774	75	Szentesi	,2246	133	Kisteleki	,2026
18	Tatabányai	,2772	76	Tokaji	,2245	134	Békési	,2018
19	Kőszegi	,2768	77	Marcali	,2244	135	Komlói	,2014
20	Nyíregyházai	,2755	78	Siklósi	,2236	136	Vásárosnaményi	,201
21	Keszthelyi	,2754	79	Tiszaújvárosi	,223	137	Polgári	,2007
22	Kecskeméti	,2701	80	Hajdúszoboszlói	,2229	138	Fehérgyarmati	,2006
23	Szentendre	,2682	81	Orosházai	,2218	139	Pétersvárai	,2005
24	Szobi	,2679	82	Dorogi	,2218	140	Füzesabonyi	,2001
25	Szekszárdi	,2662	83	Zalakarosi	,2217	141	Kadarkúti	,1997
26	Dunaújvárosi	,2654	84	Jászberényi	,2202	142	Bácsalmási	,1997
27	Csepregi	,264	85	Kapuvár-Beledi	,2201	143	Csurgói	,1991
28	Pécsváradi	,264	86	Szentlőrinci	,22	144	Csengeri	,1985
29	Kaposvári	,2637	87	Várpalotai	,2198	145	Edelényi	,1979
30	Oroszlányi	,2633	88	Salgótarjáni	,2197	146	Lengyeltóti	,1944
31	Tatai	,2624	89	Tamási	,2191	147	Szeghalomi	,1942
32	Komáromi	,2624	90	Kiskunhalasi	,2185	148	Karcagi	,1936
33	Sátoraljaújhegyi	,2596	91	Bélapátfalvai	,2185	149	Enyingi	,1924
34	Tapolcai	,258	92	Tabi	,2185	150	Hajdúböszörményi	,1923
35	Gyöngyösi	,258	93	Téti	,2183	151	Mezőkovácsházai	,1917
36	Gyulai	,2579	94	Hatvani	,2183	152	Tiszaújvárosi	,1901
37	Érdi	,257	95	Vasvári	,2182	153	Kisvárdai	,1895
38	Paksi	,2567	96	Dabasi	,218	154	Kunszentmártoni	,1865
39	Balatonalmádi	,2555	97	Szigetvári	,2171	155	Záhonyi	,1861
				Hódmező-				
40	Dunakeszi	,2534	98	vásárhelyi	,216	156	Tiszavasvári	,1859
41	Siófoki	,2516	99	Ercsi	,2158	157	Nagykátai	,1856
42	Esztergomi	,2511	100	Barcsi	,2153	158	Nyírbátori	,1856
43	Miskolci	,2505	101	Encsi	,2142	159	Törökszentmiklósi	,1854
							Derecske-	
44	Pilisvörösvári	,2496	102	Nagyatádi	,2138	160	Létavértesi	,1839
45	Szentgotthárdi	,248	103	Mezőkovácsdi	,2138	161	Hevesi	,1822
46	Sárvári	,2479	104	Sellyei	,2133	162	Mátészalkai	,1822
47	Gödöllői	,247	105	Ráckevei	,2132	163	Abai	,1815
48	Letenyei	,2469	106	Mórahalomi	,2132	164	Jánoshalmi	,1808
49	Körmendi	,2457	107	Kiskunmajsai	,213	165	Bátönyterenyi	,18
50	Váci	,2421	108	Makói	,2124	166	Szikszói	,1774
51	Balatonföldvári	,2413	109	Kiskőrösi	,2122	167	Balmazújvárosi	,1759
52	Ajkai	,2407	110	Zalaszentgróf	,2117	168	Sarkadi	,1731
53	Pannónhalmi	,2401	111	Gárdonyi	,2106	169	Baktalórántházai	,1721
54	Lenti	,2398	112	Kunszentmiklósi	,2105	170	Ózdi	,1716
55	Zirc	,2393	113	Csongrádi	,2102	171	Nagykálói	,1713
							Ibrány-	
56	Bajai	,2391	114	Dombóvári	,2094	172	Nagyhalászi	,1702
57	Celldömölki	,2384	115	Püspökkladányi	,2094	173	Hajdúhadházi	,1652
58	Mosonmagyaróvári	,2378	116	Rétságai	,209	174	Mezőcsáti	,1642

Területi tőke érték alapján sorrendbe állított kistérségek 2008-ban

Forrás: saját számítás

Sor.	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték
1	Budapest	,3819	59	Bajai	,2385	117	Kapuvár-Beledi	,2108
2	Pécsi	,3612	60	Móri	,2383	118	Tamási	,2104
3	Balatonfüredi	,344	61	Szarvasi	,2379	119	Püspökladányi	,2104
4	Veszprémi	,3421	62	Ajkai	,2378	120	Kiskunmajsai	,2099
5	Szombathelyi	,3324	63	Balassagyarmati	,2365	121	Pásztói	,2095
6	Budaörsi	,3242	64	Sümegi	,2346	122	Csengeri	,209
7	Győri	,3185	65	Tokaji	,2343	123	Adonyi	,2076
8	Egri	,3161	66	Fonyódi	,233	124	Vásárosnaményi	,2073
9	Zalaegerszegi	,3158	67	Mohácsi	,2326	125	Sellyei	,207
10	Szegedi	,3112	68	Kisbéri	,2323	126	Csurgói	,2066
11	Székesfehérvári	,3084	69	Szentesi	,2317	127	Kunszentmiklósi	,2065
12	Debreceni	,2995	70	Abaúj-Hegyközi	,2314	128	Makói	,2063
13	Óriszentpéteri	,2987	71	Csornai	,2314	129	Szerencsi	,2062
14	Sopron-Fertői	,2959	72	Bonyhádi	,2295	130	Kiskőrösi	,2062
15	Kőszegi	,2926	73	Hajdúszoboszlói	,2288	131	Fehérgyarmati	,2061
16	Hévízi	,2868	74	Veresegyházi	,2279	132	Kistéleki	,2061
17	Szolnoki	,2858	75	Gárdonyi	,2264	133	Polgári	,2057
18	Békéscsabai	,2826	76	Bicskei	,226	134	Mezőkövesdi	,2057
19	Keszthelyi	,279	77	Bélapátfalvai	,2259	135	Dombóvári	,2056
20	Tatabányai	,2757	78	Zalakarosi	,2257	136	Kadarkúti	,2056
21	Csepregi	,2753	79	Kiskunhalasi	,2243	137	Monori	,2038
22	Kecskeméti	,2731	80	Pápai	,224	138	Füzesabonyi	,2036
23	Nyíregyháza	,273	81	Dabasi	,2236	139	Gyáli	,2035
24	Szentendre	,2714	82	Salgótarjáni	,2231	140	Sásdi	,2033
25	Dunaújvárosi	,2682	83	Orosháza	,2231	141	Kazincbarcikai	,203
26	Paksi	,2667	84	Tiszaújvárosi	,223	142	Sárbogárdi	,2027
27	Kaposvári	,2665	85	Vasvári	,2221	143	Ceglédi	,2023
28	Sárvári	,2643	86	Szentlőrinci	,2206	144	Kunszentmártoni	,2006
29	Gyulai	,2629	87	Téti	,2204	145	Szeghalomi	,2003
30	Tapolcai	,2628	88	Encsi	,2203	146	Kisvárdai	,1991
31	Komáromi	,2626	89	Ercsi	,2188	147	Komlói	,1982
32	Miskolci	,2617	90	Bodrogközi	,2187	148	Mezőtúri	,1978
33	Pécsváradi	,2615	91	Nagyatádi	,218	149	Karcagi	,1942
34	Sátoraljaújhelyi	,2568	92	Marcali	,2179	150	Hajdúböszörményi	,1936
35	Balatonalmádi	,2568	93	Várpalotai	,2178	151	Enyingi	,1934
36	Oroszlányi	,2561	94	Jászberényi	,2177	152	Tiszafüredi	,1929
37	Szobi	,2553	95	Dorogi	,2176	153	Tiszavasvári	,1925
38	Érdi	,2536	96	Tabi	,2175	154	Edelényi	,191
39	Tatai	,2535	97	Siklósi	,2173	155	Mezőkovácsházai	,1907
40	Gyöngyösi	,2533	98	Pacsai	,2172	156	Törökszentmiklósi	,1907
41	Szekszárdi	,2513	99	Rétság	,2171	157	Abai	,1892
42	Pilisvörösvári	,2509	100	Zalaszentgróf	,2168	158	Hevesi	,1864
43	Dunakeszi	,2486	101	Kiskunfélegyháza	,2164	159	Mátészalkai	,1855
44	Gödöllői	,2483	102	Szécsényi	,2158	160	Derecske-Létavértesi	,1847
45	Körmendi	,248	103	Aszód	,2155	161	Szikszói	,1846
46	Letenyei	,2473	104	Berettyóújfalu	,2143	162	Nyírbátori	,1837
47	Szentgotthárdi	,2465	105	Hódmezővásárhelyi	,2137	163	Nagykátai	,1828
48	Siófoki	,2462	106	Kalocsai	,2131	164	Jánoshalmi	,1827
49	Pannonhalmi	,2461	107	Szigetvári	,2129	165	Záhonyi	,1817
50	Lenti	,2445	108	Barcsi	,2126	166	Bátonyterenyei	,1811
51	Mosonmagyaróvári	,2415	109	Hatvani	,2123	167	Sarkadi	,181
52	Nagykanizsai	,2414	110	Ráckevei	,2121	168	Balmazújvárosi	,1808
53	Sárospataki	,2413	111	Lengyeltóti	,2121	169	Baktalórántháza	,1799
54	Zirc	,2412	112	Pétervásári	,2121	170	Nagykállói	,1757
55	Váci	,2412	113	Békési	,2116	171	Ibrány-Nagyhalszi	,1729
56	Balatonföldvári	,2405	114	Bácsalmási	,2111	172	Ózdi	,1698
57	Esztergomi	,2403	115	Mórahalmi	,211	173	Hajdúhadházi	,1667
58	Cellődmölki	,2392	116	Csongrádi	,2109	174	Mezőcsáti	,1653

Területi tőke érték alapján sorrendbe állított kistérségek 2009-ben

Forrás: saját számítás

Sor	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték	Sor.	Kistérség neve	Érték
1	Budapest	,3688	59	Tabi	,2398	117	Fehérgyarmati	,2117
2	Veszprémi	,3619	60	Szarvasi	,2394	118	Kiskunmajsai	,2115
3	Balatonfüredi	,3499	61	Bonyhádi	,2373	119	Kiskőrösi	,2112
4	Pécsi	,3464	62	Tokaji	,2368	120	Békési	,2107
5	Budaörsi	,3441	63	Érdi	,2366	121	Dombóvári	,2106
6	Egri	,3288	64	Mohácsi	,236	122	Encsi	,2104
7	Szombathelyi	,3257	65	Sárospataki	,2356	123	Lengyeltóti	,2099
8	Zalaegerszegi	,315	66	Csornai	,2355	124	Kazincbarcikai	,2093
9	Győri	,3131	67	Veresegyházi	,2354	125	Komlói	,209
10	Székesfehérvári	,3083	68	Fonyódi	,2348	126	Pásztói	,2087
11	Szegedi	,3067	69	Cellődmölki	,2335	127	Püspökladányi	,2087
12	Sopron-Fertődi	,2984	70	Sümegi	,2322	128	Bácsalmási	,2082
13	Debreceni	,2982	71	Hajdú- szoboszlói	,232	129	Csurgói	,208
14	Óriszentpéteri	,2958	72	Balassa-gyarmati	,2318	130	Berettyóújfalui	,208
15	Békéscsabai	,2892	73	Abaúj-Hegyközi	,2308	131	Kunszentmiklósi	,2074
16	Kőszegi	,2851	74	Pápai	,23	132	Adonyi	,2074
17	Hévízi	,2845	75	Kisbéri	,2297	133	Pétervásárai	,2071
18	Nyíregyházi	,283	76	Kiskunhalasi	,2296	134	Kadarkúti	,2069
19	Szolnoki	,2788	77	Tiszaújvárosi	,2286	135	Monori	,2069
20	Kecskeméti	,2786	78	Bélapátfalvai	,2286	136	Csengeri	,2069
21	Szentendre	,2785	79	Szentesi	,2281	137	Edelényi	,2057
22	Tatabányai	,2761	80	Gárdonyi	,2277	138	Ercsi	,2048
23	Kaposvári	,2753	81	Zalaszentgróf	,2273	139	Sásdi	,2043
24	Keszthelyi	,275	82	Salgótarjáni	,2273	140	Szerencsi	,2043
25	Szekszárdi	,2747	83	Bicskei	,2268	141	Kisteleki	,2041
26	Paksi	,2705	84	Vasvári	,2262	142	Mezőkövesdi	,2041
27	Csepregi	,2703	85	Zalakarosi	,2254	143	Füzesabonyi	,2026
28	Dunaújvárosi	,2674	86	Orosházai	,2254	144	Enyingi	,2014
29	Komáromi	,266	87	Szécsényi	,2249	145	Jánoshalmi	,2014
30	Tapolcai	,2619	88	Dabasi	,2243	146	Mezőtúri	,2011
31	Szobi	,2611	89	Sellyei	,2241	147	Szeghalomi	,2007
32	Szentgotthárdi	,2608	90	Tamási	,2239	148	Karcagi	,2005
33	Balatonalmádi	,2593	91	Jászberényi	,2225	149	Ceglédi	,2001
34	Miskolci	,2583	92	Bodrogközi	,2221	150	Hajdúböszörményi	,198
35	Gyöngyösi	,2573	93	Siklósi	,2216	151	Tiszafüredi	,1963
36	Tatai	,2565	94	Várpalotai	,2214	152	Gyáli	,1959
37	Sátoraljaújhelyi	,2563	95	Marcali	,2208	153	Kisvárdai	,1959
38	Oroszlányi	,2536	96	Szentlőrinci	,2197	154	Mezőkovácsházai	,1957
39	Gödöllői	,2529	97	Téti	,2197	155	Kunszentmártoni	,1956
40	Nagykanizsai	,2521	98	Dorogi	,2189	156	Mátészalkai	,193
41	Pilisvörösvári	,2511	99	Vásárosnaményi	,2183	157	Baktalórántházai	,1922
42	Sárvári	,2509	100	Hatvani	,217	158	Derecske-Létavértesi	,1921
43	Letenyei	,2507	101	Sárbogárdi	,217	159	Tiszavasvári	,1916
44	Körmendi	,2505	102	Kiskunfélegyházi	,2168	160	Szikszói	,1913
45	Dunakeszi	,2497	103	Szigetvári	,2163	161	Törökszentmiklósi	,1913
46	Váci	,2487	104	Barcsi	,2152	162	Nyírbátori	,1901
47	Lenti	,2486	105	Hódmezővásá rhelyi	,2152	163	Nagykátai	,1868
48	Pécsváradi	,2473	106	Kapuvár- Beli	,2148	164	Abai	,1865
49	Gyulai	,2473	107	Mórahalomi	,2141	165	Sarkadi	,1853
50	Zirc	,2471	108	Rétságai	,214	166	Bátonyterenyei	,183
51	Esztergomi	,2471	109	Kalocsai	,214	167	Hevesi	,1808
52	Bajai	,246	110	Pacsi	,2138	168	Balmazújvárosi	,1795
53	Mosonmagyaróvári	,2448	111	Ráckevei	,2133	169	Záhonyi	,1791
54	Móri	,2444	112	Nagyatádi	,2132	170	Ibrány-Nagyhalászi	,1791
55	Ajkai	,2435	113	Csongrádi	,2126	171	Nagykálói	,1789
56	Balatonföldvári	,2426	114	Aszód	,2123	172	Ózdi	,1724
57	Pannonhalmi	,2412	115	Makói	,2119	173	Mezőcsáti	,1677
58	Siófoki	,2406	116	Polgári	,2118	174	Hajdúhadházi	,1668

Területi tőke érték alapján sorrendbe állított kistérségek 2010-ben

Forrás: saját számítás

3. melléklet

Decilis sorszá ma	É. (2004)	KT (2004)	É. (2005)	KT (2005)	É. (2006)	KT (2006)	É. (2007)	KT (2007)	É. (2008)	KT (2008)	É. (2009)	KT (2009)	É. (2010)	KT (2010)
1.	0,3278 - 0,3476	2	0,3202 - 0,3387	2	0,3346 - 0,3535	3	0,3515 - 0,3726	1	0,3607 - 0,3826	1	0,3602 - 0,3819	2	0,3486 - 0,3688	3
2.	0,3080 - 0,3277	2	0,3017 - 0,3201	3	0,3157 - 0,3345	3	0,3304 - 0,3514	3	0,3389 - 0,3606	3	0,3385 - 0,3601	2	0,3284 - 0,3485	3
3.	0,2882 - 0,3079	3	0,2832 - 0,3016	5	0,2968 - 0,3156	4	0,3093 - 0,3303	3	0,3170 - 0,3388	3	0,3169 - 0,3384	3	0,3082 - 0,3283	4
4.	0,2685 - 0,2881	10	0,2648 - 0,2831	5	0,2779 - 0,2967	6	0,2883 - 0,3092	6	0,2952 - 0,3169	4	0,2952 - 0,3168	7	0,2880 - 0,3081	5
5.	0,2487 - 0,2684	10	0,2463 - 0,2647	13	0,2590 - 0,2778	13	0,2672 - 0,2882	9	0,2734 - 0,2951	10	0,2736 - 0,2951	7	0,2678 - 0,2879	12
6.	0,2289 - 0,2486	28	0,2278 - 0,2462	22	0,2401 - 0,2589	24	0,2461 - 0,2671	23	0,2515 - 0,2739	20	0,2519 - 0,2735	18	0,2476 - 0,2677	20
7.	0,2092 - 0,2288	25	0,2094 - 0,2277	29	0,2212 - 0,2400	32	0,2251 - 0,2460	28	0,2297 - 0,2514	30	0,2302 - 0,2518	31	0,2274 - 0,2475	33
8.	0,1894 - 0,2091	47	0,1909 - 0,2093	40	0,2023 - 0,2211	30	0,2040 - 0,2250	44	0,2078 - 0,2296	50	0,2086 - 0,2301	51	0,2072 - 0,2273	52
9.	0,1696 - 0,1893	38	0,1724 - 0,1908	35	0,1834 - 0,2022	43	0,1829 - 0,2039	42	0,1860 - 0,2077	34	0,1869 - 0,2085	35	0,1870 - 0,2071	30
10.	0,1499 - 0,1695	9	0,1540 - 0,1723	20	0,1646 - 0,1833	16	0,1619 - 0,1828	15	0,1642 - 0,1859	19	0,1653 - 0,1868	18	0,1668 - 0,1869	10

Megjegyzés: É. = értékek, KT= kistérségek száma a decilisben

A kistérségek területi tőkéjének megoszlása decilisenként 2004 és 2010 között

Forrás: saját számítás

4. melléklet

változás (%)	kistérség neve	változás (%)	kistérség neve	változás (%)	kistérség neve
24,32	Budaörsi	10,98	Miskolci	6,83	Kunszentmártoni
22,92	Bajai	10,92	Szigetvári	6,83	Zalakarosi
21,47	Vásárosnaményi	10,78	Zirc	6,83	Ibrány-Nagyhalászi
20,08	Lengyeltóti	10,61	Nagykállói	6,82	Kapuvár-Beledi
19,37	Csurgói	10,46	Jászberényi	6,78	Körmendi
19,23	Szentgotthárdi	10,43	Szentesi	6,72	Szolnoki
19,00	Edelényi	10,30	Sárvári	6,58	Pásztói
17,94	Veresegyházi	10,19	Székesfehérvári	6,53	Siklói
17,87	Kőszegi	10,09	Dunaújvárosi	6,45	Tatai
17,85	Sásdi	10,07	Békéscsabai	6,36	Bonyhádi
17,67	Bácsalmási	9,98	Sátoraljaújhelyi	6,31	Pápai
17,63	Aszód	9,94	Kiskőrösi	6,23	Dombóvári
17,34	Gárdonyi	9,92	Hódmezővásárhelyi	6,12	Budapest
17,29	Hajdúszoboszlói	9,90	Mátészalkai	5,82	Gyáli
17,18	Oroszlányi	9,74	Szeghalomi	5,77	Gyöngyösi
16,82	Kadarkúti	9,49	Tiszavasvári	5,73	Gyulai
16,55	Sellyei	9,42	Pilisvörösvári	5,70	Ajkai
16,13	Szerencsi	9,32	Zalaegerszegi	5,57	Mosonmagyaróvári
15,99	Bodrogközi	9,30	Egri	5,56	Füzesabonyi
15,20	Paksi	9,14	Győri	5,56	Salgótarjáni
15,06	Sziksói	9,03	Csengeri	5,47	Tiszaújvárosi
14,56	Adonyi	8,93	Fehérgyarmati	5,40	Sárospataki
14,53	Nagykátai	8,86	Téti	5,39	Móri
14,42	Békési	8,82	Keszthelyi	5,22	Csepregi
14,41	Hajdúböszörményi	8,77	Tamási	5,16	Mezőcsáti
14,35	Veszprémi	8,75	Marcali	5,15	Sümegi
14,27	Hatvani	8,72	Karcagi	5,12	Zalaszentgróf
13,69	Kunszentmiklósi	8,70	Nagykanizsai	5,09	Mezőkovácsházi
13,68	Szentlőrinci	8,70	Szombathelyi	4,98	Orosházi
13,38	Dabasi	8,67	Szécsényi	4,75	Záhonyi
13,32	Őriszentpéteri	8,66	Kaposvári	4,61	Pacsa
13,24	Tabi	8,62	Kecskeméti	4,09	Ózdi
13,17	Sárbogárdi	8,51	Tiszafüredi	3,82	Mórahalmi
13,11	Enyingi	8,42	Csornai	3,28	Pannónhalmi
13,07	Tokaji	8,39	Dunakeszi	3,26	Mezőtúri
13,01	Komlói	8,36	Péternémeti	3,01	Barcsi
12,87	Püspökladányi	8,35	Nagyatádi	2,94	Mezőkövesdi
12,75	Gödöllői	8,33	Ceglédi	2,64	Makói
12,75	Kiskunfélegyházi	8,33	Bélapátfalvai	2,61	Balatonfüredi
12,71	Nyíregyházi	8,33	Csongrádi	2,13	Bátontyénrei
12,57	Derecske-Létavértesi	8,27	Kalocsa	2,11	Abai
12,54	Bicskei	8,23	Kisbéri	1,94	Sarkadi
12,41	Monori	8,19	Várpalotai	1,74	Abaúj-Hegyközi
12,30	Polgári	8,09	Sopron-Fertődi	1,69	Fonyódi
12,17	Nyírbátori	7,96	Ráckevei	1,44	Pécsváradi
12,08	Törökszentmiklósi	7,83	Váci	1,23	Hevesi
12,03	Kazincbarcikai	7,79	Jánoshalmi	1,10	Szentendrei
11,68	Szekszárdi	7,70	Esztergomi	0,86	Siófoki
11,66	Kiskunhalasi	7,54	Kiskunmajsai	0,39	Tapolcai
11,59	Letenyei	7,52	Mohácsi	0,23	Hévízi
11,53	Tatabányai	7,47	Szarvasi	-0,69	Balassagyarmati
11,53	Szegedi	7,46	Dorogi	-1,91	Cellőmölki
11,50	Debreceni	7,42	Pécsi	-2,45	Érdi
11,32	Hajdúhadházi	7,38	Encsi	-3,07	Ercsi
11,24	Kisvárdai	7,24	Berettyóújfalui	-3,10	Szobi
11,21	Komáromi	7,23	Baktalórántházi	-3,78	Balatonalmádi
11,19	Vasvári	6,97	Balmazújvárosi	-10,39	Balatonföldvári
11,03	Lenti	6,93	Kisteleki	-13,28	Rétsági

A területi tőke értékváltozása 2004-ről és 2010-re (%-os változás)

Forrás: saját számítás

IRODALOM

1. ÁCS B. (2012): Was the financial crisis of 2008 forecastable? *Hungarian Statistical Review*, 10 85-101.p.
2. ÁCS J. Z., RAPPAL G., SZERB L. (2011): Index building in a system of interdependent variables: the penalty for bottleneck. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1945346 (letöltés: 2012. augusztus 13.)
3. ÁCS J. Z., SZERB L. (2012): *Global entrepreneurship and development index 2012*. Cheltenham: Edward Elgar. 349. oldal
4. ÁCS J. Z., VARGA A. (2000): Térbeliség, endogén növekedés és innováció. *Tér és Társadalom*, 4 23-39.p.
5. AFFUSO, A., CAMAGNI, R. (2010): Territorial capital and province performance in the Latin Arch: an econometric approach. <http://www.inter-net.it/aisre/minisito/CD2010/pendrive/Paper/affuso1.pdf> (Letöltés: 2012. január 12.)
6. AFFUSO, A., CAMAGNI, R., CAPELLO, R. (2011): Quantitative foresight at sub-regional level: the model and estimate results. 91-111.p. In.: CAMAGNI, R., CAPELLO, R. (eds.): *Spatial scenarios in a global perspective*. Elgar: Massachusetts, 233.p.
7. AFFUSO, A., CAPELLO, R., FRATESI, U. (2011): Globalization and competitive strategies in European vulnerable regions. *Regional Studies*, 5 657–675.p.
8. ÁGH A. (2007): A régiók jövője Magyarországon és Magyarország jövője az Európai Unióban. 7-44.p. In: KAISER, T., ÁGH A., KIS-VARGA J. (szerk.): *A régiók Magyarországa. A regionális intézményrendszer körvonalai*. Budapest: MTA MEH Szociológiai Kutatóintézet, 511.p.
9. ÁGH A. (2011): A közpolitika változó paradigmái: az érdekcsoportoktól a többszintű kormányzásig. *Politikatudományi Szemle*, 1 31-48.p.
10. ARROW, K. J. (1962): The economic implication of learning by doing. *The Review of Economic Studies*, 3 (29) 155-173.p.
11. ARTIS, M. J., MIGUELEZ, E., MORENO, R. (2012): Agglomeration economies and regional intangibles assets: an empirical investigation. *Journal of Economic Geography*, 6 1167-1189.p.
12. Az Európai Unió területi agendája 2020. <http://regionalispolitika.kormany.hu/download/4/73/10000/Ter%C3%BCleti%20Agenda%202020.pdf> (letöltés: 2012. augusztus 20.)

13. BAJMÓCY Z. (2012): Innovációs index kistérségi szinten. Csak játék a számokkal? 13-32.p. In.: BAJMÓCY Z., LENGYEL I., MÁLOVICS GY. (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. Szeged: JATEPress, 407.p.
14. BANK OF AMERICA MERRILL LYNCH (2013): Kihal a növekedés Európából.
http://www.portfolio.hu/gazdasag/kihal_a_novekedes_europabol.179911.html (letöltés: 2013. február 18.)
15. BARCA, F. (2009): An agenda for a reformed cohesion policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations.
http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/regi/dv/barca_report_/barca_report_en.pdf (Letöltés: 2012. január 12.)
16. BASILE, R., CAPELLO, R., CARAGLUI, A. (2012): Technological interdependence and regional growth in Europe: proximity and synergy in knowledge spillover. *Papers in Regional Science*, 4 697-722.p.
17. BATABYAL, A. A., NIJKAMP, P. (2010): Richard Florida's creative capital in a trading regional economy: a theoretical investigation. *The Annals of Regional Science*, 2: 241–250.
18. BELUSZKY P., SIKOS T.T. (1979): A faktor- és clusteranalízis alkalmazása a területi kutatásokban. *Sigma*, 3-4 (12) 191-210.p.
19. BELUSZKY P. (2004): Magyarország térszerkezete és településhálózata. 26-54.p. In.: BELUSZKY P., KOVÁCS Z., OLESSÁK D. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés kézikönyve*. Budapest: CEBA Kiadó. 423.p.
20. BELUSZKY P. (2005): Perifériára vettétvén.. 13-18.p. In.: KUTHI Á., NAGY V. (szerk.): *Határesetek: Magyarország perifériái*. Balassagyarmat: Ipoly Unió. 224.p.
21. BELUSZKY P. (2007a): A regionális központok kialakulása Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 6 (168) 721-729.p.
22. BELUSZKY P. (2007b): A régió természeti adottságai - Budapest helyzeti energiái. 25-37.p. In.: BELUSZKY P. (szerk.): *Közép-Magyarország*. Budapest: Pécs: Dialóg Campus Kiadó. (A Kárpát-medence régiói; 6.) 566.p.
23. BELUSZKY P. (2008): Magyarország településállománya, településhálózata. 147-323.p. In.: BELUSZKY P. (szerk.): *Magyarország történeti földrajza II*. Budapest: Pécs: Dialóg Campus Kiadó. (Studia Geographica; Területi és Települési Kutatások; 27.) 436.p.
24. BERKEL, D. B., VERBURG, H. P. (2011): Sensitising rural policy: Assessing spatial variation in rural development options for Europe. *Land Use Policy*, 28 447–459.p.

25. BOURDIEU, P. (1983): The Forms of Capital. 241-258.p. In: RICHARDSON, J. G.: *Handbook of Theory and Research for Sociology of Education*. Greenwood: New York. 377.p.
26. BOURDIEU, P. (2004): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. 122-137.p. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 360.p.
27. BRASILI, C. (2011): Local and urban development in the European Union.
28. <http://www-sre.wu.ac.at/ersa/ersaconfs/ersal1/e110830aFinal01382.pdf> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
29. BRASILI, C., SAGUATTI, A., BENNI, F., (et.al.) (2012): The impact of the economic crisis on the territorial capital Italian regions. <http://www-sre.wu.ac.at/ersa/ersaconfs/ersal2/e120821aFinal00646.pdf> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
30. BRENNER, N. (2004): *New State Spaces. Urban Governance and the Rescaling of Statehood*. Oxford: Oxford University Press, 351.p.
31. BUTTON, K. (2011): The economist's perspective on regional endogenous development. 20-39. p. In.: STIMSON, R., STOUGH, R. R., NIJKAMP, P. (eds.): *Endogenous regional development: perspectives, measurement and empirical investigation*. Massachusetts: Elgar, 337.p.
32. CAMAGNI, R. (2006): TEQUILA SIP: un modello operativo di Valutazione di Impatto Territoriale per le province dell'Unione Europea, *Rivista di Economia e Statistica del Territorio*, 3 37-62.p.
33. CAMAGNI, R. (2008): Regional competitiveness. Towards a concept of territorial capital. 33-46.p. In.: CAPELLO, R., CAMAGNI, R., CHIZZOLINI, B., Fratesi, U. (eds.): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*. Berlin-Heidelberg: Springer, 319.p.
34. CAMAGNI, R. (2009a): Modeling futures regional development and the concept of territorial capital. <http://www.gis.cvut.cz/disparity/Camagni.pdf> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
35. CAMAGNI, R. (2009b): Territorial capital and regional development. 118-132.p. In: CAPELLO, R., NIJKAMP, P. (eds.): *Handbook of Regional Growth and Developments Theories*. Cheltenham-Northampton: Edward Elgar, 535.p.
36. CAMAGNI, R. (2011): Local knowledge, national vision. 57-65.p. In.: *Seminar on territorial dimension of development policies*. http://www.mrr.gov.pl/english/Regional_Development/Presidency/even

- [t_shedule/Documents/Seminar_%20Papers_and_Proceedings.pdf#page=59](#) (letöltés: 2013. március 21.)
37. CAMAGNI, R., CAPELLO, R. (2005): Spatial scenarios and orientations in relation to the ESDP and EU cohesion policy. http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/ESPON2006Projects/CoordinatingCrossThematicProjects/Scenarios/2.ir_3.2-full.pdf (letöltve: 2012. augusztus 2.)
 38. CAMAGNI, R., CAPELLO, R. (2009): Territorial capital and regional competitiveness: theory and evidence. *Studies in Regional Sciences*, 1 19-39.p.
 39. CAMAGNI, R., CAPELLO, R. (2011a): Building local after-crisis scenarios in a global perspective. 1-15.p. In.: CAMAGNI, R., CAPELLO, R. (eds.): *Spatial scenarios in a global perspective*. Massachusetts: Elgar 233.p.
 40. CAMAGNI, R., CAPELLO, R. (2011b): Macroeconomic and territorial policies for regional competitiveness. 204-237.p. In.: STIMSON, R., STOUGH, R. R., NIJKAMP, P. (eds.): *Endogenous regional development: perspectives, measurement and empirical investigation*. Massachusetts: Elgar, 337.p.
 41. CAMAGNI, R., CARAGLUI, A., PERUCCA, G. (2011): Territorial capital. Rational and human capital. http://www.internet.it/aisre/minisito/CD2011/pendrive/Paper/Camagni_Caraglu_Peruca.pdf (letöltve: 2012. augusztus 24.)
 42. CAMAGNI, R., DOTTI, N. (2010): Il sistema urbano. 26-41.p. In.: PERULLI, P., PICHIERRI, A. (eds.): *La crisi italiana nel mondo globale*. Einaudi: Economia e società del nord.226.p.
 43. CAMAGNI, R., FRATESI, U. (2011): The territorial cohesion objective within European cohesion policies from a territorial capital perspective. <http://www.dgotdu.pt/ue/documentos/terr/TSP-040607-en.pdf> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
 44. CAPELLO, R. (2007): A forecasting territorial model of regional growth: the MASST model. *The Annals of Regional Science*, 4 753–787.p.
 45. CAPELLO, R. (2008a): Regional economics in its 1950s: recent theoretical directions and future challenges. *The Annals of Regional Science*, 42 747–767.
 46. CAPELLO, R. (2008b): The MASST model: a generative forecasting model of regional growth 85-98.p. In.: CAPELLO, R., CAMAGNI, R., CHIZZOLINI, B., (eds.): *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe. Advances in Spatial Science*. Heidelberg: Springer, 319.p.

47. CAPELLO, R. (2012): The knowledge economy in European regions: a strategic goal for competitiveness. 77-107.p. In.: CAPELLO, R., DENTINHO, T. P. (eds.): *Networks, space and competitiveness*. Massachusetts: Edwar Elgar. 294.p.
48. CAPELLO, R., CAMAGNI, R. (2008): Territorial capital and regional development in the EU. <http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/09059.pdf> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
49. CAPELLO, R., CARAGLUI, A., NIJKAMP, P. (2009a): Territorial capital and regional growth: increasing returns in local knowledge. http://www.ekf.vsb.cz/projekty/cs/okruhy/weby/esf-0116/databaze-prispevku/clanky_ERSA_2008/724.pdf (letöltve: 2012. augusztus 2.)
50. CAPELLO, R., FRATESI, U. (2010): Globalization and a dual Europe: future alternative growth trajectories. *The Annals of Regional Science*, 3 633–665.p.
51. CAPELLO, R., FRATESI, U., RESMINI, L. (2011): *Globalization and regional growth in Europe. Past trends and future scenarios*. Berlin: Springer Verlag. 300.p.
52. CAPELLO, R., FRATESI, U. (2012): Modelling regional growth: an advanced MASST model. *Spatial Economic Analysis*, 3 25-39.p.
53. CAPELLO, R., FRATESI, U. (2013): Globalization and endogenous regional growth. 15-39.p. In.: CRESCENZI, R., PERCOCO, M. (eds.): *Geography, institutions and regional economic performance*. London-Milano: Springer-Verlag, 436.p.
54. CAPELLO, R., NIJKAMP, P., PEPPING, G. (1999): *Sustainable cities and energy policies*. Berlin: Springer-Verlag. 282.p.
55. CAPELLO, R., NIJKAMP, P. (2009) (eds.): *Handbook of regional growth and development theories*. Edward Elgar: Cheltenham, 535.p.
56. CARAGLUI, A., NIJKAMP, P. (2008a): *The Impact of Regional Absorptive Capacity on Spatial Knowledge Spillovers*. Amsterdam, Tinburgen Institute Discussion Paper. <http://dare.uvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/13203/9tr37h1427u487u8.pdf?sequence=1> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
57. CARAGLUI, A., NIJKAMP, P. (2008b): The impact of regional absorptive capacity on spatial knowledge spillovers The Cohen and Levinthal model revisited. http://www.inter-net.it/aisre/minisito/CD2008/cd_rom/Paper/Caragliu.pdf (letöltve: 2012. augusztus 24.)
58. CARAGLUI, A., NIJKAMP, P. (2011): *Cognitive capital and island of innovation: the Lucas growth model from a regional perspective*. Amsterdam, Tinburgen Institute Discussion Paper.

- <http://www.tinbergen.nl/discussionpapers/11116.pdf> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
59. CASI, L., RESMINI, L. (2012): Globalization, foreign direct investment and growth: an empirical assessment. 95-127.p. CAPELLO, R., DENTINHO, T. P. (eds.): *Globalization trends and regional development*. Massachusetts: Edwar Elgar, 290.p.
 60. CHAPAIN, C., CLIFTON, N., COMUNIAN, R. (2013): Understanding creative regions. *Regional Studies*, 2 (47) 131-134.p.
 61. CHUANG, Y. C., CHEN, Y. R., SHI, B. W., YANG, T. H. (2011): Welfare state regimes, infant mortality and life expectancy. *Journal of Epidemiology and Community Health*, (66) 1-4.p.
 62. COLEMAN, J. S. (1988): Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, Vol. 94 S95–S120.p.
 63. Conclusions of the 5th Report on economic, social and territorial cohesion: the future of cohesion policy. 2011. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/conclu_5cr_part1_en.pdf (letöltve: 2012. augusztus 2.)
 64. CSABA L. (2013): Válságkezelés Európában. *Köz-Gazdaság*, 1 (8) 2-24.p.
 65. CSÁKI GY. (2009): Válság és reguláció. A 2008-as pénzügyi válság tanulságairól. *Külgazdaság*, 3 12-18.p.
 66. CSÁKI GY. (2010): Válságról és állami szerepvállalás újraértékeléséről. *Külgazdaság*, 1 83-91.p.
 67. CZARNITZKI, D., HOTTENROTT, H. (2009): Are local milieus the key to innovation performance? *Journal of Regional Science*, 1 81–12.p.
 68. DAMSGAARD, O. (2009): Territorial capital and spatial integration. <http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CDMQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.vasab.org%2Fdownload%2Fdocuments%2Fother%2FOD%2520Riga%252021%2520April%252009.ppt&ei=m50kUbK-AeWN4gSdjYGA&usg=AFQjCNFGKzsy0IfJ1X1gobUpR-Ukk6cYA&sig2=ujuTpH4uodOd0v2Qs9iaZQ&bvm=bv.42661473,d.Yms> (Letöltés: 2012. január 14.)
 69. DANSERO, E., MELA, A. (2007). La territorialisation olympique: Le cas de jeux de Torino 2006. *Revue de Géographie Alpine*, 3 5–26.p.
 70. DANSERO, E., PUTTILI, M. (2010): Mega-events tourism legacies: the case of the Torino 2006 Winter Olympic Games – a territorialisation approach. *Leisure Studies*, 3 321-341.p.
 71. DEMATTEIS, G., GOVERNA, F. (2005). Il territorio nello sviluppo locale: Il contributo del modello SLOT. 15-38.p. In: DEMATTEIS, G.,

- Governa, F. (eds.), *Territorialità, sviluppo locale, sostenibilità. Il modello SLOT*. Milan: Franco Angeli.
72. DOMAR, E. (1946): Capital expansion, rate of growth, and employment. *Econometria*, 2 (14) 137-147.p.
 73. DURKHEIM, É. (2001): *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest: Osiris Kiadó, 435.p.
 74. ENYEDI GY. (1990): Globalizáció és a magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom*, 1: 1-10.p.
 75. ENYEDI GY. (2002): A városok kulturális gazdasága. *Földrajzi Értesítő*, 1-2 19-29.p.
 76. ENYEDI GY. (2010): A terület- és településfejlesztéssel kapcsolatos tudományos kutatások fő irányai és feladatai. *Területi Statisztika*, 4 (50) 398-405.p.
 77. ENYEDI GY. (2012): *Városi világ*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 186.p.
 78. ESPON (2011): Helyünk és jövőnk Európában. http://www.espon.hu/Docs/ESPON_kiadvany_20111222.pdf (Letöltés: 2012. január 12.)
 79. ETZKOWITZ, H., LEYDESDORFF, L. (2000): The dynamics of innovation. *Research Policy*, 2 (29) 109-129.p.
 80. European Commission (EC) (2005): Territorial state and perspective of the European Union. Scoping Document and Summary of Political Message. Brussels: European Commission. http://www.eu-territorial-agenda.eu/PresidencyConclusions/Min%20DOC%201_finlux505.pdf (letöltve: 2012. augusztus 2.)
 81. FABBRO, S., MESOLELLA, A. (2010): Multilevel spatial visions and territorial cohesion: Italian regional planning between the TEN-T corridors, ESDP polycentrism and Governmental 'Strategic Platforms'. *Planning, Practice and Research*, 1 25-48.p.
 82. FÁBIÁN A., TÓTH B. I. (2009): Hol is van a régió vagyona? 241-251. In.: KOCZISZKY GY. (szerk.): *Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, VII. Nemzetközi Konferencia*. Miskolc: Miskolci Egyetem, 541.p.
 83. FALUDI, A. (2006): From European spatial development to territorial cohesion policy. *Regional Studies*, 6 667-678.p.
 84. FALUDI, A. (2010): Territorial cohesion post-2013: to whomsoever it may concern. <http://repository.tudelft.nl/view/ir/uuid%3A24ed2052-5b97-4ddd-af04-6422c97079b3/> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
 85. FENYŐVÁRI ZS., LUKOVICS M. (2008): A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai. *Tér és Társadalom*, 2 1-20.p.

86. FLORIDA, R. (2002): *The rise of the creative class: and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Book. 404.p.
87. FLORIDA, R., MELLANDER, C., STOLARICK, K. (2008): Inside the black box of regional development – human capital, the creative class and tolerance. *Journal of Economic Geography*, 8: 614-649.p.
88. FUKUYAMA, F. (1995): *Trust: The social virtues and creation of prosperity*. New York: Free Press. 457.p.
89. GALLO, L. J. – DALL'ERBA, S. (2005): Spatial econometric analysis of the evolution of the European regional convergence process, 1989-1999. <http://128.118.178.162/eps/urb/papers/0311/0311001.pdf> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
90. GABE, T., FLORIDA, R., MELLANDER, C. (2013): The creative class and the crisis. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 6: 37-53.p.
91. GHAURI, P., GRONHAUG, K. (2011): *Kutatásmódszertan az üzleti tanulmányokban*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 294.p.
92. GIFFINGER, R. (2008): Territorial Capital – Understanding and Challenges for a knowledge based strategic approach. *Territorium*, 8 7-15.p.
93. GIFFINGER, R. (2007): Territorial capital: a new perspective or urban competitiveness? <http://www.space.net/pdf/workshop2007/Territorial%20Capital%20Giffinger%202007.pdf> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
94. GIFFINGER, R., GUDRUN, H. (2010): Smart cities ranking: an effective instrument for the positioning of cities? *Architecture, City and Environment*, 4 7-25.p.
95. GIFFINGER, R., HAINDLMAIER, G., KRAMAR, H. (2010): The role of rankings in growing city competition. *Urban Research and Practice*, 3 299-312.p.
96. GIFFINGER, R., HAMEDINGER, A. (2008): Metropolitan competitiveness reconsidered: the role of territorial capital and metropolitan governance. http://www.space.net/pdf/conference2008/Pres_Giffinger_conf2008.pdf (letöltés: 2012. augusztus 20.)
97. GIFFINGER, R., STALLBOHM, M. (2009): Challenges of metropolitan development: strategic efforts in comparison of Barcelona and Vienna. <http://upcommons.upc.edu/e-prints/handle/2117/7922> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
98. GIFFINGER, R., SUITNER, J. (2010): Danube region strategy – arguments for a territorial capital based multilevel approach. *Spatium International Review*, 23. vol. 9-16.p.

99. GLAESER, E. L. (2005): Review of R. Florida's The Rise of the Creative Class. *Regional Science and Urban Economics*, 5 593–596.p.
100. GYÖRFFY D. (2012): Intézményi bizalom és döntések időhorizontja. *Közgazdasági Szemle*, április, 412-426.p.
101. HAIR, J. F., ANDERSON, R., TATHAM, R. (et.al) (2009): *Multivariate data analysis*. New York: Prentice Hall. 249.p.
102. HAJNAL B. (2010): A szocioökonómiai státusz hatásai a jó egészségi állapot hosszára az Európai Unióban. *Statisztikai Szemle*, 12 (88) 1263-1266.p.
103. HAJNAL B. (2013): Az egészségi állapot vizsgálata a lakossági adatfelvételekben. *Statisztikai Szemle*, 1 (91.) 101-104.p.
104. HIRSCHMANN, A., NELSON, R. R. (1976): Discussion. *American Economic Review*, 2 (66) 386-391.p.
105. HODOSI, A. (2011): A bizalom mint költségcsökkentő tényező. *Competitio*, 2 74-84.p.
106. HORVÁTH GY., LÓRÁND B. (2012): Decentralizáció és gazdasági fejlődés. *Közgazdasági Szemle*, 12 1273-1298.p.
107. ILLÉS I. (2009): A területi kohézió szerepe az EU és a tagországok politikájában. 214-224. In: KOCZISZKY GY. (szerk.): *Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, VII. Nemzetközi Konferencia*. Miskolc: Miskolci Egyetem, 541.p.
108. JÓNA GY., TÓTH T. (2012): Concepts of the territorial capital. *E-studies*, 3 1-14. <http://www.selyeuni.sk/ef/e-studies/> (letöltve: 2012. július 1.)
109. JÓNA GY. (2012): Klaszterek az újkapitalizmusban. *Valóság*, 1 31-43.p.
110. JÓNA GY. (2013): A területi tőke fogalmi megközelítései. *Tér és Társadalom*, 1 (27) 30-51.p.
111. KAI, B. (2011): Visszaadni a lendületet – Gondolatok a magyar EU elnökségről. *Falu, Város, Régió*, 1 53-57.p.
112. KÁPOSZTA J. (2007): *Regionális gazdaságtan*. Gödöllő: SZIE Kiadó. 310.p.
113. KÁPOSZTA J., NAGY H., KOLLÁR K. (2010): Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek települési szerkezeti, foglalkoztatási jellemzői az EU csatlakozás óta eltelt időszakban. *Területi Statisztika*, 6 (13) 641-658.p.
114. KÁPOSZTA J., NAGY H. (2012): Az endogén fejlődés és a lokalizáció gazdaságfejlesztésének összefüggései. 136-149.p. In.: FARKAS A., KOLLÁR CS., LAURINYECH Á. (szerk.): *A filozófia párbeszéde a tudományokkal*. Budapest: Protokollár Kiadó. 457.p.

115. KEHL D. – SIPOS B. (2011): *Excel parancsfájlok felhasználása a statisztikai elemzésekben*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. 250.P.
116. KERÉKGYÁRTÓ GY, MUNDROCZÓ GY. (2000): *Statisztikai módszerek a gazdasági elemzésben*. Budapest: Aula Kiadó. 571. p.
117. KISS É. (2012): The impacts of the economic crisis on the spatial organization of Hungarian industry. *European Urban and Regional Studies*, 1 62-76.p.
118. KLEIN, R. B. (2011): *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press. 427.P.
119. KORNAI J. (2010): A puha költségvetési korlát szindróma és a globális pénzügyi válság. <http://www.kornai-janos.hu/KORNAI2010%20A%20puha%20koltsegtvetesi%20korlat%20szindroma%20es%20a%20globalis%20penzugyi%20valsag.pdf> (letöltve: 2012. augusztus 25.)
120. KŐSZEGI, B. (2010): Utility from anticipation and personal equilibrium. *Economic Theory*, 44 415-444.p.
121. KRUGMAN, P. (2012a): Economic crisis. <http://www.youtube.com/watch?v=PSJv6BUmt90> (letöltve: 2012. július 1.)
122. KRUGMANN, P. (2012b): *End this depression now!*. New York, Norton and Company.
123. KUNZMANN, K. R. (2006): The ESDP, The new territorial Agenda and the Peripheries in Europe. http://www.dps.tesoro.it/cd_cooperazione_bilaterale/docs/3.Development_Tools/1.Best_practices/6.ESDP_rusca/1.ESDP_presentation_rusca.pdf (letöltve: 2012. augusztus 2.)
124. KUNZMANN, K. R. (2007a): Medium-sized cities and creative industries. Cultural Identity, Cultural Mapping and Planning in the Öresund Region. http://www.culturalplanning-oresund.net/PDF_activities/September07/071017_Potsdam_Creativity_2.pdf (letöltve: 2012. augusztus 2.)
125. KUNZMANN, K. R. (2007b): Medium-sized Towns, Strategic Planning and Creative Governance in the South Baltic Arc. http://www.visible-cities.net/documents/KRK_MediumSized_Cities.pdf (letöltve: 2012. augusztus 24.)
126. KUNZMANN, K. R. (2009): Mid-Sized Cities: Territorial Capital of Europe. http://www.visible-cities.net/documents/KRK_MediumSized_Cities.pdf (letöltve: 2012. augusztus 2.)

127. KUNZMANN, K. R. (2011): After the global economic crisis: policy implications for the future of the European territory. *Informationen zur Raumentwicklung Heft*, 8 601-612.p.
128. KURAN, T. (2004): Why the Middle East is economically underdevelopment: historical mechanism of institutional stagnation. *Journal of Economic Perspectives*, 3 71-90.p.
129. LACKÓ L. (2009): A területi fejlődés egységes értelmezése. 27-38.p. In.: RECHNITZER J. – LENGYEL I. (szerk.): *A regionális tudomány két évtizede Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó 468.p.
130. LAMPERTNÉ, A. I. – TÓTH T. (2011): Regionális egyenlőtlenségek a Visegrádi ország-csoportokban. *Gazdaság és Társadalom*, 3 (2) 60-73.p.
131. LENGYEL I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 386.p.
132. LENGYEL I. (2012): Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség. 151-174.p. In: BAJMÓCY Z., LENGYEL I., MÁLKOVICS GY. (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. Szeged: JATEPress, 407.p.
133. LENGYEL I., RECHNITZER J. (2004): *Regionális gazdaságtan*. [Budapest: Dialog Campus Kiadó.] (Területi és települési kutatások 26.) 391. pp.
134. LUCAS, R. E. (1993): Making a miracle. *Economia*, 2 (61) 251-272.p.
135. LUKOVICS M. (2008): Térségek versenyképességének mérése. Szeged: JATEPress, 212.p.
136. LUUKKONEN, J. (2010): Territorial cohesion policy in the light of Peripherality *The Town Planning Review*, 4 445-466.p.
137. MARGARIAN, A. (2013): A constructive critique of the endogenous development approach in the European support of rural areas. *Growth and Change*, 1 (44) 1-29.p.
138. MARKMAN, G. D. (2007): Entrepreneurs' Competencies. 67-92.p. BAUM J. R., FRESE, M., BARON, R. (eds.): *The Psychology of Entrepreneurship*. New jersey: Lawrence Erlbaum Associate, 400.p.
139. MARLET, G., VAN WOERKENS, C. (2007): The Dutch creative class and how it fosters urban employment growth. *Urban Studies*, 13 2605–2626.p.
140. MARSDEN, T., VAN DER PLOEG, J. D. (2008) Some final reflections on rural social and spatial theory. 225-233.p. In: VAN DER PLOEG, J. D., MARSDEN, T. (eds.) *Unfolding Webs – The dynamics of regional rural development*. Assen: Van Gorcum, 262.p.

141. MARSH, J. (2008) Living labs and territorial innovation. In: CUNNIGHAM, P. M. (ed): *Collaboration and the knowledge economy: issues, applications, case studies*. Amsterdam: IOS Press, 1732.p.
142. MAZZOLA, F., GIACAMO, D. G., EPIFANIO, R., (et.al.): Territorial capital and the Great Recession. <http://ideas.repec.org/p/wiw/wiwsa/ersa12p508.html> (Letöltés: 2012. november 12.)
143. MULDER, P., NIJKAMP, P., STOUGH, R. (2012): Editorial. *Spatial Economic Analysis*, 3 (7) 287-291.p.
144. NEMES NAGY J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 350.p.
145. NIJKAMP, P., VLUEGEL, J., MAGGI, R., et.al. (1994): *Missing transport networks in Europe*. Aldershot: Ashgate. 203.p.
146. OECD (2001): Territorial Outlook. Paris, OECD. http://www.vwl.tuwien.ac.at/hanappi/AgeSo/SecReps/Territorial_Outlook_F.pdf (Letöltés: 2012. január 12.)
147. OECD (2003): Education at a Glance. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/education/education-at-a-glance-2003_eag-2003-en (letöltés: 2012. augusztus 20.)
148. ORAVECZ B. (2008): Hiányzó adatok és kezelésük a statisztikai elemzésekben. *Statisztikai Szemle*, 4 365-384.p.
149. PEARCE, D. W. (1993): A modern közgazdaságtan ismerettára. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó. 644. p.
150. PERUCCA, G. (2013): The role of territorial capital in local economic growth: evidence from Italy. *European Planning Studies*, 4 (21) 502-521.p.
151. POLÓNYI I., TÍMÁR J. (2001): *Tudásgyár vagy papírgyár?* Budapest: Új Mandátum Kiadó, 166.p.
152. POMPILI, T., MARTINOIA, M. (2011): Building synthetic indicators for aspect of territorial capital. <http://www-sre.wu.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa11/ersa11acfinal01528.pdf> (letöltés: 2012. augusztus 20.)
153. PUTMAN, R. D. (2000): *Bowling alone*. New York: Simon and Schuster, 541.p.
154. RADVÁNYSZKY Á., SÜTŐ A. (2011): A Területi Agenda felülvizsgálatának megalapozása: az Európai Unió területi helyzetének és kilátásainak újragondolása. *Falu, Város, Régió*, 1 17-34.p.
155. RAISER, M., ROUSSO, A., STEVES, F. (2005): A bizalom mérése a rendszerváltás után. 73-87.p. In.: KORNAI J., ROTHSTEIN, B.,

- ROSE-ACKERMAN, S. (eds.): *Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó,
156. RAPPAL G., SZERB L. (2011): *Összetett indexek készítése új módon: a szűk keresztmetszetekért történő büntetés módszere*. Pécs: Közgazdasági és Regionális Tudományok Intézete. 19. pp.
 157. RECHNITZER, J. (2010): Elit a területi folyamatokban – előszó egy kutatási programhoz. *Tér és Társadalom*, 2 1-3.p.
 158. RECHNITZER, J., SMAHÓ M. (2011): *Területi politika*. Budapest: 456.p.
 159. ROMER, P. M. (1990): Endogenous technical change. *Journal of Political Economy*, (98) 1002-1037.p.
 160. ROTA, F. S. (2010): The territorial embedment of global industrial networks. Theoretical insights and evidences from foreign MNCs' affiliates in Turin (Italy). <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/2010/may-pecs/papers/Rota.pdf> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
 161. RUSSO, A. P., SMITH, I., ATKINSON, R. (et.al) (2012): The attractiveness of regions and cities for residents and visitors. Interim Riport. http://www.espon.eu/main/Menu_Projects/Menu_AppliedResearch/attr eg.html (letöltve: 2012. augusztus 2.)
 162. RUSSO, A. P., SERVILLO, L. (2011): Evidence-based Cohesion Policy: Territorial Dimensions. <http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Events/InternalSeminars/KracowNovember2011/Programme.pdf> (letöltve: 2012. augusztus 2.)
 163. RUSSO, A. P., SERVILLO, L. (2012): The attractiveness of regions and cities for residents and visitors. www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Events/InternalSeminars/KracowNovember2011/Programme.pdf (letöltve 2012. október 1.
 164. SAJTOS L., MITEV A. (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Budapest: Alinea Kiadó. 402.p.
 165. SAMUELSON, P. A., NORDHAUS, W. D. (2005): *Közgazdaságtan*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó. 763.p.
 166. SIMAI M. (2012): Davos 2012: várakozások, kilátások és következtetések. 11-26.p. In.: FARKAS P., MEISEL S., WEINER CS. (szerk.): *Elveszett illúziók a világgazdaság tartós válságáról*. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdaságtani Intézet. 313.p.
 167. SCHELLING, T. C. (1963): *The Strategy of Conflict*. New York: Oxford University Press, 309.p.

168. SCHLEIFER, A., GLAESER, E. (2003): The rise of the regulatory state. *Journal of Economic Literature*, 2: 401-425.p.
169. SEN, A. (1999): *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press, 366.p.
170. SERVILLO, L. (2010): Territorial cohesion discourses: hegemonic strategic concepts in European spatial planning. *Planning Theory and Practice*, 3 397–416.p.
171. SIKOS T. T. (szerk.): *Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1984. 301.p.
172. SIKOS T. T. (1995): Földrajzi információs rendszerek. 183-194.p. In.: SZÓNOKYNÉ A. G., HERENDI I. (szerk.): *Társadalomföldrajzi elemzések számítógépen*. Szeged: JATEPress. 196.p.
173. SIKOS T. T. (2010): *Fenntartható fogyasztás és növekedés határai*. Komárom: Selye János Egyetem. 294.p.
174. SIKOS T. T. (2011): Selye János Egyetem: egy dinamikus fejlődő felsőoktatási központ a Felvidéken. *Európai Tükör*, 1 (16) 67-73.p.
175. SIKOS T. T., KOVÁCS A. (2011): A kiskereskedelmi versenyképesség egy határ menti városban. *Tér és Társadalom*, 2 (25) 181-195.p.
176. SKANDIA AFS. (1995): Human Capital in Transformation. Intellectual Prototype, Report.
<http://www.slideshare.net/korumets/human-capital-in-transformation> (letöltés: 2012. augusztus 20.)
177. SOLOW, R. M. (2000): *Growth theory: an exposition*. New York: Oxford University Press. 190.p.
178. STIMSON, R., STOUGH, R., NIJKAMP, P. (2011): Endogenous regional development. 1-20.p. . In.: STIMSON, R., STOUGH, R. R., NIJKAMP, P. (eds.): *Endogenous regional development: perspectives, measurement and empirical investigation*. Massachusetts: Elgar, 337.p.
179. SZERB L., ÁCS J. Z. (2011): The global entrepreneurship and development index methodology.
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1857985 (letöltés: 2012. augusztus 12.)
180. STEHR, N. (2002): *Knowledge and Economic Conduct*. Toronto: University of Toronto Press, 291.p.
181. STEIN, A. (2010): Territorial cohesion in the context of interregional and transnational cooperation. *European Spatial Research and Policy*, 1 5-22.p.
182. STIGLITZ, J. E. (2000): *A kormányzati szektor gazdaságtana*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó, 748.p.

183. SURINACH, J., MORENO, R. (2012): Introduction: Intangible assets and regional economic growth. *Regional Studies*, 1277-1281.p.
184. TÁTRAI M. (2003): A bizalom szerepe a gazdasági kapcsolatokban. 676-715.p. In.: HUNYADI GY., SZÉKELY M. (szerk.): *Gazdaságpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 942.p.
185. TATZENBERG, G. (2004): Stadtentwicklung in EUROPA-die Polyzentrismus Diskussion.
http://www.oerok.gv.at/fileadmin/Bilder/2.ReiterRaum_u._Region/3.T_hemen_und_Forschungsbereiche/9.Zentralitaet_u._Raumentwicklung/Zentralitaet_u._Raumentwicklung/Fachtagung/Tatzberger.pdf
186. TOMER, J. F. (1987): *Organization Capital: the Path to High Productivity and Well-Being*. New York: Praeger Publishing, 188.p.
187. TÓTH B. I. (2010): Az immateriális és a területi tőke összefüggései. *Tér és Társadalom*, 1 65-81.p.
188. TÓTH B. I. (2011a): A magyar középvárosok teljesítménye a területi tőke tükrében. *Területi Statisztika*, 5 (51) 530-544. p.
189. TÓTH B. I. (2011b): Changing endogenous development: the territorial capital. *Journal of Economic and Business Research*, 2 137-151.p.
190. TÓTH T. (2009a): Térségi gazdaságfejlesztés szervezési vezetési kérdései. 105-127.p. In.: TÓTH T. (szerk.): *Regionális gazdaságfejlesztés és menedzsment*. Gödöllő: Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. 245.p.
191. TÓTH T. (2009b): Területi tervezés és stratégia, intézmények szerepe és feladatai a tervezési folyamatban. 41-58.p. In.: TÓTH T. (szerk.): *Terület- és projekttervezés*. Budapest: Szaktudás Háza Kiadó. 190.p.
192. TÓTH T. (2010): Kistérségi szint. 132-138.p. In.: MARSALEK S., MAGDA R. (szerk.): *Vidékgazdaságtan I*. Budapest: Szaktudás Kiadó Ház. 297.p.
193. TÓTH T., CSEGŐDI T. L., NAGYNÉ N. M. (2010): Járjunk a területfejlesztés sötétzöld útjain!: A klímavédelem, mint a településszövetségek kialakulásának energiahatékony motorja. *Falu, Város, Régió*, 2-3: 66-72.p.
194. TÓTH T., LAMPERTNÉ A. I. (2010): A humán tőke és az infrastruktúra vizsgálata különös tekintettel szlovák és magyar határ menti területekre. 203-216.p. In.: SIKOS T. T., TINER T. (szerk.): *Cégek célkeresztben: vállalkozások a szlovák-magyar határ mentén*. Komárom: Selye János Egyetem. 250.p.
195. VALENTINYI Á. (1995): Endogén növekedésmélet. *Közgazdasági Szemle*, 6 582-594.p.
196. VARGA A. (2009): *Térszerkezet és gazdasági növekedés*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 152.p.

197. VENERI, P. (2011): Territorial identity in Italian NUTS-3 regions. http://www.inter-net.it/aisre/minisito/CD2011/pendrive/Paper/paper_vert_AN_june_2011.pdf (letöltve: 2012. augusztus 24.)
198. WEBER, M. (1995): *Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó, 291.p.
199. VENTURA, F., MILONE, P., BERTLI, G. (et.al) (2010): Some notes on the identification of rural webs. 30-49.p. In.: MILONE, P., VENTURA, F. (eds.): *Networking the rural webs*. Assen: Van Gorcum, 247.p.
200. VIGVÁRI A. (2008): Szubszidiaritás nélküli decentralizáció. *Tér és Társadalom*, 1 141-167.p.
201. WORLD BANK (2006): Where is the wealth of nations? Measuring capital for the 21st century. <http://siteresources.worldbank.org/INTEEI/214578-1110886258964/20748034/All.pdf> (Letöltés: 2012. január 12.)
202. ZAMORA, J., JOU, T., WILLIAMS, O. (2008): Territorial capital in Corpus Christi. http://josephzamora.net.au.net/web_documents/!%20My%20Version%20-%20Territorial%20Capital%20in%20Corpus%20Christi,%20TX.pdf (Letöltés: 2012. január 12.)
203. ZONNEVELD, W., WATERHAUT, B. (2005): Visions on territorial cohesion. *Town Planning Review*, 76 (1) 15-27.p.
204. ZONNEVELD, W., WATERHAUT, B. (2010): Implications of territorial cohesion: an essay. http://www.espon-interstrat.eu/library_details.php?idnews=56&powrot=library_new.php (letöltve: 2012. augusztus 2.)

Ábrajegyzék

1. ábra: A területitőke-koncepció fejlesztéspolitikájának hatása.....	15
2. ábra: A szimbolikus tőke funkciója a területitőke-koncepcióban	31
3. ábra: A területi tőke klasszifikációja	37
4. ábra: A MASST-modell specifikációja	47
5. ábra: A területitőke-állomány európai megoszlása NUTS-2 régiók szerint*	56
6. ábra: A területi tőke megoszlása Európában	58
7. ábra: Gazdasági tőke alakulása bázisviszonyszámok alapján 2004 és 2010 között	93
8. ábra: A humán tőke alakulása bázisviszonyszámok alapján 2004 és 2010 között	97
9. ábra: A társadalmi tőke alakulása bázisviszonyszámok alapján 2004 és 2010 között	99
10. ábra: A kapcsolati tőke bázisviszonyszámainak alakulása 2004 és 2010 között	101
11. ábra: A kulturális tőke bázisviszonyszámainak alakulása 2004 és 2010 között	102
12. ábra: A magyarországi területi tőke átlagos növekedési üteme láncviszonyszámok alapján 2004 és 2010 között.....	105
13. ábra: A területi tőkét alkotó hét tőketípus növekedési ütemének összehasonlítása a válság előtti 5 évben és a válság alatti 2 évben (%pont).....	106
14. ábra: A magyarországi területi tőke alakulása bázisviszonyszámok szerint 2004 és 2010 között.....	107
15. ábra: A 2 legalsó és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2004-ben.....	110
16. ábra: A 2 legalsó és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2005-ben.....	110
17. ábra: A 2 legalsó és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2006-ban.....	111
18. ábra: A 2 legalsó és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2007-ben.....	111
19. ábra: A 2 legalsó és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2008-ban.....	112
20. ábra: A 2 legalsó és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2009-ben.....	112
21. ábra: A 2 legalsó és legfelső decilisbe tartozó kistérség földrajzi elhelyezkedése 2010-ben.....	113

22. ábra: A 20 legmagasabb és legalacsonyabb területi tőkével rendelkező kistérség növekedési üteme 2004 és 2010 között.....	116
23. ábra: A 40 legmagasabb és legalacsonyabb területi tőkével rendelkező kistérség növekedési üteme 2004 és 2010 között.....	117
24. ábra A 2004 és 2010 közötti területi tőke értékek változása kistérségenként	122
25. ábra A kiugróan magas területi tőkeértékekkel rendelkező kistérségek decilisek szerinti felosztása	126

Táblázatjegyzék

1. táblázat: A regionális gazdasági növekedési elméletek főbb közgazdaságtani irányzata	17
2. táblázat: A területi tőke forrásai az OECD szerint	28
3. táblázat: A területi tőke komponenseinek elméleti klasszifikációja.....	36
4. táblázat: Területi tőke komponenseinek megoszlása településszerkezeti szempontból.....	60
5. táblázat: A főkomponens-elemzés alkalmazhatóságának néhány fontosabb adata.....	83
6. táblázat: A területi tőkét alkotó indikátorok és alindexek	86
7. táblázat: A hazai kistérségek decilisek szerinti megoszlása 2007-2010 között a területitőke-konceptió szerint (db)	108
8. táblázat: A 40 legkisebb és legnagyobb területitőke-ellátottsággal rendelkező kistérség növekedési üteme bázisviszonyszámok alapján (%)	117
9. táblázat: A területi tőke komponensei közötti korrelációelemzés eredményei.....	119
10. táblázat: Többszörös determinációs együttható értékének változása tőketípusonként 2004 és 2010 között	120
11. táblázat: A területi tőke értékek alapján történő fejlettségi szintek klasszifikációja	121
12. táblázat: A területi tőkeállomány a kistérségek fejlettsége szerint 2010- ben	123